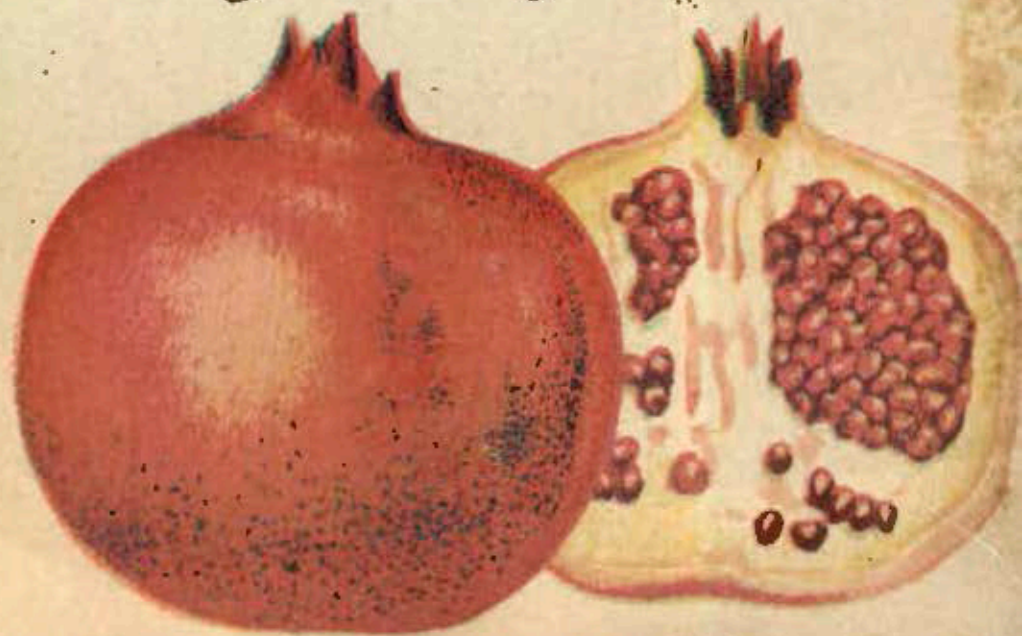

Զոր

Վերջարեւմտարշախն
 Կուրորաները
 Կայաւորանու

Գրող Կրատ
 Յերեւան
 1936 •

Ա. ՅԱՓՈՒՋՅԱՆ, ՅԵ. ՆԱԶԱՐՅԱՆ,
ՀՐ. ԴԻԼԱՆՅԱՆ, Ա. ԶԱՔԱՐՅԱՆ

2 ՈՐ ՄԵՐԶԱՐԵՎԱԴԱՐԶԱՅԻՆ ԿՈՒՆՏՈՒՐԱՆԵՐԸ ՀԱՅԱՍՏԱՆՈՒՄ

(ՀԱՅԿ ԳՏՆԱԲԱՆՋԱՐԱԲՈՒԾԱԿԱՆ ԶՈՆԱՆ
ԿԱՑԱՆԻ ՍԵՆԱՏԱՆՔՆԵՐԻՑ)

ԳՏՆԱԲԱՆՋԱՐԱԲՈՒԾԱԿԱՆ ԶՈՆԱՆ 1999

- ԸՆԿՈՒՋԵՆԻ
- ՆՇԵՆԻ
- ԸՆՏԱՆԻ ԿԱՂՆԻ
- ՔՁԵՆԻ
- ՆՔՆԵՆԻ
- ԳԻՄՏԱԿԵՆԻ
- ԴԱԳՈՆԱԿԱՆ ԽՐԱՎԵՆԻ

ՆՈՒՄՆԵՐ

ՀՍԽՀ կուս-խորհրդային ղեկավար արգանների վորոշումների կենսագործման կապակցությամբ, Հայաստանի համապատասխան շրջաններում չոր մերձարևադարձային բույսերի մշակությամբ զործին զարկ տալու համար, վորպես նախնական միջոցառումներից մեկը, Հանրապետական Պտղա-բանջարաբուծական Զոնալ կայանն իր գիտական աշխատակիցների ուժերով կազմեց սույն աղյուստովունը, լուսաբանելով վերը նշված հիմնական կուլտուրաների կենսաբանական ու ագրոտեխնիկական առաջնությունները գիտելիքները:

Այս կուլտուրաների մեծ մասը Հայաստանի պայմաններում նոր լինելու և տեղական ուսումնասիրության փորձի բացակայության պատճառով, աշխատությունը կազմող գիտ-աշխատողները ոգտագործել են գլխավորապես այս կուլտուրաների վերաբերյալ գրականության մեջ լեղած նյութերը և ԽՍՀՄ-ի ու արտասահմանի գիտա-հետազոտոտական կայանների փորձերի ավյալները:

Նշված նյութերի և մինչ այժմ հայանի կողմից տարված սեփական հետազոտության ավյալների կոմպլեքսն ոգտագործելիս հաշվի լեն առնվել Հայաստանի տարբեր շրջանների

ուղղուն պայմանները, վորոնք սակայն դեռևս հարկ չեղածին չափով ուսումնասիրված չեն:

Կարճ ժամանակամիջոցում կազմված այս աշխատությունը կազահովի նշված կուլտուրաների դարդացման ու բազմացման գործն սկսելու հնարավորությունները, վորից հետո, տեղական վորձի և առքտիմենտի ուսումնասիրության արվածների առտիճանական կուլտուրան հետ միասին, կարելի կլինի ավելի մանրամասն աշխատություն հրատարակել:

Աշխատությունը կազմելուն մասնակցել են գիտ-աշխատողներ՝ ընկ. ընկ. Ա. Յափուջյանը, Յե. Նազարյանը, Ա. Զախարյանը յեվ Հր. Դիլանյանը:

Ն Ե Ր Ս Տ Ա Կ Ա Ն

Հայաստանի արդյունաբերական պողաբուծության շրջանների թվում մի քանի միկրոշրջաններ ունեն չոր ցամաքային մերձարևադարձային գոտուն հատուկ կլիմայական պայմաններ: Մրանց թվին են պատկանում՝ Ալլանվերդու, Մեղրու, Խջևանի, Միկույանի, Գորիսի շրջանները, վորոնք բնական-աշխարհադրական և կլիմայական բազմապիսի պայմաններ ունեն ու ծովի մակերևույթից 750—1500 և ավելի մետր բարձրության վրա չեն գտնվում: Սակայն չոր մերձարևադարձային կուլտուրաների դարդացման գոտին այս շրջաններում բավական աահմանափակ և և գլխավորապես տարածված և հարթավայրերում, գետերի հովիտներում և լեռների ցածրագիբ լանջերում:

Այս շրջաններում արեգակի անապառ եներդիան, բերրի հողերը մերձարևադարձային թանգարժեք կուլտուրաների՝ թղենու, նունենու, ճապոնական արմավենու աճման ու դարդացման համար ստեղծում են բոլոր նախադրյալները:

Ինչ վերաբերում և ընկուզապտուղ բույսերին (ընկուզենի, նշենի, կաղնի, պիստակենի) սրանց տարածման գոտին ավելի

յե լայնանում, ընդգրկելով՝ բացի վերը նշած շրջաններից՝ նաև Կոտայքի, Աշտարակի, Շամշադինի և Կենտրոնական հարթավայրի մի շարք այլ շրջանները:

Համաձայն ՀԿ(բ)Կ Կենտկոմի և ՀՍԽՀ Հոգեպլանմատի վորոշումների, մերձարևադարձային թանգարժեք կուլտուրաների աճեցման համար Հայաստանի հարուստ հնարավորությունները լայն չափով պիտի ոգտագործել այն հաշվով, վոր կարելի լինի լիովին բավարարել վոչ միայն Հայաստանի աշխատավորութան սոցալական պահանջները, այլև ստեղծել արտահանման, վերամշակման արդյունաբերական հիմնական բազա՝ հատկապես ընկուղապտուղների վերաբերմամբ:

Այս նոր խիստ կարևոր խնդրի լուծումն առաջին հերթին պահանջում է մերձարևադարձային շրջանների մանրագնքի ուսումնասիրության՝ միջոցառումների սահմաններում, վոր պիտի պարտավորությունն առաջին հերթին դրվում է պիտանական աշխատավորների կոլեկտիվի՝ պտղաբուծների, հողագիտների, ոգերևութաբանների վրա, տեղերի դեկապար աշխատակիցների, հատկապես ագրոպերսոնալի ամենատեղաժամակցությամբ:

Այս պատասխանատու աշխատանքը հնարավոր է բայր շրջաններում կատարել, մասնակից դարձնելով կոլեկտիվականակտիվին, լավագույն կոլեկտիվականներին, փորձարարներին, վորոնց բացառիկ նախաձեռնության վրա հենվելով հնարավոր է լրիվ կերպով յեղևան հանել առանձին շրջանները պաղարբուծութան խոշորագույն հնարավորությունները, համախմբելով դրանց աշխատանքը նոր կադմակերպիչ խոճիկ-լաբորատորիաների շուրջը:

Ամբողջ Միության մեջ մերձարևադարձային կուլտուրաների արդյունաբերական զարգացման գործը բավականին նոր է, ընդամենը մի բանի տարվա պաամության ունի: Բայց և այնպես մերձարևադարձային պտղաբուծությունը հատկապես Անդրկովկասում մի շարք խոշորագույն նվաճումներ և ձեռք բերել արդեն, մասնավորապես ցիտրուսների, թեյի և տեխնիկական մի շարք նոր կուլտուրաների մշակության բնագավա-

ռում, աստիճանաբար ազատելով յերկիրը մերձարևադարձային թանգարժեք հսկումի յերմուծումից:

Անդրկովկասի խոնավ մերձարևադարձային կուլտուրաների փորձը մեր պայմաններում հնարավոր է լրիվ ոգտագործել անգամ թղենու, նռնենու և ճաղոնական արմավենու վերաբերմամբ, քոնի վոր այս կուլտուրաները Հայաստանի շոր մերձարևադարձային շրջանների պայմաններում, ասորիմենտի ընտրության և ագրոտեխնիկական ինամբի այլ միջոցներ կպահանջեն:

Հայաստանի պայմանները համեմատաբար ավելի մոտ են Անդրկովկասի արևելյան մասի մերձարևադարձային շրջանների (Ապլերոնյան, Մյուրդամիրի, Գյոկչայի, Աղվաշի) և Միջին Ասիայի պայմաններին:

Միջին Ասիայի մերձարևադարձային պտղաբուծությունն Անդրկովկասի համեմատությամբ, չնայած վոր ավելի յերիտասարդ է, բայց վորպես շոր մերձարևադարձային կուլտուրաների զարգացման փորձ, մեղ մոտ կարելի է ամենայն չափերով ոգտագործել: Բայց և այնպես, այն հիմնական միջոցառումները, վորոնք կարող են վորոշել կուլտուրաների հաջող պատավորությունն ըստ Հայաստանի առանձին շրջանների, պետք է ընդգրկեն և արտացոլեն:

1. Չոր մերձարևադարձային կուլտուրաների եֆեկտիվության տնտեսական հիմնավորումը նշված շրջաններում և սրանց պատավորումն ըստ միկրոշրջանների:

Այս խիստ թանգարժեք բույսերը, վորոնք սահմանափակ չափով աճում են վերահիշյալ շրջաններում, հնարավոր է լայն կերպով տարածել ինչպես խորհրդային և կոլեկտիվ տնտեսությաններում, նաեկպես և կոլանտեսականների տնամերձ հոդաբաժիններում (տես № 1 աղյուսակը):

Ամենամիշտ պլանավորման պայմաններում և միայն, վոր հնարավոր է ապահովել այս նոր տեսակի պտղատու բույսերի ճիշտ տեղաբաշխումը, վորոնք մի շարք շրջաններում կարող են զարգանալ ի հաշիվ դուղատնտեսական ավելի պահաս արդյունավետ կուլտուրաների:

Հաշվի առնելով Մեղրու, Միկոյանի, Գորիսի միկրոշրջների ցրվածությունը և հաղորդակցություն ճանապարհին տեսապահով լինելը (յերկաթգծի բացակայություն)՝ անհրաժեշտ է մանրադնին հիմնավորել հատկապես չոր մերձարևադարձային կուլտուրաների տնկարանների կազմակերպման գործը պահպանելով յուրաքանչյուր շրջանի համար սեկ համապատասխան տնկարան, համարելով այն այս շրջանների պողպատած թյան գորգացման ամերաանհրաժեշտ պայմանը:

2. Կուլտուրաների հաջող դառափայտության հիմնական մի ջոցառումները պետք է ընդգրկեն և արտացոլեն նշված շրջանների սգերևութաբանական պայմանների մանրադնին բնութագրերը, պարզաբանելով հատկապես ջերմաստիճանի ձմեռային տատանումները սեփմը, քանի վոր ձմեռվա ընթացքում ջերմաստիճանի լջեցումն է, վոր սահմանափակում է այս կուլտուրաների լայն պորզացումը: Այս շրջաններում, ճիշտ է, ցրտահարություններ լինում են, բայց և ունի քանակական պահանջներ, մասերում ջերմաստիճանը՝ Մեղրու շրջանում 10—12° (3), իսկ Ալյանվերդու, Իջևմանի, Գորիսի և Միկոյանի շրջաններում 19—20°-ից ավելի չեն լջնում (տես № 2 աղյուսակը):

Այս բոլոր շրջանների ակալով ջերմաստիճանի տարեկան դամարը, հատկապես վեգետացիոն շրջանում, բավական մեծ է, 3000°-ից ավելի, վորի հորհել և աղահովվում և նշված կուլտուրաների լին ներմալ աճը և լին պողպաբերությունը (տես № 3 աղյուսակը):

Հայաստանի չոր մերձարևադարձային բոլոր շրջանները յերկարատև ոչուն ունեն, վորը նույնպես այս կուլտուրաների աճեցման և պարզացման համար ավելի բան բարենպաստ պայման է:

Արա հետ միասին, սպի յերբեմնի ծալր աստիճան չորությունը և առափա ընթացքում մթնոլորտային տեղումների համարյա լրիվ բացակայությունը այս բույսերը դարձնում են ավելի ցրտադիմացկուն, քան Անդրկովկասի խոնավ մերձարևադարձային պայմաններում աճող նույն կուլտուրան (տես № 4 աղյուսակը):

3. Շատ կարևոր են նաև վերը նշված շրջանների հողային-յերկարատևական պայմանները: Այս շրջանները մեծ մասամբ ունեն բավական հարուստ, բերրի հողեր, վորոնց մասին վերլուծ են հողային հետադոտություններն ու բացառիկ փարթամ բուսականությունը, այս թվում նաև բազմաթիվ պողպատածուսերը, վորոնք ամենալիք տարածված են լինպես վայրի, նույնպես և կուլտուրական տնկվածքի վեճակում:

Ինչ վերաբերում է չոր մերձարևադարձային կուլտուրաներին և ընկուղապատվներին, որանք հաջող կերպով մշակվում են պողպատու տեսակներին պիտանի համարյա բոլոր հողերում: Ավելի քան բարդ են այս շրջանների աշխարհագրական-յերկարատևական պայմանները, քանի վոր այս վայրերը՝ խիստ լեռնոտ լինլու հետևանքով՝ շատ կտրտված են և շատ թեքիչ հարթ տարածություններ համարյա թե չունեն: Արա հետևանքով է, վոր Մեղրու, Ալյանվերդու, Միկոյանի և նույնիսկ Գորիսի շրջանների յոնջերն ու անլամ բարարոս ծերուերն դրադեցված են գյուղատնտեսական կուլտուրաներով, վորոնց թվում և պողպատու ծառերով:

Մերձարևադարձային կուլտուրաների արդյունաբերական մշակությունն սկսելու անհրաժեշտ է այս բոլոր շրջաններում առաջին հերթին մանրադնին կերպով ստանձնացնել միկրոշրջանները, ոպա և տնկվածքների հաճար անհրաժեշտ տարածություններ: Այս գործին կոծանդակեն այս շրջանների ներկա ուսումնասիրության և մինչ այժմ կատարած հողային բազմաթիվ հետադոտությունների տվյալները, վորոնց մինչ ոգտագործելը պետք է վերամշակել միկրոշրջանների սահմաններում:

4. Տեսակների և սորտերի կադմի վորոշումն ու այս կուլտուրաների ագրոմիջոցառումները չոր մերձարևադարձային կուլտուրաների տարածման ամենահիմնական ողակներից մեկն են հանդիսանում:

Այս աշխատանքը պետք է տարվի յերկու ողղությունք. ա. Մերձարևադարձային տեղական պողպատու բույսերի առկա ֆոնդի հաշվառման և ողտադործման ողղությունը:

բ. Անդրկովկասի տրեկյան մասից, Միջին Ասիայից և

աբրտասանմանի համապատասխան յերկրներից (Պարսկաստանից, Քուբքիալից) բերված մերձարևադարձային պաղատու տեսակներին ներմուծման ու սորոսերի փորձարկման ուղղությամբ:

Մինչև այսօր մերձարևադարձային անվիճելի կուլտուրաներ պետք է համարել, առաջին հերթին՝ ընկուզենին, կադնին, նշենին, փատենին, թղենին, նոնենին և ճապոնական արմավենին:

Այստեղ առաջին հերթին պետք է անջատել ավելի քան մեծ չափերով տարածված կուլտուրաները՝ ընկուզենին, նոնենին, նշենին, թղենին: Ինչ վերաբերում է տխրենուն, սա առայժմ համարյա միայն վայրի գրուխյամբ և տարածված Հայաստանի անտառներում: Ճապոնական արմավենին և փատենին բոլորովին նոր կուլտուրաներ են և Հայաստանի շրջաններում դեռ չափյառ չունեն: Սակայն չեղելով այս կուլտուրաների բացառիկ խոնգարմեք լինելուց և չոր մերձարևադարձային շրջաններին ու Հայաստանի համապատասխան շրջանների հողային կլիմայական անադպիսիլից, կասկածից դուրս և, մեր այս չերկու կուլտուրաներն էս Հայաստանում դարդացման լայն հնարավորություններ ունեն և պետք է զարգացվեն:

Մերձարևադարձային կուլտուրաները Հայաստանի համապատասխան միկրոշրջաններում կարող են մշակվել բաց դաշտում, առանց ձմռանը թաղելու, վորն և աղացուցվում և այս շրջանների հարուստ փորձով: Մակայն սրանց բարձր բերքատվությունը հնարավոր է միայն նորագույն բարձր աղբոսեղենիկայի ամենամիշտ կիրառման դեպքում:

Ներկայումս Հայաստանի շրջաններում այս կուլտուրաներից ընկուզապտուղներն առաջնադարձ տեղ են բռնում և տնտեսական ավելի բարձր եֆեկտիվություն ունեն: Ընկուզապտուղների նշանակությունն ավելի բարձրանում է նրանով, վոր սրանց արդյունաբերական մշակության սահմանը վերոնշյալ շրջաններից ավելի հեռու չե տարածվում և այնպիսի թանկարժեք կուլտուրաները, ինչպիսիքն են՝ ընկուզենին, նշենին, պեպե և, բացի նշված շրջաններից, լայն չափերով տարածել ստե կոստուրի, Աշտարակի շրջաններում, վորտեղ սրանցից կարելի չե ապահով մեծ քանակով և թանկարժեք մթերքներ:

Հայաստանում մշակվելիք նոր մերձարևադարձային կուլտուրաների մեջ բացառիկ նշանակություն ունի փատենաթանդարժեք կուլտուրան թեկուզ հենց նրա համար, վոր այս կուլտուրան բավական ցրադիմացկուն է (դիմանում է 25—30° (8) սառնամանիքներին), չորագիմացկուն և (առանց ջրելու դիմանում է տարվա ընթացքում 250—300 մմ մըջնոլորտային տեղումների ունեցող շրջաններում) և, վոր ամենակարևորն է, կարելի չե մշակել մերձարևադարձային և դադալին շրջանների շոր, անջրդի լանջերում:

Տեսակների և սորոսերի կազմը հայտարարելու, հիմնավորելու և աղբոսեղենիկայի մշակման աշխատանքները հանձնարարված են Հանրապետական Պտղաբան-Չարաբուծական Զոնալ կայանին:

Մերձարևադարձային կուլտուրաների դարդացման գործի ախորվա նեղ տեղերից մեկն, այս մշակութային կենսաբանական ու աղբոսեղենիկական ղխտելիքներին տիրապետող կազմերի անբավարար քանակն է, մասնավորապես շրջաններում:

Գյուղատնտեսների, աղբոսեղենիկների, բրիգադիրների, այգեպանների, վորակալ բանվորների, աշխատանքի տեխնիկային տիրապետող և սոցիալիստական պաղաբուծության զարգացմանը նվիրված կադրերի պատրաստման խնդիրը այս նոր գործի հաջողության պատվականներից մեկն է հանդիսանում:

Վերը նշված միջոցառումները լիովին կապահովեն մերձարևադարձային կուլտուրաների բարձր բերքատվությունը, քանի վոր այս ամենը ըլխում է մեր կուսակցության վորջումներից, քանի վոր ընկեր Սալիկն անձամբ ուշադրություն է դարձնում մերձարևադարձային կուլտուրաների պաղացման գործին:

Քար մեքանիկադարձային կուլտուրաների ֆանտիկ բաժնուցների
(Ըստ ԺՏՀՎ-ի 1932 թ. սվյալների)

Շրջաններ	Բարձրագույն դասերի թիվը	Թղթի		Նսնների		Հեկտարներ		Կազմի	
		հատերով	%	հատերով	%	հատերով	%	հատերով	%
1 Մեղրի	6910	5.898	5.9	20.209	20.2	5652	5.7	87	0.09
2 Գորիս	13750	794	0.7	537	0.5	8086	7.6	506	0.4
3 Ղափան	—	—	—	—	—	3064	7.6	120	0.3
4 Միկոյան	13400	248	0.3	—	—	4592	5.5	—	—
5 Փաշալու	—	—	—	—	—	1224	7.1	—	—
6 Եղտարակ	11500	—	—	60	0.07	7821	9.9	—	—
7 Շամշուղի	—	180	0.6	274	0.9	652	2.1	157	0.5
8 Ալլահվերդի	—	690	1.0	202	0.3	1620	2.3	157	0.2
9 Իջևան	7250	407	6.1	386	0.6	1723	2.6	568	0.9
10 Կոտայք	—	—	—	55	0.08	9821	15.6	69	0.1

Միջին զերմասիւնան բաժնուցների 0° բարձր ուղի յեվ նրանց
զերմարկան ֆանտիկ

Շրջաններ	0-ից բարձր զերմարկան թիվը	0-ից բարձր ուղի յեվ	Միջին զերմասիւնան ըստ բարձրների											
			Հունվար	Փետրվար	Մարտ	Ապրիլ	Մայիս	Հունիս	Հուլիս	Օգոստոս	Սեպտեմբեր	Հոկտեմբեր	Նոյեմբեր	Դեկտեմբեր
1 Իջևան	3546,1	279	0,3	0,1	4,9	9,2	13,7	17,5	20,7	21,2	16,2	11,5	5,9	2,8
2 Մեղրի	4643,9	261	0,7	5,3	7,2	13,5	19,1	23,2	26,8	26,1	21,5	16,2	9,4	1,2
3 Միկոյան	4122,6	223	—7,1	—4,6	2,4	9,6	15,6	21,9	25,2	25,2	20,8	14,2	8,3	0,4
4 Գորիս	3000,6	283	—2,0	—0,1	2,7	8,4	12,1	15,4	17,8	18,0	14,2	9,4	5,1	1,2
5 Աշտարակ	4169,1	249	—5,1	—3,3	3,1	10,5	16,0	20,7	24,6	24,8	20,3	14,2	6,0	—1,1
6 Կոտայք (Ձաղ)	3664,2	247	—5,8	—5,6	0,7	9,5	14,4	18,5	21,1	22,7	17,5	12,0	5,8	—4,7

Ողի զերմարկան միջինումն բաժնուցների

Շրջաններ	I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X	XI	XII
Իջևան	—	18,5	—13,1	—4,4	0,4	5,4	10,4	—	4,8	—0,5	—8,6	—11,3
Գորիս	—16,5	—17,9	—14,6	—6,5	1,0	2,9	8,2	7,0	3,8	—3,8	12,1	—18,1
Մեղրի	—15,5	—14,1	—9,6	—1,4	7,2	8,9	14,1	11,4	5,7	—	—5,4	—13,9
Ջաղիս	—20,3	—19,7	—14,2	—5,8	0,2	4,4	8,0	9,7	4,9	1,5	—15,0	—17,1
Միկոյան	—10,0	—11,9	—10,5	—1,5	3,4	7,0	12,0	12,5	6,3	6,6	—3,3	—13,9
Աշտարակ	—	—15,9	—11,4	—3,3	4,9	9,8	12,2	14,4	7,4	5,4	—2,1	—7,7

Ջաղիս եղումների ֆանտիկ յեվ բաժնուցն բաժնուցների

Շրջանների անուններ	Ջաղիսների ըստ բաժնուցների (միլիմետրներով)												Զրկվածների թիվը
	I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X	XI	XII	
1 Իջևան	9	25	33	75	91	100	55	30	40	28	28	20	537
2 Շամշուղի	16	43	37	55	88	96	82	36	43	30	49	32	572
3 Ալլահվերդի	—	23,6	19	66,1	73,1	40,7	72,3	93,9	51,6	15,1	33,2	65,9	557,6
4 Աշտարակ	19	20	34	40	55	55	23	14	17	24	39	31	361
5 Գորիս	36	68	60	96	111	75	39	30	66	50	66	14	743
6 Մեղրի	24	21	25	28	36	16	6	9	20	15	56	26	272
7 Միկոյան	23,4	33,8	27,6	78,2	49,6	30,8	20,8	13,4	10,9	21,6	34,3	47,4	391,9

Ընկուզենին (*juglans regia*) պատկանում է ընկուզենիների ընտանիքին (*juglandaceae*)։ Նրա հայրենիքը Պարսկաստանն է։ Աճման հյուսիսային սահմանը արևելյան Ցեվրոպայում հասնում է 52° հյուսիսային լայնությունը, իսկ արևմտյան Ցեվրոպայում՝ 63°-ի։ Ընկուզենին աճում է ծովի մակերեվույթից 2100—2700 մետր բարձրության վրա։ Վայրի վիճակում աճում է հյուսիսային Պարսկաստանում, Բելուջիստանում, Հյուսիսային Հնդկաստանում, Հյուսիսային Աֆրիկայում և Ճապոնիայում։ Ընկուզենին լայն չափերով զարգացվում է Թրանսիստանում, Իտալիայում, Իսպանիայում, քիչ չափերով՝ Անգլիայում, Գերմանիայում և Միացյալ Նահանգներում։

ԽՍՀՄ-ում ևս բավական տարածված են ինչպես վայրի, նույնպես և կուլտուրական տեսակները։

Անդրկովկասում 1350 մ բարձրության վրա համարյա ամեն տեղ կարելի է հանդիպել ընկուզենու։ Հազվագյուտ տեղերում միայն ընկուզենու անտառներ կան։ Սա մեծ մասամբ հառ-հառ ծառերով է բուսած։ Ղրիմի հարավային-լեռնային մասերում զարգացվում են ընկուզենու կուլտուրական տեսակ-

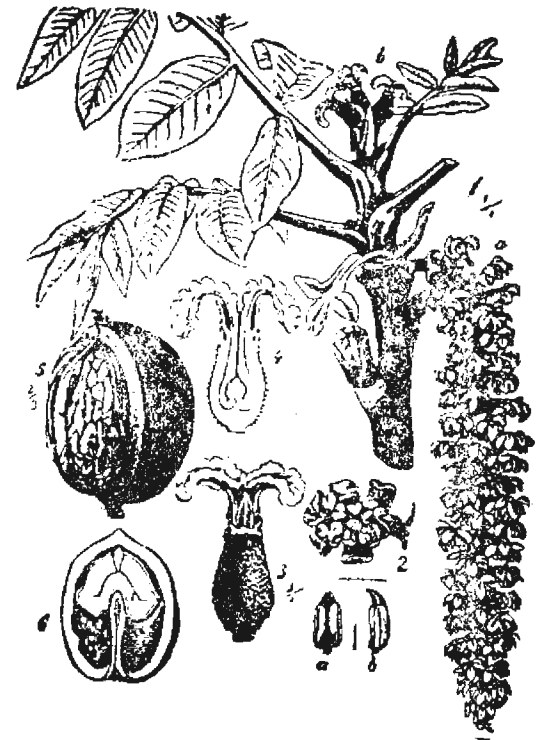
ները։ հառ-հառ ծառեր կան նաև Ղրիմի հյուսիսային մասերում։

Ռուսաստանի միջին յեվրոպական մասերում ընկուզենուն կարելի է հանդիպել 52° հյուսիսային լայնությունից բարձր վայրերում։ Այս մասերից ավելի հյուսիս թեև ընկուզենու հասուն կեցող ծառեր կան, բայց բերք չեն տալիս։

Ընկուզենին մեծ տարածություններով է մեծ քանակությամբ տարածված է Միջին Ասիայի՝ հարավային Կիրգիզիստանի, Ֆերգանի (մոտ 31288 հեկտար անտառներ) և Զադկայան (6757 հեկտար անտառներ) շրջաններում և Հարավային Կովկասում։ Պոկիմյան Ուզբեկստանի շրջաններում և Տաջիկստանի Գիսարյան շրջանում, ուր ընկուզենին այլ տեսակի ծառերի հետ միասին կազմում է 38,760 հեկտար, ծառերի 0,4 մասն է կազմում։ Թուրքմենստանի Կոպետդաղյան շրջանում հատուկ կենտ ձեով մոտ 3000 ծառ կա։

Այսպիսով, Միջին Ասիան հանդիսանում է ընկուզենու ամենատարածված շրջանը ԽՍՀՄ-ում, իսկ Միջին Ասիայի գոտում ընկուզենու ամենատարածված շրջանները հարավային Կիրգիզիստան և Տաջիկստանն են։

Ընկուզենին տարածված է Անդրկովկասի չեբեք հանրապետություններում՝ Վրաստանում—Աբխազիայում, Գուրիայում, Մինգրիայում, Իմերեթիայում, Բաթումի շրջանում, Գուռի ներքին հովտում։ Ադրբեջանում

Նկար 1. Ընկուզենի կորովածիք, 2. արտկան ծաղիկը, 3. իգական ծաղիկը

Ռրդուբաթի, Նուխու, Կուբայի և Զաքաթայայի շրջաններում։ Հայաստանում—գլխավորապես Միկոյանի, Դորխի, Ղափանի, Աշտարակի, Մեղրու, Կոտայքի, Յերեվանի, Իջևանի և Ալլահ-վերդու շրջաններում։

Ընկուզենին բավական խոշոր մեծության ծառ է՝ 18—20 մետր բարձրությամբ և 20 մետր տրամագիծ ունեցող սաղարթով։ Ունի 5—7 դուլդ հերթադիր, կենտ-փետրածե, խոշոր, հաստփետ, ձմռան ընթացքում թափվող տերևներ։

Ընկուզենին միատուն բույս և և ունի միասեռ ծաղիկներ, փորոնք գտնվում են նույն ծառի վրա։ Արական ծաղիկներն իրենցից ներկայացնում են կախված կատվիկներ՝ 6—8 սմ յերկարությամբ, փորոնք գտնվում են նախորդ տարվա ճուղիների վրա։

Կատվիկները հաստ են, գլանաձև, մուգ-կանաչ գույնի փողին հասունանալուց սրանք փոխվում են կանաչ շագանակադուլնի։ Արական ծաղիկը կազմված է յերկու ծաղկալուծից, չորս մաս ունեցող բաժակից և տասից—քառասուն առջնիկներից։

Արական ծաղիկների փողին յղական ծաղիկների վրա թափվելուց և վաղ գարնանը բեղմնավորման պրոցեսը վերջանալուց հետո կատվիկները թափվում են։ Իդական ծաղիկները մեկական են, կամ միջանիսը մեկ տեղ են նստած։ Սրանք գտնվում են յերիտասարդ ճյուղերի ծայրերին։ Ծաղիկն ունի չորս մաս ունեցող բաժակ, յերեք մաս ունեցող փաթաթան, յերկու մաս ունեցող վարսանդ վոչ մաքուր սպիտակ գույնով։ Ծաղիկները փոքր են։ Ընկուզենու ծաղկումն սկսվում է ապրիլի վերջերից և տևում է մինչև մայիսի կեսերը։ Պտուղը խոշոր ընկուզեն է (КОСТЯНКА)։ Ընկուզենու ճյուղերը և բունը պատած են մոխրագույն կեղևով։ Վերջինս յերիտասարդ ճյուղերի վրա հարթ է, իսկ հնների վրա՝ ճաքճքված։ Պտուղն ընկուզեն է՝ արտաքուստ չընկալատված կանաչ, հաստ ու մսալի պղպղառիճով։ Հասունանալուց սա ճաքճքվում և ընկուզեն ընկնում է։

Ընկուզի միջուկը տեղավորված է տարբեր ձևի և եռատաթյան կեղևի մեջ։ Սրա ներքին մակերևույթ ծածկված է գորշադուլն թաղանթով։

Ճարբեր ստրտերի ընկուզենի տարբեր հաստություն և ծաղերով կեղև ունեն։ Միջուկն (սերմը) ամուր նստած է կեղևի մեջ։ Սա հաստ փայտային միջնադասի միջոցով բաժանվում է յերկու մասի։ Միջուկն ևս իր հերթին շրջապատված է նուրբ թաղանթով։

Ընկուզի միջուկն իր մեջ պարունակում է 55—70% ճարպ և 15% ապտալին նյութեր, սա սննդատու մթերք է համարվում։

Ըստ Կյոտտերի 20 ընկուզը կարող է բավարարել մարդու ճարպի որակտն պոհանջը և սպիտակուցային նյութերի $\frac{1}{2}$ մասը։

Ընկուզի միջուկի քիմիական բաղադրությունն ըստ Կենիգի հետևյալ պատկերն և տալիս։

	Չոր միջուկ	Ապտա- լին նյու- թեր	Ճարպ և քաղաղա- յին նյութեր	Անագու- թաթաթաթ- յին նյութեր	Բաղան- թանյութ	Սու- խե
Չոր միջուկ	23,53	23,80	48,17	10,69	2,45	1,36
Չոր միջուկ	7,18	16,74	58,47	12,29	2,95	1,65

Ըստ Բոգոմորովի՝ ընկուզի 60,8% -ը կազմում է կեղևը, 39,2% -ը՝ միջուկը, վերն ունի 67,89% ճարպ և 16,07% ապտալին նյութեր։

Ընկուզենու ճարպը լավորակ տեսակի յուղ է։ շնորհիվ նրա, վոր այս ճարպը շուտ չսրանում և յերկար դիմանում է, ոգտագործվում և տպագրական թանար և յաջեր պատրաստու-
լու համար։

Ընկուզն ոգտագործվում է ինչպես հասուն, նույնպես և խուկ վիճակում։ Հասուն վիճակում ոգտագործվում է փորպես պատրաստի անոդանյութ, իսկ խուկ ընկուզից պատրաստում են մուրաբաներ։

Ընկուզի քուսպը դործագրվում է իբրև անասնակեր։ Կանաչ տերևները, կեղևը և պտղապատիեն իրենց մեջ պարու-
նակելով մեծ քանակի դարադանյութ, ոգտագործվում են կաշ-
վի արտադրության մեջ և ներկ ստանալու համար։

Ընկուզի տերևներն ոգտագործվում են բժշկության մեջ,

խոհ ծաղիկները մեղուների համար արդյունավետ կեր են հանդիսանում:

Ընկուզենին ամուր, դիմացկուն, հեշտությամբ մշակվող, հիանալի հղիվող, փայտանյութ ունի: Նրա տեսակարար կշիռը թաց ժամանակ 0,91—0,92, քսկ չոր վիճակում 0,65—0,71 է: Առանձնապես հայտնի յե նավաստւմ ամող ընկուզենու բարձրորակ, բնական, զեղեցիկ նոխշերով լեղած փայտանյութը, վարն իր վորակով առավել բարձր է, քան համաշխարհային հաշակ վայելող իտալական ընկուզենու բնափայտը: Բնափայտը չորացնելուց չի փչանում և տեսքը չի կորցնում: Ընկուզենու փայտից պատրաստում են բարձրորակ կահ-կարասիներ, հրաքանի փայտե մասեր, ողանավերի սլոպեյներներ և այլն:

Ընկուզենին ունի բազմաթիվ փոփոխակներ:

Սրանց խմբավորման հիմքում դրվելու լին.

ա) ընկուզյի կեղևի տարբեր ամրություն (փափուկ, կարծր և կիսակարծր սորտեր),

բ) ընկուզյի ձևի և մեծության,

գ) ընկուզյի միջնապատերի բնույթի (վորով պայմանավորված է միջուկը կեղևից անջատվելը),

դ) ընկուզյի քիմիական կազմի (ճարպով հարուստ փոփոխակներ) հասկանիւններ:

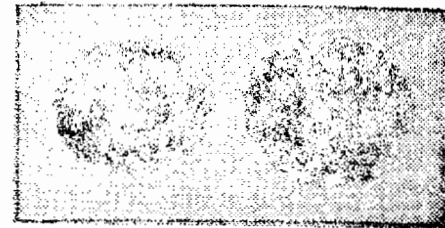
Հիմք ընդունելով սոցիալիստական արտադրության պահանջը, կնկարագրվեն Հայաստանում տարածված, տեղական տնտեսներ կրող ընկուզենիների միջանի սորտեր միայն, վորոնց դրական հատկանիշները հիմք ընդունելով, կարելի յե առաջարկել արտադրությանը վորպես արդյունաբերական, արժեքավոր սորտեր:

Հայաստանում կան և՛ հաստ, և՛ բարակ կեղևով փոփոխակներ. սովելի շատ տարածված են կեղևը բարակ, ներսի մակերեսը հարթ, բարակ միջնապատով, միջուկը կեղևից հեշտությամբ անջատվող սորտերը, վորոնք գլխավորապես պիտանի յեն սեղանի ոգտագործման համար:

1. Ստպենի.—Պտուղները մյուս սորտերի համեմատությամբ մեծ են: Ընկուզը ձվաձև է, սուր ծայրով: Կեղևը բարակ է, շուտ կոտրվող, ներսի մակերեսը՝ հարթ, միջուկի՝ գույ-

նք՝ ապիտակ-դեղնավուն, հեշտությամբ կեղևից անջատվող: Պիտանի յե սեղանի գործածության համար:

2. Սպիտակենի.—Պտուղը միջին մեծությու՛ն ունի. ելիպա՛սձև է: Կեղևը միջին հաստությու՛ն ունի, ներսի մասից խորտաբորդ մակերեսով, միջուկը դժվարությամբ և անջատվում կեղևից, ապիտակ դեղնավուն գույնի: Պիտանի յե վերամշակման և լարմ առուման համար:

Նկ. 2. Սպիտակենի

3. Կսսուկենի.—Պտուղները միջին մեծության են, կտրավուն ձևի, ծայրը սուր:

Կեղևը հաստ է, դժվար կոտրվող, միջուկը կեղևից դժվար է անջատվում. միջուկի փայտային միջնապատը հաստ է և ծալքավոր: Պիտանի յե վերամշակման համար, վորպես մուրաբայի հումույթ:

Վերը նկարագրված սորտերը լնդիկների ու կարմրիկների սորտերի հետ տարածված են Զանգեզուրի շրջանում:

Նկ. 3. Կսսուկենի

1. Խենեկենի.—Մուր փաթեմ անցողության ունի, լերկարակյաց է և բերքատու: Պտուղները տարբեր մեծության են և ելիպսի ձև ունեն: Կեղևը բարակ է, ներսի մակերեսը՝ հարթ, միջնապատը՝ փոքր: Միջուկը հեշտությամբ բաժանվում է կեղևից, զեղնագուն յե: Պիտանի յե սեղանի գործածության համար:

2. Սովուրական.—Պտուղը կտրավուն է, փոքր քթով: Կեղև-

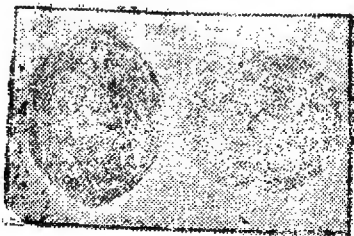
վը միջին հաստութիւնն ունի, ներսից անհշան թաղանթով-
 ներսի մակերեսը շատ քիչ խորպուքորգութիւնն ունի, միջնա-
 պատը փոքր է, միջուկը հեշտութիւնմբ բաժանվում է կեղեկից,
 ունի դեղին գույն:

Նկար 4. Սովորական

3. ԿՈՒ.—Ունի մեծ է փոքր պտուղներ: Կեղևն ու
 միջնապատը հաստ են: Միջուկը կարմրավուն-դեղին գույն ունի,
 դժվարութեամբ է բաժանվում կեղեկից: Պիտանի չէ բացառապես
 մուգարածներ պատրաստելու համար:

Վերը նկարագրված լերեր սորտերը տարածված են Բերե-
 վանում և Աշտարակի ու Կոտայքի
 շրջանում:

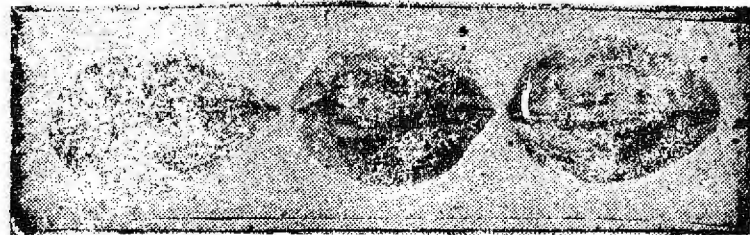
Նկ. 5. Կոու

Մեղրու շրջանում տարածված է ն
 գլխավորապես Որդուբաթի (ԱՍՊՀ)
 սորտերը, փոքրնք աչքի չեն ընկ-
 նում ընկուղջի մեծութեամբ, բա-
 րակ կեղևով և վորակյալ (համով
 և սպիտակ գույնով) միջուկով:

Բացի վերը նկարագրած սորտերից, Հայաստանի տարբեր
 շրջաններում մեծ քանակութեամբ տարածված են բարձրորակ
 (բարակ կեղևով, ճարպի բարձր քանակով, խոշոր պտուղներով,
 բարձր շերտավաճութեամբ) սորտեր, փոքրնք դեռևս հայտարե-
 լած և լրիվ ուսումնասիրված չեն:

Մեր առողջավոր կոլտնտեսականների, կոմյերիտականների,
 խրճիթ-լարորատորիաների աջակցութեամբ հնարավոր է հայտա-

բերել տեղական սորտերը և լայն չափերով տարածել արտա-
 դրութեան մեջ:

Նկ. 6. Որդուբաթի

Ընկուղենու տեղական սորտերը, Ղրիմի և արևմտահմա-
 նյան սորտերի համեմատութեամբ խոշոր առավելութեաններ
 ունեն:

Մանրաբայուն.—Վերը նշված սորտերը նկարագրելիս սրանց
 ընկուղենների քիմիական բաղադրութեան մասին խոսք չհղած, քանի
 վոր դեռևս սրանց քիմիական անալիզները չեն կատարված: Պըա-
 դարտնջարաբուժական Զոնալ կայանը սորտերը վորողելուց հետո,
 վերջերս միայն անցել է այս աշխատանքներին:

Նկ. 7. Մեղրու

Ընկուղենին, համեմատած մյուս բոլոր պտուղտու տեսակնե-
 րի հետ, շատ քիչ պահանջկոտ և դեպի հողը: Սակայն բոլոր հողե-
 րը միհավասար բարենպաստ չեն ընկուղենու աճման և զար-
 ցացման համար:

Ընկուղենին հաջող աճում է չոր, թեթև, կավալրային
 ավազակավային, կավա-ավաղային, քարքարոտ և լանային հո-
 շերտում: Վատ է աճում ու զարգանում շատ խոնավ, խիստ

ամուր հողերում: Ընկուզենիների աճեցման նպատակահարմար գիւղերը պետք է համարել հյուսիս-արեւմտյան և արեւմտյան կողմերը: Յերիտասարդ հասակում ընկուզենին ընդհանրապես նուրբ է լինում և խիստ ցրտերից առժուռ է: Ընկուզենին իր յերկար խոր և լայն տարածվող արմատային սխտեմով հողից մեծ բուսակուլթյամբ սննդանյութեր է վերցնում և բավականին աղքատացնում է հողը, հետևապես և անհրաժեշտ է պարարտացնել ընկուզենու զբաղեցրած հողը:

Մի շարք անալիզները ցույց են տվել, զոր 100 կիլոգրամ ընկուզենի իր մեջ պարունակում է 1,2 կիլոգրամ ազոտ, 0,33 կգ ֆոսֆորային թթվուաներ և 0,36 կգ կալիում: Յեթե, որինսկ մեկ ծառի բերքը ընդունում ենք 120—150 կիլոգրամ, ապա ամեն մեկ ծառի համար հողին պետք է տալ 1,8 կգ ազոտ, 0,49 կգ ֆոսֆորաթթվուաներ, 0,44 կգ կալիում: Յեթե յուրաքանչյուր ծառին պետք է տալ 12 կգ ազոտային, 3,53 կգ ֆոսֆորային և 0,9 կգ կալիումական պարարտանյութեր: Գոմարը գործադրելու դեպքում ես պետք է հիմք ընդունել սույն ավելները:

Ընկուզենին սովորաբար բազմացվում է քերտերով. հաճախ անհրաժեշտ է լինում դարգացվել իջ սորտի հատկանիշները մաքուր պահել, այս դեպքում բազմացումը կատարվում է պտուղաբուսի միջոցով:

Ընկուզենի ցանքը կարելի է կատարել և՛ աշնանը, և՛ գարնանը: Յեթե ցանքը կարճաժամ և կատարվելու առաջ սերմն անհրաժեշտ է սարատիֆիկացրած լինիլ, ապա պետք է մեջ: Սրա համար անհրաժեշտ է 80 սմ խորությամբ և մեկ մետր բացահալած փոս փորել: Այս փոսի մեջ մեկը մյուսին հաջորդող 4-ից 5 շերտ ավաղ և ընկուզենու սերմ շարելուց հետո, յերբ փոսն արդեն լցված է, յերեւից ծածկել 2,5 սմ հատության խոտի և 15—20 սմ հողի շերտով:

Գարնանը ընկուզենու սերմը ցանվում է լավ մշակված, փափուկ մարգերում 5 սմ խորությամբ, շարքը շարելից 20—25 և բույսը բույսից 3—4 սմ հեռավորության վրա: Ծանրության հետևանք

միջապես ջրվում է: Յանհիւս անհրաժեշտ է ընկուզենի սուր մասը ուղղել վերև, վորպեսզի բույսի ցողունն ուղիղ աճի:

Ընկուզենու ցանքը նորացնելիս ու վերանկելիս պետք է շարքը շարելից 20—25 սմ և բույսը բույսից 10 սանտիմետր հեռավորության ընդունել: Ընկուզենին ընդունակ է կենտրոնական առանցքային արմատը դարգացնելու, սակայն անհրաժեշտ է ըստ հնարավորին ճշգրտադրել նաև կողքի, յերկրորդական արմատները, հատկապես յերիտասարդ հասակում:

Այս անհիւս համար պետք է ընկուզենու նորածիլ տունկը տեղափոխել դեռ կանաչ վիճակում, բանի վոր սրա հասուն մասի աղմատն անհամեմատ ավելի արագ է աճում, քան նրա վերերկրյա կանաչ մասերը:

Վերանկման (պիկիրովկա) ընթացքում բույսի արմատի մեկ յերրորդական կամ կես մասը պետք է կտրել և հեռացնել. սրտով յերկրորդական արմատների դարգացման համար բարենպաստ պայմաններ են ստեղծում:

Ընկուզենին նույն աշնանը կամ հաջորդ տարվա վաղ գարնանը տեղափոխում են անկարսն, վորտեղ և պահում են յերկուսից—յերեք տարի:

Բացի վերը նկարագրած ձևից, ընկուզենու ցանքը կարելի է կատարել նաև անմիջապես անկարսնում, ցանելով սերմը սերից 10 սմ և շարքը շարելից 90 սմ հեռավորության վրա. հեռացվում բույսը բույսից 35—40 սմ հեռավորության վրա: Նորացնելու պայմանով:

Մշակման այս սխեմով դեպքում հասուն կգործիքների միջոցով, հողի տակից կտրվում է արմատների մեկ յերրորդ կամ կես մասը և այսպիսով հիմնականում պիկիրովկա յե կատարվում, առանց բույսը տեղից շարժելու:

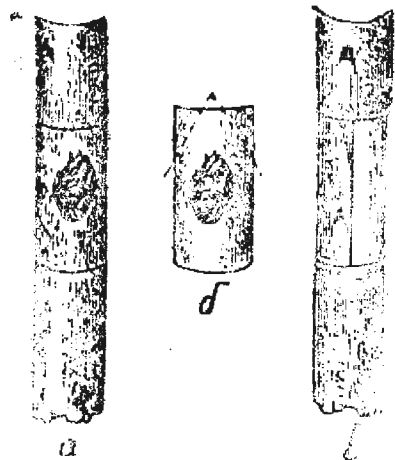
Ընկուզենու աղմացումը, այլ պայմանում տեսակների համեմատությամբ, հնչությամբ չի լինում:

Ընկուզենու համար իբրև պատվաստակալ կարելի է գործադրել նրա բույսը ստրտերը և ընկուզենու ընտանիքին պատկանող բույս տեսակները:

Սեանից առնանաչող պատվաստակալը սե ընկուզենի է:

Ընկուզենու պատվաստի միջոցով աղնվացումը նպատակ
առնի պահպանելու առանձին սորոսների այս կամ այն կարևո-
րագույն հատկանիշները (որինակ՝ առ ծաղկելու հատկանիշը,
սա թիստ կարեվոր նշանակություն ունի, քանի վոր այս հատ-
կանիչն ունենցող սորտը զարնան
ցրտահարություններին լինթա-
կա չէ)։

Նկ. 8. Այսպատվաստի ալիք
կարվածք

լով ձեր ՏԵԼՅԱՎԻ առաջարկած ձևն է։

Այս գեղջում իբրեւ պատվաստակալ ուղտադործվում են
ընկուզենու սերմերով բազմացրած յերկու տարեկան բույսերը, վո-
րանք զգուշությամբ հանում են հողից, արմատավիկի մոտ մա-
սից կտրում են հորիզոնական ուղղությամբ և կիսաձևից ձեռով
պատվաստում։

Կտրոնները պետք է նույն հաստությունն ունենան, ինչ
հաստությունն ունի պատվաստակալը։ Կտրոնները պետք է 10
15 սմ յերկարություն ունենան և վերջանան ծալարազրոշով։
Պատվաստը կատարելուց հետո սրա վերջը ստիպով լավ կա-
պում և մածիկով պատում են։ Պատվաստված բույսերը տեղափո-
խում են սառը ջերմոց կամ ապակյա արկղի մեջ, վորոնք
իջեցվում են հողի մեջ ափսոսաբար, վոր պատվաստված մասը 3—5 սմ
հողով ծածկված լինի, ուղտ ծածկում են շրջանակներով ափ-
սոս ժամանակ, մինչև տերևներ կարձակեն, վորից հետո բույ-
սերն առտիճանարար ընտելացնում են դրսի ոգին։

Շրջանակները վերջնականապես հանում են այն ժամանակ,
յերբ պատվաստն արդեն կպել է։ Հաջորդ զարնանը տնկիները
փոխադրում են տնկարան, վորտեղ տնկում են բույսը բույսից
30—40 սմ և շարքը շարքից
50 սմ հեռավորության վրա։

Նույն ընկուզենու վրա բացա-
ռական աղբեցություն է գոր-
ծում. քանի դեռ ընկուզենին
տնկարանումն է, ալբեպանի դա-
նակը նրան չպետք է դիպչի։

Տնկիները կամ սերմաբույսե-
րը տնկարանից հանելու և հիմ-
նական հողամասում տնկելու
ժամանակ պետք է մեծ զգու-
շություն գործադրել, քանի վոր
արմատներին վնասելը մահացու
է նորատունկ ընկուզենու հա-
մար։ Այս տեսակետից ընկուզե-
նին ավելի նուրբ խնամք է պա-
հանջում, քան մյուս պաղատու
տեսակները։

Ընկուզենին հիմնական հողա-
մասում պետք է տնկել շարքը
շարքից և բույսը բույսից 12 մե-
տրը հեռավորության վրա (քառակուսի ձևով), մեկ հեկտար հո-
ղամասում տեղավորելով 70 ծառ։

Տնկելուց յերկու-յերեք ամիս առաջ ալգու հողը պետք է
նախապատրաստել հողը պետք հերկել 25—35 սմ խորու-
թյամբ և հերկած հողում 35 սմ խորությամբ փոսեր փորել՝ ծա-
ռերը տնկելու համար։ Այնպես պիտի փորել, վոր արմատներն
ազատ կերպով տեղավորվեն փոսի մեջ։ Այնտեղ, վորտեղ
հարավոր չէ համատարած հերկ կատարել, անհրաժեշտ է
40—50 սմ խորությամբ և 70—80 սմ լայնությամբ փոսեր փո-

Նկար. 9. Տեղիկ կտրոնապատվաստ

բկ: Տնկելու ժամանակ պետք է աշխատել չգնասել արմատները հեռացնել սրանց մնասցած մասերը և նորը տնկել:

Վերը հեռւ մեխոստամենից հետո անհրաժեշտ է լուրջ գրադվել այդու հետագայ իմաստի գործով:

Ընդհանրապես սաղարթին ու բաւեր ճիշտ ձևափոխելու համար հիմնական հողամասում, տնկելուց 2—3 տարի հետո, թեթեւ եւ պետք է կտատել: Ձեխափոխելուց հետո ծառին պետք է լնդիկ կոճակներով ամր, յերբեմն կտրելով նրա չաբուկները, վնասված ճյուղերը և զեպել սաղարթի ներքն ամաղ աշն ճյուղերը, վորոնք խախտում են սաղարթի ձևը, չփայտւմ են հիմնական ճյուղերի հետ, չկտրւմ են անուամ և աշն:

Եւս կարելի է կտատել նաեւ աշն պեղքում, չէրդ դանկանում են բարձր բուն ստանալ: Հարկաւ պայմաններում կտրիք չկա այս տնկելու, քանի վոր բարձր բունը յենթակա չե տրելի աջրվածքներին: Այստեղ ցանկալի չե ստանալ փայտւմ, լայն ռաջարթով ընկուզենի, վորովհետեւ այս վիճակում կտրելի կլինի բախարաքել ընկուզենու յուզորի և սղատա տարածվելու մեծ պոնանջը:

Այլու հետադա ինտմքը կայանում է համախառնի փառացման, հողի փորելցման, հիփանդուլթյունների ու մնաստաունների դեմ պաղքտելու մեջ: Այսպէս ընկուզենու միջնաբաւլին տարածությունները, նտրամպը կլինի հալածաւից տնուղղակի աղղյունը ստանալ մինչև ընկուզենու տնկվածքից հիմնական բերք կտատել:

Միջնաբաւլին տարածություններն առաջին տարիներում կարելի չե դրադեցնել բանջարանցային բայտելով, հետո հաստապաւղներով, հատկապես սրամցից ամաղիով տնտկելքով, վորոնք դաշտային պայմաններում ընկուզենու չփայտել չեն տուժում:

Միջնաբաւլին տարածություններում կարելի է տնկել նաեւ ցածրահասակ ու կոնքի կարճ շրջան բանկյոտ բայտելներ, դեղձենիներ և աշն:

Ընկուզենին լավ խնամքի պեղքում սկսում է պաղարերել 8—10-րդ տարում: Ծառի պաղարերության սկզբնական շրջա-

նից սկսած, սրա տարիքն ավելանալու հետ միասին, ավելանում է և բերքը, սակայն մինչև մի վորոշ սահման, վորից հետո բերքի քանակը՝ առժամանակ կայուն մնալուց հետո՝ աստիճանաբար իջնում է:

Ընկուզենու տարիքը տարբեր հեղինակների կողմից 200—400 տարի չե սահմանվում: Լոթի բերքաւթության շրջանում ծառի միջին բերքը 300—400 կիլոգրամի չե հասնում (40—50 հազար հատ):

Պատուրը հասունանալուց պաղապատիւնը մաքճբում է մեծ մասամբ չերիւս մասի չե բաժանելում: Մինչ բերքաւթութիւնը լերաշա ինկելու պեղքում, պետք է բերքը հալարելուց չերիւս շաբաթ առաջ ջրել ընկուզենին, սրանից պաղապատիւնը մաքճըրում է ընկուզենիքը հեղաւթլամբ անջատվում էւ Ծառք խիստ չերաշաից տուժելուց պաղապատիւնը աջրվածքներ ստանալով, ընդհանր կալում է ընկուզելին և գժփարաղում բերքը մաքրիւս աշխատանքները: Առնաաբաւ պաղապատիւնը հեղաւթլամբ չեն անջատվում ընկուզելից, վորի համար ել պետք է պաուզները կտալի ձեով ժողովել, ծածկել և 2—3 որ այս վիճակում պանը հոսյալի մեջ մնալով, պաուզները տարածում է սղատապատիւնը հեղաւթլամբ պոնելում են:

ձեխալամ ընկուզենիքը պետք է լցնել ջրով վորը կիսատակաւների, շաւների մեջ: ջրին սղալի փայլի խառնել և փայտի թիւղով լավ խառնելուց հետո ընկուզենիքը տնկել, փայլ ալիք տակ և հաճախ ընկելով ու խառնելով շաւալներ:

Ընկուզենիքը տրելի տակ, բայց չպանալուց, նուս աղի առկում էւ Ընկուզեն ավելի լավ աղիաաղղոցելու համար հաստակ կամերներում ծժմբաւթի և աղի, վորից հետո տնտակաւփորում ու պանում են: ջրը պանն տնկելում:

Ընկուզենին շատ ջրէ մնաստաւներ ունի: Կոփանքին տերեւների յուրանաաւի հարը հալածում է մնաստաւներին:

Ձկտը և Ընկուզի պաղարի վիճակում

Ընկուզենու վնասումն և բնկույզի պսղակները, վոր կըր-
ծելով պողպատաթիւնի պողպակոթի մօտի մասը, ներս և մանում
ընկուզի մեջ և ուտում և միջուկը:

Պողպակերի դեմ պայքարելու հիմնական միջոցներից մեկը
բուժը և հասա ճյուղերը հին կեղևից խնամքով մաքրելն և:

Վարսող գոտիներն ևս ոգտադրածելով կարելի և պայքա-
րել պողպակերի դեմ: Այս դատում՝ պողպակերի թրթուրները սո-
ղալով ծառի հին, մաքրված կեղևի վրայով, աշնանը մասալորեն
ժողովում են և սրանով հնարավորութուն և ընձեռվում արու-
րելով վոչնչացնել նրանց: Պողպակերի պատճառած վնասի հետե-
վանքով ծառից ընկած պտուղներն ևս պետք և հավաքել և
այրել:

Ընկուզենու վրա լինում են նաև լվիններ ու ախպեր, վո-
րոնք առանձին վնաս չեն պատճառում:

Ընկուզենու հիվանդութուններից ամենատարածվածը
կեղևների բծավորությունն է, վորը վնասում և լերթառարդ
չիվերին, տերևներին ու պտուղներին: Հայաստանի պայմաննե-
րում այս հիվանդութունը խոշոր վնասներ չի պատճառում,
բանի վոր դարգանում և այն ժամանակ, լերթ պտուղներն ար-
դեն հասնում են:

Կապիտալիստական մանր, փաշխացած, անհատական անաս-
նաթյունների պայմաններում ընկուզենին իրենից արդյունա-
բերական առանձին արժեք չի ներկայացրել: Ընկուզենին, չհաշ-
ված անտառներում աճող վալրի տեսակները, հաս ու կենտ
տնկվել և (յեթե չասենք թռչունների բերած սերմից ծլել և)
մեծ մասամբ մեծ ճանապարհների վրա, հեռու ընկած դաշտի
ծալրում, խոր, դժվարամատչելի կիրճերում և անարգել յենթարկ-
վել և մարդկանց, տնասունների պատճառած քմահաճուլքին
ու վնասվել:

Սոցիալիստական գյուղատնտեսությամբ պայմաններում՝ բն-
կուզենու նման դիսպոզիցիոն, արդյունավետ, բերատու կուլտու-
րան պսղատու մյուս տեսակներին համեմատաբար կերպով պետ
և մեակվի մեծ տարածությունների վրա յեվ այն ել ագրոսի-
կական անհրաժեշտ պահանջները բավարարող ձեվերով:

2.

Ն Յ Ե Ն Ի

Նշենին (*Amygdalus communis* L.) պատկանում է նշե-
նիների ընտանիքին (*Amygdalaceae*): Ըստ Կարլ-Կոխի՝ նշենու
հայրենիքը Ասորիքն է, հատկապես Անտիլիբանանը:

Նշենին տարածված է Սպանիայում, Իտալիայում, Ֆրան-
սիայում և Թուրքիայում:

Նշի տարեկան բնդհանուր բերքն Սպանիայում հասնում
է մինչև 160.000 տոննի, Իտալիայում 70—100.000-ի, Կալիֆոր-
նիայում՝ 4—16.000-ի և Թուրքիայում՝ 2—3000-ի:

ԽՍՀՄ-ում նշենին տարածված է Միջին Ասիայի հարա-
վային մասերում (Ուզբեկստան, Կիրգիզիա, Կազախստան), վոր-
տեղ ու թե վալրի և թե կուլտուրական վիճակում աճում ու
զարգանում է վողջ անտառներով:

Ցարեկան բնդհանուր բերքն այստեղ հասնում է 350 տոն-
նի նշենուն, վորպես տոավելազույն չափի չորադիմացկուն
պողպատու տեսակի, կարելի չէ հանդիպել նաև Սեվոսթյան
շրջանների հյուսիս-արևմտյան մասերում:

Նշենին այս շրջաններում հաջող աճում ու զարգանում է
ամենատարբար, չոր, հումուսա-ածխատային, սաղր և հույնիով:

քարտ հոգերում, վորոնց վրա պտղատու այլ տեսակներ չեն տեսնվում:

Նշենին ամենահաջող կերպով զարգանում և լսնջերում. ընդհանրապես, դաշտային դոտում ու հովիտներում սրա փայտանյութը վատ և հասունանում, վորի հետեանքով և առժամ և առնամանիքները ու խեղճանությունը և վատ և պտղաբերում. հետեապես մեր պայմաններում նա առավել չափով պիտանի չե նախալիռնային և լեռնային պտղաբուծություն համար:

Անդրկովկասի ալմադյան մասերում, ավելի ճիշտ Բազվին մաս վայրերում՝ Ապշերոնյան թերակղզու շրջակայքում, հնալած թխտ սակավ մթնոլորտային տեղումներ են լինում, բայց և անպես նշենին հաջողությամբ աճում և բարձրորակ պտղատու տեսակ և համարվում, քանի վոր հարմարվում և չորային ու տաթ յեղանակներին: Նշենին ալմադ լուրջ ուշադրության առ լինամքի առարկա չե հանդիսանում: Մշակվում և Մարգարյանի մաս մի քանի գյուղերում:

Վրաստանում՝ Թիֆլիսի մոտ, Սուդավյան անտառում ներկայումս դառն ու քաղցր նշենու 25 փոփոխակ դոտություն ունի:

Հայաստանում նվազ չափով նշենու կարելի չե հանդիպել Մեղրու, Միկոյանի, Ալլանվերդու, Կոտայքի և Աշտարակի շրջաններում:

Նշենու բարձրությունը հասնում և 5—10 մետրի, իսկ տարիքը՝ բացառիկ դեպքերում՝ միայն 100—130-ի:

Նշենին ունի գլխավոր ճյուղավորված արմատ, վորը քափական խորն և տարածվում: Նշենու գլխավոր արմատը կրտքնու գեպքում նրա կողքի արմատներից մեկն ուղղաձիգ ուղղությամբ աճում և փոխարինում և սրան:

Հաջող զարգացած կողքի արմատները տարածված են 15—45 սմ. խորություն վրա:

Նշենին ունի նշտարած և կամ յերկարավուն-ձվածի, տարբեր չափի սրվածություն, ատմնավոր տերևներ, վորոնք ձմեռը թափվում են:

Տերևի հիմքում, կամ թե կոթունի վրա գտնվում են յերկուսից—չորս դեղձ: Սրանք կաշուն, չաքարային մասսա չեն արագրում, վորով և հրապուրում են մեղուներին ու ձանձերին: Տերևները զարգանում են զըլ-խավորապես ծաղկելուց հետո:

Ծաղիկները հնգաթիպ են, լեղձնու. զարգանում են շվերի ճայրերին 2—3, յերբեմն 4—7 հատ միասին. ծաղիկը յերբեմն քաղցածում և տերևների հիմքի մոտ. կողքի յերկար ճյուղերի վրա: Բաժակաթերթիկները կանաչագույն են, ան. նշան տեսքով, պսակաթերթիկները սպիտակ, բաց-վարդագույն, յերբեմն մուգ վարդագույն, կամ թե վարդագույն բծերով:

Սերմնարանը միաբուն և, յերկու սերմնաբոլորով. սերմնից մեծ մասամբ մեկն և զարգանում:

Առնչքները 19—42, հատի 20—30 հատ են լինում. վորպես կանոն, սրանք սունուց կարճ են լինում և փոշանոթները սպիկն չեն հասնում:

Նշենու շատ փոփոխակներ կան, վորոնք թեև ինքնափոշոտման վորոշ հնարավորություններ ունեն, սակայն չեն ինքնափոշոտվում (ստերիլ են մնում) և խաչաձև փոշոտման կարիք են զգում, հակառակ պարագայում մնում են անարտուղ:

Խաչաձև փոշոտումը կատարվում և միջատների, զլխափորապես մեղուների միջոցով:

Նկար 1. Նեմի 1.—պսուղներն ու սերբները. 2—ծաղիկներ. 3a յեվ 3b—ծաղիկ կազմույթուն սխեման. 4 յեվ 5—պսակաթերթիկներ ներքին յեվ արտաքին կողմերից. 6 յեվ 7—տուփներ յեվ վարսանդ. 8—սերմնարանի կազմույթուն սխեման (ընդլայնված կտրվածք). 9—միջուկ. 10—միջուկի կազմույթուն սխեման՝ կտրվածքով. 11 յեվ 12—սերմեր բաղանքի մեջ յեվ նրա կտրվածք:

Նշենին ծաղկում է սկսած մարտ ամսի վերջերից մինչև ապրիլի սկզբները։ Ղրիմում՝ փետրվարի կեսերին, Բազմում՝ փետրվարի վերջերին և մարտի սկզբներին, Հայաստանում՝ մարտի վերջերին կամ ապրիլի սկզբներին։ Վորպես կանոն, ծաղկումը շատ առատ է լինում։ Պտուղը կողքերից ողմված, շրջապատված է մաշկանման, ուտելու համար անօրենք սլոդապատիճով։ Վերջինս լրիվ հասունանալուց հետո հեշտությամբ անջատվում է ժիջուկից։

Այս շրջանում սլոդապատիճը քեկ, կոմ յերկու կողմից, նայած սորտին, ճեղքվածքներ է տալիս։ Միջուկը կազմված է տարբեր հաստության և ձևի փայտային կեղևից ու սերմից։ Կեղևի ձևն ու հաստությունը սորտի կարևորագույն հատկանիշներն են։

Մի գեպքում սա փափուկ, բարակ, հարթ և փայլուն է, իսկ մի այլ դեպքում՝ ամուր, հաստ, խորզուբորդ։

Սերմը, վորպես կանոն, ռոսփակ է և ծածկված բարակ, շաքանդակաձև մաշկով։ Շաքիլները, սերմնաբողբոջն ու արմատիկը ծածկված են բարակ, սպիտակ թաղանթով։

Նշենին չոր մերձարևադարձային մյուս սլոդատու տեսակների համեմատությամբ ավելի ցրտագիժացիուն է. սա 20-ից 25°(Ց) սառնամանիքներին դիմանում է։

Taylor-ը գտել է, վոր լրիվ չբացված ծաղկաբողբոջները տուժում են — 4,5°(Ց) ջերմաստիճանի դեղքում, իսկ ծաղկի համար օդակաթերթիկները թափվելու շրջանում — 2,2°(Ց) ցուրտը վտանգավոր չէ, չնայած վոր հաճախ — 0,5 — 1°(Ց) — ում ծաղիկները՝ այլ անբարենպաստ ֆակտորների հետ կապված պատճառի հետևանքով՝ ցրտահարվում են։

Դեռ նոր գոյացող պտուղներն ևս սառնամանիքների հանդեպ ավելի նրբազգաց են։

Վասնզավոր են նաև ծաղկման և պտղի կազմակերպման շրջանում որպես ջերմաստիճանի խիստ տատանումները։

Այսպիսով, նշենու կոկոնները և լրիվ ծաղկած ծաղիկներն ախճան չեն տուժում սառնամանիքներից, ինչքան տուժում են արդեն իսկ պսակաթերթիկները, թափվող ծաղիկները և նոր գոյացող պտուղները։

Այստեղից պետք է լեզրակացնել, վոր նշենին հաջողութլամբ կարելի է անցնել այնպիսի տեղերում, վորտեղ աշունն ու ամառը լերկարատև են, դարունը միանգամից է սկսվում և առանց սառնամանիքների։

Աշունը վորքան տաք և լերկար լինի, ախճան նշենու տերևները շատ կմնան ծառի վրա և ախճան նշենին ուշ կծաղկի պարնանց։ Իսկ յեթե աշունը կարճ լինի, նշենու տերևները շուտ կթափվեն, դալնանը կծաղկի հենց առաջին տաք օրերին և ծաղկման շրջանում մի փոքր սառնամանիք լինելու դեպքում կարող են ծաղիկները ցրտահարվել։

Նշենու դրական կողմը — վորի շնորհիվ հնարավոր է դառնում այս կուլտուրան մեծ տարածութլունները վրա մշակել, նախալեռնային և ցածր լեռնային գոտու այնպիսի վայրերում, վորտեղ պտղատու այլ կուլտուրաները հնարավոր չեն անցնել — այն է, վոր նա խիստ չորագիմացիուն է և խոնավութլան նկատմամբ պահանջիւս չէ։

Այս տեսակետից նա, բացի ֆստայից, այլ ժրցակից չունի։

Սակայն վերջինիս համեմատութլամբ էլ նշենին այն առավելութլունն ունի, վոր հեշտութլամբ անում ու զարգանում է քարքարոտ, կմախքային հողերում։

Նշենին ունի բարձրորակ պտուղներ. սրանք ոգտագործվում են վորպես վորակյալ սննդամթերք, բաղդրահամ ըմպելիք և գեղորայքի, լեթերային յուղերի ու լավագույն ոճառի հումութլ։

Նշենու խիստ ամուր փայտանյութն ոգտագործվում է բարձրորակ կահկարասիներ պատրաստելու և տեխնիկական կարիքների համար։

Բաղդր տեսակի նշի քուսպը լավարակ անասնակեր է. դառը տեսակի քուսպն իր մեջ թույն է պարունակում, վորի պատճառով էլ իբրև անասնակեր պիտանի չէ։

Նեի չոր միջուկի խմիտկան բաղադրութլունն բաժանված է %-%-ով.

Ն ու չ	Ձուր	Այստային նյութեր	Ղարպիք	Թաղանթանյութ	Անաղոտ եկստր. նյութեր	Մոխիր. ներ
Բաղդր	6,32	21,32	55,18	3,27	—	2,7
Դառ	5,5	34,36	42,8	—	14,14	3,2

Նշենու առատ պտղաբերող, լավորակ, արդյունաբերական փոփոխակներ ունենալու և բարձր բերք ստանալու համար բավական չեն հարմար միջավայրն ու լուրջ խնամքը. այս խնդրում մոշ պակաս վճռական նշանակություն ունի նաև սորտերի ընտրությունը:

Ամենանպաստավոր միջավայրի և որինակելի խնամքի դեպքում անգամ սորտերի սխալ ընտրությունը կարող է պատճառ դառնալ ցածր, անորակ պտղաբերություն կամ թե իսպառ բերք չլինելուն:

Նեեմին ունի յերկու ալյասեսակ.

1. քաղցր պտուղներ ունեցող.

2. դառը պտուղներ ունեցող:

Քաղցր պտուղներ ունեցողներն իրենց հերթին բաժանվում են յերկու խմբի.

ա. ամրակեղև նշենիներ, վորոնց պտղի կեղևն առանց դործիքի հնարավոր չի ջարդել.

բ. փափկակեղև նշենիներ, վորոնց պտղի կեղևը կարելի է հեշտությամբ ձեռքով ջարդել:

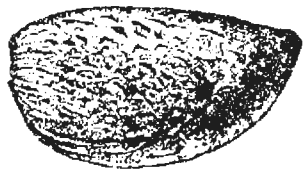
Սրանց թվում լավագույն սորտեր են համարվում հետևյալները.

Ամուր կեղևի ունեցողներից՝

1. Մուլե ծառն ունի փարթամ աճեցողություն. պտղի միջուկը բավական խոշոր է և յերկարավուն. կեղևը միջակ ամբուրություն ունի, հեշտությամբ բաժանվում է սերմից. սերմը քաղցր է:

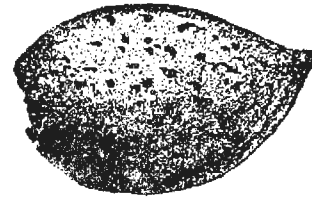
Փափուկ կեղևի ունեցողներից՝

1. Լանգոկսկի.—Բերքատու փոփոխակ է. մի ծառը տարեկան 30—32 կգ պտուղ է տալիս. խաչաձև փոշոտվող է. պտուղը շատ մեծ չէ. կեղևը փափուկ է, սերմը քաղցր և լիքը:

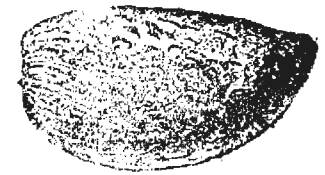

Նկ. 2. Լանգոկսկի

2. Նոնպաբել.—Ծառը բարձի ճյուղեր ունի. կեղևը նուրբ է, միջուկը՝ լայն, լիքը և բարձրորակ սերմով:

Նկ. 3. Նոնպաբել

Նկ. 4. Իորդան

3. Իորդան.—Միջուկը խոշոր է. ունի յերկար ու լիքը սերմ. կեղևն ամուր է:

Հայաստանում տարածված նշենու սորտերի մեջ ևս, անկասկած, ուշադրության արժանի արդյունաբերական սորտեր գոյություն ունեն, սակայն սրանք լրիվ ուսումնասիրված չեն: Պտղաբան ջարարուժական Զոնալ Կայանը վերջերս է միայն անցել այս աշխատանքներին:

Մեկրու շրջանում տարածված են կուլտուրական նշենի-

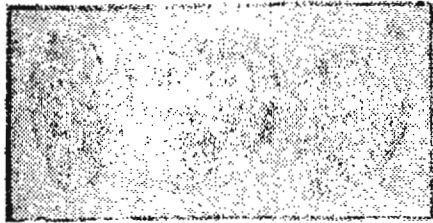
Նկ. 5. Մեկրու քոթմի կուլտուրական սորտեր

ների ամուր կեղև ունեցողներից 8 սորտ և բարակ կեղև ունեցողներից՝ մեկ սորտ (քաղցր բազմ). բացի սրանցից, այս շրջանում կան վալրի նշենիների դառը միջուկ ունեցողներից 12 ձև ևս:

Յերևանում տարածված են կուլտուրական նշենինների ամուր կեղև ունեցողները և սորտ և փափուկ կեղև ունեցողները՝ 1 սորտ:

Նշենու լավորակ սորտեր են համարվում վոշ շատ ամուր և վոշ ել շատ փափուկ կեղև ունեցողները. ամուր կեղև ունեցող

Նկ. 6. Յերեվանում տարածված կուլտուրական սորտեր

սերմեր են պետք:

Միութեան տարրեր վալրերում աճող ու գարգալող նշենինների սորտերը լրիվ ուսումնասիրված չլինելու պատճառով դժվար է մասնատել զարգացնելու համար սիրտանի սորտ առաջարկելու Առհասարակ պետք է տեղում աճող փափուկալիններից ընտրել ամենալավերը: Սորտերի ընտրության ժամանակ պետք է հիշել, վոր նշի մեկ սորտի համատարած տնկիները չեն պտղաբերում, քանի վոր սրանք զուրկ են լինում համապատասխան փոշոտիչներից:

Անհրաժեշտ է տնկել 3—4 սորտ և այնպիսի դասավորությամբ, վոր մի սորտի յերկու-յերեք շարքին հաջորդի նույն ժամանակամիջոցում ծաղկող և փոխադարձաբար հաջող փոշոտող մի այլ սորտի յերկու-յերեք շարքը:

Իսկական նշենիններին պատկանող վերը նշած սորտերից դատ, անհրաժեշտ է համառոտակի նկարագրել նաև նույն ցեղին պատկանող մի քանի այլ տեսակներ ևս:

Ֆենցյիաուս (Amygdalus Fenzliana).—Այս տեսակը մոտ է կուլտուրական նշենուն. թույլ աճեցողությոն և 3 մետր բարձրությոն ունի, ցրտադիմացկուն է, դիմանում է—25° (3) սառնամանիքներին. աճում է 1500 մետր բարձրության վրա, ունի մանր, փայլուն տերևներ. աճեցվում է ծաղկանոցներում,

վորպես ցրտադիմացկուն ու չորադիմացկուն դեկորատիվ թուփ. պտուղը կուլտուրական նշենու պտղից յերկու անգամ վոքր է, բայց նույն համն ու մնողալին արժեքն ունի. ունի քաղցր ու դառը աչտտեսակներ: Կուլտուրական նշի հետ հեշտութամբ խաչածն փոշոտման է չենթարկվում:

Ոգտվելով կուլտուրական նշի հետ հեշտ խաչածն փոշոտվելու հատկությունից, կարելի չէ ստանալ նշի նոր սորտեր, վորոնք առավել լերաշտադիմացկուն, ցրտադիմացկուն կլինեն և սրանով հնարավոր կլինի ի հաշիվ հյուսիսի, նշենու սահմաններն ավելի տարածել: Ֆենցյիանան դեղձի համար պատվաստակալ կարող է ծառայել, բայց այդ ուղղությամբ հետադոտություններ դեռևս չկան: Հայաստանում ֆենցյիանան հայտաբերվել է Մեղրու, Միկոյանի և Ալլահվերդու շրջաններում:

Բարսիկի կամ կալիկային (թզուկային) ճեճի (amygdalus nana).—Ցածր թուփ է. տարածված է Սիբիրում և խՍՀՄ-ի հարավային տափաստաններում. պիտանի չէ վորպես դեղձի պտտվաստակալ. Հայաստանում հայտաբերվել է Աշտարակի շրջանում: Բորոպնիկն ամենացրտադիմացկուն նշենին է. սա ոգտագործվում է կուլտուրական ցրտադիմացկուն նշենիներ ստանալու համար:

Արդյունաբերական նշանակություն ունեցող տնտեսություններում նշենին բազմացնում են պատվաստի (գլխավորապես աչքապատվաստի) միջոցով, քանի վոր սերմերով ցանքի դեպքում հիմնական սորտի հատկանիշներն ամբողջությամբ չեն պահպանվում:

Նշենու վայրակներ ստանալու համար պտուղները հասունանալուց հետո՝ աշնանը, կամ հաջորդ տարվա վաղ գարնանը ուղղակի տնկարանում ցանք է կատարվում: Գարնան ցանքի դեպքում սերմերն սորատիֆիկացիայի յեն յենթարկվում—պահվում են ավաղի մեջ:

Ցանքի համար նախապատրաստած սերմերը ցանում են տնկարանի լավ մշակված, փուխր հողում, շարքը շարքից 90 սմ, սերմը սերմից 15 սմ հեռավորության և 4—5 սմ խորություն վրա:

Նշենու վայրակները մատիտի հաստության հասնելուց հետո՝ գետնից մետ 3 սմ բարձրության վրա՝ (արմատավզիկից մոտ) պատվաստվում են:

Տաք կլիմայական պայմաններում վաղ գարնանը ծլած սերմնաբույսերը նույն տարվա ոգոստոսին կտրելի չե պատվաստել (քնած աչքերով):

Նշենու համար իբրեւ պատվաստակալ կտրելի ե վերցնել նրա դառն ալյատեսակի տարբեր տորտերը, քանի վոր սրանց լավ աճում, առատ պտղաբերում ե հաջող դիմանում են ամենաթիստ չորության:

Խոնավ հողային պայմաններում իբրեւ պատվաստակալ պետք ե վերցնել դեղձենին:

Աշնանը, յերբ տերևներն արդեն թափվել են, կամ թե հաջորդ տարվա վաղ գարնանը 1—2 տարեկան տնկիկներ փոխադրվում են մշտական հողամասը:

Նշենու տնկվածքի համար պետք ե համապատասխան հողամաս ընտրել: Բլրակների ե լեռների կողքին ընկած հարթություններում գարնանային առավոտյան սառնամանիքներն անհամեմատ ավելի հաճախ են լինում, քան բլրի, լեռան վրա: սրա համար ավելի լավ ե նշենին զարգացնել լեռների, բլրակների լանջերում, քան թե փոս ընկած հովիտներում ե հարթություններում: Ամառվա շոգին նշենին լավ ե դիմանում, յեթե հողի մեջ անհրաժեշտ քանակի խոնավություն կա:

Նշենու ճյուղերը վախենում են արևի ուղիղ ճառագայթներից, հեշտությամբ ալրվածքներ են ստանում, վորից հետո սրանք հիվանդանում ու առատ բերք չեն տալիս: Անհրաժեշտ ե առողջ, ձևավորած, խիտ թփակալած ծառեր տնկել, վորպեսզի սրանց տերևներն արևի այրվածքներից պաշտպանեն կեղևը:

Առատ բերք ստանալու պայմաններից մեկն ել այն ե, վոր փոշոտման լեռուն շրջանում տնձրեալ ու ամպամած օրեր չլինեն, քանի վոր այսպիսի լեղանակներին միջատները, մեղուները դաշտ չեն դուրս գալիս, իսկ նշենու փոշոտումը սրանց միջոցով ե կատարվում:

Նշենու աճման ու զարգացման համար պիտանի չեն շորալին:

ամառ ունեցող վայրերը, վորտեղ համարյա ձմեռն են տեղում տնձրենքը: Վատ ե պտղաբերում խոնավ ու տնձրեալ տեղերում, բայց ե այնպես նշենին չի կարող ամբողջ ամառն առանց ջրի ապրել, յերբեմն պետք ե ջրել:

Նշենին ըսվական յերկար արմատներ ունի, դրա համար ել ծանր հողերը սրա անցողության համար պիտանի չեն. այս պայմաններում նշենու արմատները խորը չեն գնում, վորի հետևանքով ե ծառը հիվանդանում ե:

Նշենու հաջող զարգացման ե առատ պտղաբերության համար այս կամ այն չափով բերրի ե պարարտ հող ե պետք: Այն հողերը, վորոնց մակերեսին մատ են ստորերկրյա ջրերը, բուրովին պիտանի չեն նշենու տնկվածքի համար:

Նշենին հաջողությամբ աճում ե նաև ավաղա-կավային, խճա-կմախքային հողերում, մասամբ հաշտվում ե նաև աղուտ հողերի հետ:

Նշենու տնկվածքի համար ընտրած հողակտորը պետք ե նախորդ խորը հերկել ե տնկարանից փոխադրված յերիտասարդ, նուրբ ծառին հնարավորութուն տալ արագ ու հաջող աճելու:

Պարարտ, խորը հերկված հողակտորների վրա տնկված նշենիներն արագ աճում ե ծածկվում են միջարքային ու միջբուսային տաքածությունները:

Խիտ տնկված նշենիները, հատկապես այն վայրերում, վորտեղ միջնորոտային տեղումներ քիչ են լինում, առատ բերք չեն տալիս, քանի վոր այս դեպքում ծառերը թուլվ են զարգանում:

Նշենուց բարձր բերք ստանալու մի պայմանն ել արեգակի առատ լույսն ե: Արևից լուսավորվող ճյուղերի վրա յե միայն, վոր բերք շատ ե սաացվում: Խիտ տնկելու դեպքում արևի լույսը մինչև ստորին ճյուղերը չի տնցնում, սրանց վրա լեղած պտուղները չեն զարգանում ե ծառից բերք քիչ ե ստացվում: Սրա համար ել ծառերը հիմնական հողամասում տնկելիս պետք ե 8—10 մետր հեռավորութուն ընդունել: Այս հաշվով մի հեկտարի վրա պետք ե տեղավորել 100—150 ծառից վոչ ավելի:

Նշենին պետք ե շատ խնամքով տնկել: Տնկարանից բերված ե հիմնական հողամասում տնկվող ծառերը պետք ե առողջ, ուժեղ

լով զարգացած արմատային սխառեմով և միևնույն մեծության լինեն: Այդու համար ընտրված հողամասը, լեթե խնամքով մշակված է, հարկավոր չե շատ մեծ փոսեր փորել, բավական եղբոր նրա մեջ տունկի արմատային վողջ սխառեմն ազատ տեղավորվի: Այսպիսի պայմաններում միամշակներ սնկելու համար պատրաստվող փոսերը 35 սմ ընդլայնական կտրվածքից ավելին չպետք է ունենան:

Տնկելու ժամանակ պետք է հետևել, վոր տնկիկները արմատները շուրջը բաց աեղեր չմնան, հողը կիս կպած լինի արմատներին, արմատավելիք հողի տակ չմնա և դրվի նույն բարձրության վրա, ինչպիսին տնկարանումն էր, հակառակ գեպքում նորատունկ ծառերը կարող են խիստ վատ դարգանալ, կոմ ին բոլորովին չաբանալ:

Ինչպես մյուս պտղատու տեսակները, նույնպես և նշենին հաջող զարգանում ու առատ պտղաբերում են միայն այն դեպքում, լերը այդու կանոնավոր մշակութուն պայմանում ունի:

Ամեն տարի ուշ աշնանը կամ վաղ գարնանը նշենու ալգին պետք է խնամքով հերկել:

Այդու մոլախոտերը վոչնչացնելու համար ամառվա ընթացքում հողը մի քանի անգամ պետք է կուլտիվատորով մշակել:

Տունկը տնկարանից հիմնական հողամասը տեղավորելուց հետո հարկավոր է կանոնավոր ետել այն:

Ճիշտ ետելու գեպքում լերխոտաբույ տնկիկները զարգանում և փարթում ու առատ պտղաբերող ծառեր են դառնում: Ընդհակառակը, ետը ճիշտ չկատարելու, կամ՝ սոհասարակ չկատարելու դեպքում ծառերն անկանոն են աճում և քիչ բերք են տալիս:

Նշենին հիմնական հողամասում տնկելուց հետո անմիջապես պետք է 75 սմ բարձրության վրա ետել, սագաբլի հիմնական ճյուղերը կարճացնել, կեսից մինչև մեկ յերբորդե չափով՝ հայած շվի աճեցողությանը:

Տնկելուց հետո, առաջին տարին պետք է ուշադիր դիտել բոլոր ծառերն ու նոր բուսած շվերից ընտրել այնպիսիները, փորձե պետք է պահել: Ավելորդ ճյուղերը չպետք է գարնանը հեռացնել, բավական է միայն ծերատել և սրանով գաղարեցնել:

սրանց հետագա աճեցողությունը: Սագաբլի համար թողնվող շվերը, փորձե հետադարձ դառնալու յեն ծառի հիմնական ճյուղերը, ամբողջ տարվա ընթացքում չպետք է ետել և վաղ ել ծերատել:

Հիմնական ճյուղերի զարգացման համար բավական է լերկից հինգ շվի թողնել: սրանք պետք է մեկը մյուսից 10—15 սմ հեռավորության վրա ցողունի շուրջն սղիրալաձև դասավորված լինեն ու տարբեր ուղղություններով աճեն: Մնացած բոլոր ճյուղերը գարնանը և ամառվա առաջին կեսերին ծերատում, իսկ ամառվա յերկրորդ կեսին հիմքից հեռացվում են:

Հետագա տարիներում սագաբլի խնամքի սղխատանքներն այն են լինելու, վոր հեռացվելու յեն չսրուկները, հուաշվերը, վնասված, մեկը մյուսին շվիող, շվաք անող, հիմանդ ճյուղերը և այլն:

Տնկվածքի ետը կանոնավոր կատարելու, այդու խնամքն սղրոտեխնիկական պահանջներով կատարելու դեպքում, նշենին պտղաբերում է այլուժ տնկելու որից հաշված չորրորդ տարում: Իսկ յրիվ պտղաբերությունն սկսում է 10—12 տարեկան հասակում:

Ծառի բերքը տարեց-տարի ալելանում է, մինչև 12—16 տարի: սրանից հետո բերքն աստիճանաբար պակասում է մինչ 25—30, յավագույն խնամքի դեպքում՝ ավելի ուշ տարիների ընթացքում:

Նշենու տնկվածքը ճիշտ դասավորելու, այլուժ յովագույն սղրաներ ունենալու և աղրոտեխնիկական պահանջները լրիվ յավարարող խնամք տանելու դեպքում, յուրաքանչյուր ծառ 10—15 կգ նուշ է աալիս:

Բերքահավաքը պետք է սկսել այն ժամանակ, յերը պտղապատյանները ճաքճքվել և յայվել են: Ներսի ճյուղերի վրա գանձող պտուղները ուշ են հաանում, սրա համար բերքահավաքը պետք է սկսել այն ժամանակ, յերը հատկապես այս ճյուղերի վրա տնու պտուղների պատյաններն են ճաքճքվել:

Բերքահավաքը վաղաժամ սկսելու դեպքում պտուղները ծառից բաղելու դործողությունը կոժվարանա, քանի վոր սրանք

դեռ ևս պինդ կպած են լինում ճյուղերին: Ուշացնելու դեպքում, հասունացած պտուղների վորոշ մասը գետին կթափվի և հավաքելը թանդ կհատի:

Բացի դրանից, հասունացած պտուղը ծառի վրա յերկար պահելու դեպքում՝ պտուղատուները կշտրաման և դժվար կլինի սրանց բաժանել միջուկից: Նույն անձրևից սեռնում և ծածկվում է բորբոսով, վորից և վորակն ընկնում է:

Նույնը հավաքելու համար ծառի տակ մեծ կտափներ են փռում, թափ տալիս ծառը և պտուղները թափում սրանց վրա: Ամուր կպած պտուղները յերկար ձողերի միջոցով են թափ տալիս: Այս աշխատանքը պետք է իրականացնել կտառերի, վորպեսզի ծառի կեղևն ու ճյուղերը չփխտվեն և տերևներն ու բողբոջները չթափվեն, քանի վոր կեղևը վնասվելուց ծառի հիվանդանում է, իսկ բողբոջները թափվելուց պակասում է հաջորդ տարվա բերքը:

Նշի պտղապատյանն անմիջապես պետք է հանել, ալյապես նա շուտ կշտրանա և հետագայում մաքրելը դժվար կլինի:

Գիչ բերք ունենալու դեպքում պտղապատյանը ձեռքով են հանում, սակայն այս ձևով թանգ է նստում: Խոշոր տնտեսավթյուններում բերքը մաքրում են հատուկ մեքենայի միջոցով, վորը մաքրած նույն մի կոպ է թափում, իսկ պտղապատյանները՝ մյուս կողմ:

Մաքրելուց հետո նույնը տեսակավորում են, դասելով փշացածներն ու ջարդվածները:

Տեսակավորելուց հետո նույնը պետք է շտրայնել լավ և խտրների վրա փռել և 2—3 ժամ արևի տակ պահել:

Նույնը կեղևով արտահանելու դեպքում անհրաժեշտ է սղիտակեցնել սրտ համար պետք է հատուկ շենքերում ծծմբածուխ տալ, վորից և կեղևը գեղնավուն գույն է ստանում:

Խնչպես կեղևից չհանված, նույնպես և հանված նույնը պետք է պահել շոր, հով, ոգափոխության լավ հարմարություններ ունեցող շենքերի մեջ: Տաք, խոնավ տեղակներում պահելու դեպքում նույնը շուտ փշանում և դառնանում է:

Նշինն հիվանդություններից և ֆլաստոտուններից քիչ է

տուժում: Հոյաստանի պայմաններում հետևյալ հիվանդություններն են նկատվել:

ա) սերվի կուրսիք տյրվածքներ, վորոնք շատ են պատահում և առանձին վնաս չեն պատճառում:

բ) սերվի ծակոսկեց բծավորություններ, այս ևս շատ քիչ է պատահում:

Վնասատուներից նկատվել են կեղևակերն ու լիճը:

Լվիճները գաղութներով տեղ բռնելով տերևների ներքին մակերեսի վրա՝ ծծում են սրանց հյութը:

ԵՆՏԱՆԻ ԿԱՂՆԻ

Կաղնին (տխլենին) մշակվում է համարյա բոլոր յերկրներում, այս թվում և Խորհրդային Միությունում: Կաղնին, վերջինս ոգտակար բույս, դեռ շատ վաղուց հայտնի չէ: Կաղնու մշակութային աշխարհում առաջին տեղը բռնում է Տաճկաստանը, վերջի հիմնական անկվածքները կենտրոնացած են Տրապիզոնի և Կիրասոնի շրջաններում:

Կաղնու բավական անկվածքներ կան նաև Սպանիայում, Իտալիայի հարավային մասերում, հատկապես Սիցիլիայում, բիշ քանակով՝ Գերմանիայում, Ֆրանսիայում և Անգլիայում:

Վերջին տարիներում կաղնու վրա մեծ ուշադրություն են դարձնում Ամերիկայի Միացյալ Նահանգներում, վերջինս այս կուլտուրան մեծ չափերով ծավալվել է Ուեզոնի և Վաշինգտոնի նահանգներում:

ԽՍՀՄ Պետականի 1931 թվի տվյալների համաձայն, կաղնու մշակութային ընդհանուր տարածությունը Միության հիմնական շրջաններում 1928—29 թվին յեղել է՝ Դրիմում 110 հեկտար, Ագրեջանում՝ 1834, Ալարստանում՝ 784, Արխագիայում՝ 1280 և Ազով-Սևծովյան յերկրում՝ 2893, ընդամենը՝ 8901 հեկտար:

Ազով-Սևծովյան յերկրի անկվածքները կենտրոնացած են ծովափնյա շրջաններում: Դրիմում կաղնին աճեցնում են դիսպորայես Յալաայի շրջակայքում՝ Պարտենիտում, Ալուշտայում և Կաչալի ու Ալմայի շրջաններում:

Հայաստանում կաղնին կուլտուրական վիճակում հասել է կենսա տարածված և դրեթե դաշտային և նախալեռնային բոլոր շրջաններում, սակայն սրանց թիվն ամեն մի շրջանում 40-ից 100-ի սահմաններից չի անցում և սրդյունաբերական տնտեսին աշխեք չունի: Կաղնին վայրի վիճակում մեծ քանակությամբ տարածված է մեծ մասամբ Ղափանի (Զելվա, Արծվանիկ և մասամբ Սև-Դարի, ու Ներքին Հանդի սահմաններում), Իջևանի, Դարիսի, Դիլիջանի և Կիրավականի անտառներում: Կաղնին կարելի չէ մշակել ալիսիսի հողամասերում, վերջինս այլ պտղատու մշակութայինների համար համարյա պիտանի չեն: Կաղնու մշակութային համար անհրաժեշտ է ոգտագործել լեռնային, նախալեռնային և հեռավոր շրջանների այն հողամասերը, վերջինս միայն տեսակի շուտ փչացող պտուղների տեղափոխելը կամ անհնարին է, կամ թե մեծ ծախքերի ու զրգվարությունների հետ է կապված:

Պտղատու տեսակների մեջ լեռնային և նախալեռնային շրջաններում բուծելու համար կաղնին ամենահամապատասխան տեսակներից մեկն է, նա հեշտությամբ ընտելանում է յերաշտին, քաղնիներից չի վախենում, ձյան խորը, տեղական շերտից ու որա պատճառած վնասներից չի սուժում: Դեպի հսկն ու աշխարհագրական դիրքը (ուլյեֆը) կաղնին պահանջկոտ չէ: Նա կարող է բուսնել և լավ դարգանալ այնպիսի տեղերում, վերջինս պտղատու այլ տեսակներն աճեցնել չի հաջողվում: Կաղնին իր բազմաթիվ արմատները տարածելով հողի մեջ գեղի բոլոր կողմերը, խոչընդոտ է հանդիսանում սուր թեքվածք ունեցող լանջերի հողերի լվացվելուն կամ սահելուն: Կաղնին շուտ է պտղաբերում և նրա բոլոր սորտերը համարյա ամեն սուրի բերք են տալիս, յեթե հարկ յեղած չափով խնամք է աարվում:

Աշխատանքի և ծախքի տեսակետից կաղնու կուլտուրան

ավելի քիչ միջոցներ և պահանջում, քան պտղատու այլ տեսակները:

Վորպես արտահանության մթերք կաղնին խոշոր նշանակություն ունի:

Ցասկեվիչի աշխատության տվյալներով՝ կաղնի արտահանությունը մինչպատերազմյան շրջանում կաղմել և 1000 տոննա՝ 350,000 ռուբլու արժողությամբ, իսկ միայն 1928—29 թվին արտահանվել և 6817 տոննա՝ 2986000 ռուբլու արժողությամբ:

Տեղի ազգաբնակչության սննդի դործում, վորպես բուսական սննդամթերք, կաղնին իր արժանի տեղն ունի:

Կաղնի միջուկը քիչ ջուլ և մեծ քանակությամբ սպիտակուցներ ու ճարպեր պարունակելու հետևանքով սննդային մեծ արժեք և ներկայացնում:

Ըստ Սոչու կայանի տվյալների, կաղնի մեջ գտնվող սննդարար նյութերի համեմատությունը մսի և հացի հետ, հետևյալ պատկերն ունի (տոկոսային հարաբերությամբ):

Գիմիական կազմը	Կաղնի մեջ	Մսի մեջ	Հացի մեջ
Ջուր	7,11	56,2	36,0
Սպիտակուցային նյութեր	17,41	18,1	7,7
Ճարպեր	62,6	25	0,7
Այլ նյութեր	12,88	0,8	55,6

Չոր պայմաններում պահելիս կաղնի մինչև 3—4 տարվ չի կորցնում իր համը և սննդային այլ վորակական հատկանիշները: Կաղնի միջուկից լուրջ են պատրաստում, վորը վոչ միայն սննդային, այլև տեխնիկական խոշոր նշանակություն ունի:

Բացի սրանից, կաղնի միջուկը մեծ չափով ոգտագործվում հրուշակային և մասամբ ոծանկլիքների արտադրության մեջ:

Կաղնու փայտանյութն ոգտագործվում և ատաղձագործական և տակառագործական արտադրության մեջ՝ բարձրորակ կահ-կարասիներ պատրաստելու համար: Կաղնու փայտանյութից ստացված ածխից վառուղ և պատրաստվում, այս ածուխը գործադրում են նաև կենդանագրական կարիքների համար: Կեղևն ու տերևները իբեհց մեջ մեծ քանակությամբ դաբադանյութ են պարունակում:

Ռաջիոնալ կերպով ու լայն չափերով ոգտագործելով կաղնու առանձին մասերն ու բերքը, հնարավոր և բարձրացնել նրա արդյունավետությունն ու նշանակությունը ժողտնտեսության մեջ:

Չնայած կաղնու դրական հատկանիշներին, նրա վորոշ սորտերը դուրկ չեն շոշափելի թերություններից, վորոնց շարքին պետք և դասել պտղի վոչ լրվվ լցված լինելը, կեղեվի հաստությունը, բուխի վատ ցրտադլմացկունությունը, վորի հետևանքով ել նրանք չեն կարող տարածվել դեպի հյուսիս, զեպի լեռնային շրջանները:

Կաղնին պատկանում և Կեչու (Betulaceae) ընտանիքին և Corylus ցեղին, վորոնց շարքն են դասվում նաև մի շարք բուսաբանների կողմից նկարագրված ընտանի կաղնու 10 այլատեսակներ:

Կաղնին մեծ մասամբ թփի ձևով և լինում. սա միատուն բույս և՛ միաթու ծաղիկներով: Արական ծաղիկներն առաջանում են տերևածոցերում՝ միամյա շվերի վրա և դասավորված են լինում մեկական, կամ միջանի հատը միատեղ: Սրանք գտնվում են ծածկող թեփուկների ներսի մասում և կազմում են լեղվար, խիս, գլանաձև ու կախված կառվիներ:

Յուրաքանչյուր արական ծաղիկ կազմված և ծածկող և լեղի ու ծաղիկից թեփուկներից: Առեչքներ թվով չորս են և ճեղքված մինչ հիմքը, վորից և կարող և արտաքուտ ութ առեչք թվալ: Աչնանից կաղմակերպված կառվիները կախված վիճակում ձմեռում են թփի վրա և վաղ գարնանը՝ իգական ծաղիկների հետ

միասին՝ սկսում են բացվել: Իգական ծաղիկները ժողովված են թե-
փապատ ըողջի մեջ: Արական ծաղիկների բացվելու հետ միասին,
իգական ծաղիկի մեջ չեբեան ե գալիս դուրս ցցված կարմիր վա-
սանդը: Իգական ծաղիկաբույները քեզմնավորվելուց հետո տալիս
են կարճ կոթերով պտղաբույի: Սերմնարանը ցածրագիր է
և միարժեռ: Պտուղը կաղինն է՝ շրջապատված տերևանման փա-
թաթանով, վորն առաջանում է իգական ծաղիկի ծաղիկիցնե-
րից: Կաղնու լիօղղիական առանձնահատկությունը շատ վաղ
գարնանը ծաղկելն է: Միության միջին դրոշում ծաղկում
սկսվում է ապրիլի վերջերին կամ մայիս ամսի սկզբներին:

Սեծույան ծովափնյա շրջաններում արական և իգական
ծաղիկների ծաղկումն սկսվում է փետրվար ամսի սկզբներին:

Կաղնու այդ տնկելիս պետք է յուր ռաշադրություն գործ-
նել սորտերի ընտրության վրա, ըստ վորում պետք է
ընտրել բերքատու, խոշոր պտուղներով, բարակ կեղևով, ցըր-
տադրմացիուն, հիվանդություններից և վնասատուներից չըտու-
թող արդյունաբերական սորտերը: Միայն արդյունաբերական
լավորակ սորտերն են, վոր կարող են արագաբանել ալգի տըն-
կելու, մշակության, խնամքի և այլ աշխատանքները:

Սորտերն ընտրելիս անհրաժեշտ է խուսափել բազմափա-
փոխակությունից. բավական կլինի միայն շրջանի հողային,
կլիմայական պայմաններին համապատասխանող չերկու, չերեք
սորտ ընտրել: Շատ սորտերն արտադրվող մթերքի մեջ
ավելորդ բազմապանություն են մտցնում, վոր և պղծում է նրա
արժեքը: Մեկ սորտի վրա կանգ առնելն էլ նպատակահա-
մար չե այն պարզ պատճառով, վոր մեկ սորտի տնկվածք
ունեցող ալգին կարող է չպտղաբերել, կամ քիչ պտղաբերել:
Բանն այն է, վոր կաղնու վորոշ սորտեր սեփական ծաղկե-
փոշով չեն փոշոտվում. սա հետևանք է այն բանի, վոր այս սոր-
տերի ալգական ծաղիկների (կառլիկների) փոշին հասունանում
է արտադրվում է այն ժամանակ, յերբ իգական ծաղիկները դեռ
հասունացած չեն, հետևապես և չեն կարող արականի փոշին
ընդունել և պտուղ կազմել: Այս բանից խուսափելու հա-
մար անհրաժեշտ է տնկել յերկու-չերեք սորտ, վորոնց արական

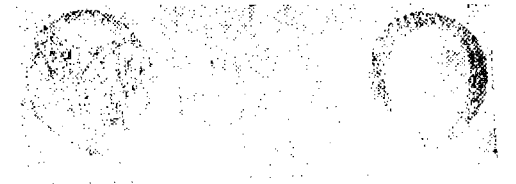
և իգական ծաղիկների հասունացումը միաժամանակ է լինում:

Այս բրոշյուրով դեռ ևս հնարավոր չե կոնկրետ կերպով
ցույց տալ կաղնու լավագույն սորտերը Հայաստանի առանձին
շրջանների կոնկրետ պայմանների համար, քանի վոր Հայաստա-
նի պայմաններում կաղնու սորտերը դեռ ևս ուսումնասիրված
չեն և վերջերս միայն Հայաստանի Պտղաբան-Նարբուծական
Զանալ կայանն անցել է այս կուլտուրայի ուսումնասիրությանը:

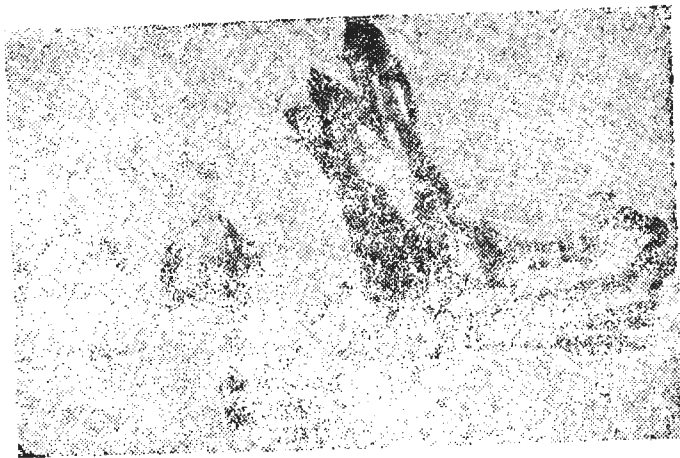
Գոյություն ունեցող բազմազան սորտերից նկարագրել
հնարավոր է մի քանի արդյունաբերական սորտեր միայն, վո-
րոնք տարածված են Սոչու շրջանում, ուսումնասիրված են տեղի
փորձակայանի կողմից և հանձնված արտադրությունը վորպես
տեղի պայմաններին պիտանի, յավորակ հատկություններ ունեցող
ալգի ընկնող արդյունաբերական սորտեր:

1. Չերկեսյան սորտն ամենատարածված սորտերից մեկն
է: Թիֆլիս արագ աճող, ամեն տարի և մեծ քանակով
պտղաբերող, յերաշտին
և ջամբներին դիմացող
սորտ է: Մրա կաղինը
մանր է, կտր ձևի, բա-
փական բարակ կեղևով և
լիքը միջուկով: Կարագե-
լիս քաղք քիչ է պակա-
տում: Այս սորտը կաղինի համը միջին վորակի չե: Պտուղը հա-
սունանալուց հետո փաթաթանը վորշ գույն և ստանում, պատը-
վում է և միջին կաղինը հեշտությունը ընկնում է:

2. Կերասուն. — Կտր կերասուն ավելի քիչ բերքատու չե, քան
Չերկեսյան սորտը, սակայն միջուկի համը և յուղ պարունակելու
տեսակետից վերջինից բարձր է: Հանդեպ յերաշտին և հիվանդու-
թյունների դիմացիուն է: Ամսան տեսակետից պետք է դասել
թույլ անեցողություն ունեցողների թվին: Թիֆլիսը մանր են,
կլորավուն և մացառներով խիստ հարուստ: Կերասունի հա-
կանչակտն կողմը նրա փաթաթանների չերկար լինելն է: Հա-
սունանալուց հետո փաթաթանը ճաքճքում և կաղինը հեշտու-
թյամբ ընկնում է:

Նկ. 1. Չերկեսյան սորտ

Նկ. 2. Կեռասոն կյոռ

3. Կուղրյավչիկ.—Սա կերասոնին մոտ սորտ է. կտրելի յե հեշտությամբ մշուսներից տարրերից էր ուժեղ, թաղիքանման փաթաթանով, վորն իր մազմզուկների շնորհիվ մոխրանման դուլն է ստանում: Կաղինը մանր է, մուգ-գորշավուն գույնի և ժռխրագույն թավով պատած գլխիկով: Կեղը շատ բարակ է, մի-

Նկ. 3. Կուղրյավչիկ

ջուկը լիքը և հարուստ է ճարպով, վորի շնորհիվ և նա շատ հաջող սպտադործվում է լուր պատրաստելու համար (16 կգ միջուկից ստացվում է 7—9 կգ լուր): Աճեցողության բնութի, բերքատվության և դիմացկունության տեսակետից նա մոտ է կերասոնին. իսկ հասունացման տեսակետից ավելի վաղահաս է, քան վերը նկարագրված սորտերը: Այս սորտի հատկանշական կողմն այն է, վոր շատ պտուղ ունի մի խմբավորման մեջ (10-15 կաղին է պարունակում) և փաթաթանը պինդ ծածկում է պտուղը:

Ամուր ծածկված լինելու հետևանքով այս սորտի կա-

ղինը դժվար է դուրս գալիս փաթաթանից: Այդ բանի հետևանքով վերամշակության համար սա կաղմում է փոփոխակի բացասական կողմը, սակայն լավ չորացնելիս փաթաթանը հեշտությամբ պոկվում և կաղինն անշատվում է:

Բացի վերը նկարագրած սորտերից, Սոչու շրջանի արդյունաբերական արպի աչգիներում բաղական մեծ քանակով բուծվում են նաև բաղամ, ոպիսակ լումբարդական, կարսիք լումբարդական և այլն մի շարք սորտեր:

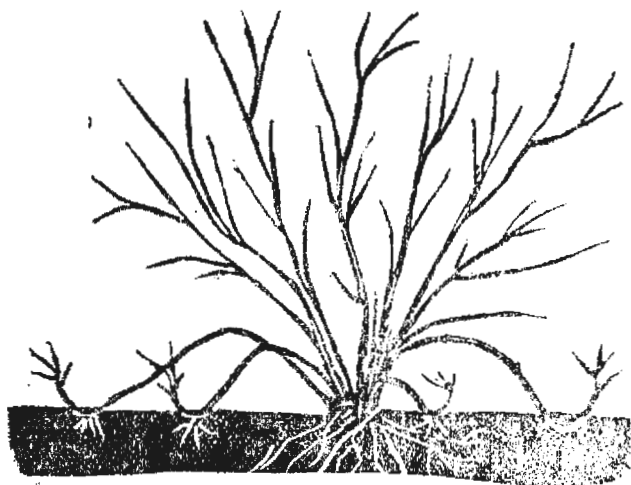
Կաղինն բազմացնում են սերմերով, թփերի բաժանումով, անդալիսի և մացառների միջոցով: Սերմերով բուծելու ժամանակ լուրը գեպքերում էլ ցանկացած սորտը չի ստացվում, այս պատճառով ել կաղնու բուծումն առհասարակ սերմերով չի կատարվում: Թփերի բաժանման միջոցով ել կարելի չէ բուծել, բայց բազմացման այս ձևը դանդաղ է ընթանում. այս ձևի բազմացումը կիրառվում է կաղնու անկվածքներն ալ վայր տեղափոխելու գեպքում:

Տեղում բազմացման ամենատարածված ձևը անդալիսով բազմացումն է՝ թփից վորոշ ճյուղեր պառկեցնելով են հողի վրա և վորոշ մասերը ծածկում հողով: Ծյուղի հողով ծածկված մասի վրա արմատներ ևն առաջանում, վորից հետո ճյուղն առաջացած արմատների հետ միասին կտրում են մայր ճյուղից և փայտաղբում կամ տնկարան կամ թե ուղղակի այն հիմնական հողամասը, վորտեղ կաղնու ալգի պիտի տնկվի, բայց վորովհետև կաղնու արմատակալումը վերը նկարագրված ձևով բաժանական դանդաղ է ընթանում, ճյուղի հողով ծածկված մասի կեղևի վրա կիսալուսնաձև, փոքր կտրվածք են առաջացնում: Շնորհիվ այս վերահաստման բուսական այն հյուսթը, վորը շարժվում է ճյուղի միջով, հասնելով այս կտրվածքին մասամբ պահվում է այստեղ և մեծ չափով նպաստում է այս մասի վրա արմատների արագ առաջանալուն:

Անդալիսի համար ավելի լավ է վերցնել միոմյա այն շփերը, վորոնք սկիզբ են առնում թփի հիմքից:

Տնկիների ստացման մի ձև էս դոյութուն ունի. վաղ դարնանը կաղնու վաղորդը ընտրած թփերի շուրջը դանդ-

վող հողը խոր կերպով փխրեցնում են մինչև թփի բուռը. հետո այս ցողունների բոլոր արմատավզիկները լցնում է ծածկում են 20—25 տմ հաստության փուլը հողի շերտով. Հո-

Նկ. 4. Բազմացում տնկարիսի միջոցով

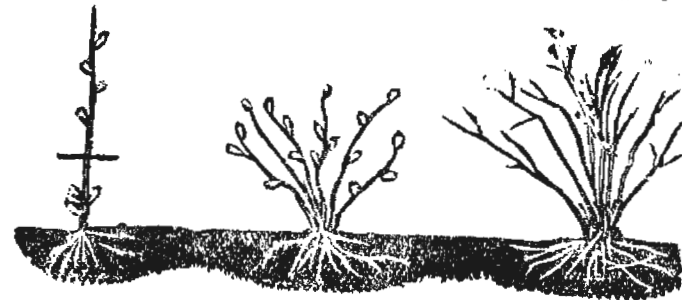
դով ծածկված տեղում մասնաշրջան տառաջանում են նոր շիվեր. վոչ այնքան մեծ արմատային փնջիկներով: Աշնանը, կամ թե հետևյալ վաղ դարձանը այս շիվերն անջատում են մալր թփից և տնկում կամ այն հիմնական հողամասում (նախորդը պատրաստված փոսերում), փորտեղ նախատեսվում է տղի տնկել, կամ թե փրատնկում են տնկարանում, փորտեղ և մեկ-յերջու սառլի նպաստավոր պայմաններում անեցնելուց և ամբողջնելուց հետո փոխադրում են տնկվածքի հիմնական վայրը:

Այս վաչ այնքան մեծ արմատային սխտեմով դալար շիվերն ուղղակի մշտական հողամասը փոխադրելու դեպքում տնկիների մեծ մասը վնասում են, արխինչ նախ տնկարան և ապա մեկ-յերջու սառուց հետո նոր հիմնական հողամասը փոխադրելու դեպքում տնկիները համարյա ամբողջությամբ կոչլում են:

Բազմացման վերը նկարագրված ձևերի միջոցով առաջված տնկիները հաջող տնկելու և անեցնելու համար անհրաժեշտ է կիրառել հետևյալ ագրոկանոնները:

Տնկիները կամ մացառները հիմնական հողամասում կամ

թե տնկարանում տնկելուն պես անհրաժեշտ է սրանց արմատավզիկից վեց սանտիմետր բարձրության վրա մկրատով կտել, վարպետի ձեռքի կոշիկնա, զարդանան այսպես տաած «քնած» բողբոջները և սրանցից տառաջացած ճյուղերի շնորհիվ ապագա կաղնուն իրեն հատուկ բնական թփի ձև արվի: Պետք է հիշել, վոր «քնած» բողբոջները գտնվում են միայն արմա-

Նկ. 5. Կաղնու կանոնավոր անեցումը բուխր. 1—կեցված և արմատավզիկից 6 սանտիմետր բարձրության վրա, 2—նույն տունկը II տարում, 3—նույն տունկը III տարում

տավզիկի մոտ մասերում և յեթե տնկիները կամ մացառները վերը նշված ձևով չհավեն, սրանք աստիճանաբար կչորանան՝ սկսած վերին մասից մինչ արմատավզիկը, փորտեղ և գտնվում են «քնած» բողբոջները:

Նկ. 6. Կաղնու անկանոն անեցումը բուխր. 1—չեցված բուխր, 2—նույնը II տարում, 3—նույնը III տարում

Չորացման այս դանդաղ դործողությունը տևում է մինչև յերկու-յերեք տարի. այսպիսի տունկը պտղաբերում է յոթից-աթ տարուց հետո, այնինչ նույն ժամանակամիջոցում և

միևնուրեւ պայմաններում տնկված ու անմիջապես ետված տնկին պտղաբերում է չորս-հինգ տարուց հետո:

Կաղնու այս առանձնահատկություն վրա պետք է ամենալուրջ ուշադրություն դարձնել, քանի վոր նա հանդիսանում է այս կաշտուրայի բիոլոգիական հիմնական մոմենտներից մեկը:

Կաղնին հողի խոնավության և խնամքի վերաբերմամբ մյուս կուլտուրաների համեմատությամբ՝ անհամեմատ սակավ պահանջկատ է: Կարելի չե՝ այն տնկել համեմատաբար վատ հողերում, վորտեղ պտղատու այլ տեսակներ չեն աճում: Հաճախ կաղնին տնկում են մեծ թեքություն ունեցող, թղթատ, չոր և աղբ հողակտորների վրա և այլն:

Կաղնի կարելի չե՝ տնկել նաև հարթ հողակտորներում և լանջերում: Բարենպաստ և չափավոր խոնավության հողացիք պայմաններում կաղնու համար ամենալավ տեղը հարթ տեղն է, սակայն նա քաղաքի հանգիստ կարող է աճել նաև լանջերի վրա, զիջելով հարթ տեղի քան պահանջկատ կուլտուրաներին:

Խիստ թեք և տաք լանջերում կաղնին տուժում է լեքառից, դժվարանում է հողի մշակությունը, հեշտությունը չվաղվում, տարվում է սրա վերին սննդարար շերտը, արմատները բացվում և բույսն աստիճանաբար չորանում է:

Հողի շերտի խորություն և խոնավության վերաբերմամբ ևս կաղնին ավելի քիչ պահանջկատ է, քան այլ պտղատու տեսակները:

Կաղնին չափ աճում է նույնիսկ 25—35 սմ խորություն ունեցող հողերում, անպայման թափանցիկ բնթանդի առկայության դեպքում: Կաղնին խոր հողերի կարիք չի պահում, քանի վոր նրա արմատները տարածվում են հողի մակերեսին մոտ և խորը չեն գնում:

Կաղնու մշակության համար խիստ խոնավ կամ սառեղեղալի բարձր ջրեր ունեցող հողակտորներն իսպառ պիտանի չեն:

Կաղնու տնկվածքների հողի նախապատրաստական աշխատանքները կատարելիս՝ այնտեղ, վորտեղ հնարավոր է, պետք 25—35 սմ խորությամբ համատարած հերկ կատարել, վորից

հետո այնպիսի մեծություն փոսեր փորել, վորոնցում տնկինքն ըի արմատային սխտեմն ազատ տեղավորվի:

Հողամասը համատարած կերպով վարելու անհնարինությունը դեպքում անհրաժեշտ է մեծ փոսեր փորել (յոթանասանյուղ-ութսուն սմ լայնությամբ և բառասուն սմ խորությամբ): Փոսերը պետք է անկիւղ տնկված մեկ-երկու շաբաթ առաջ փորել: Փոսեր փորելիս հողի վերին սննդարար շերտը չպետք է խառնել մյուս շերտերի հետ և առանձին լցնելով վրաի մի կողքում, ծառը տնկելու ժամանակ լցնել սրա արմատների վրա: Որվա շոգ ժամերին հարկավոր է խուսափել այդետունկից: Այս պայմաններում արմատները շատ չեն չորանում: Յուրաքանչյուր փոսում մեկ տունկից ավելի չպետք է տնկել: Շատ խոր չպետք է տնկել, բայց ևս ծածկել արմատները և հողի մակերեսը նախնի արմատավորվելու ճիշդությամբ պետք է ուղղել, վորպեսզի սրանք իրենց բնական պայմաններում լինեն և ազատ տեղավորվեն փոսի մեջ: Հողը լցնելիս պետք է հետևել, վոր արմատների աճանքներում բաց փեղեր չմնան, սրա համար էլ նախ պետք է արմատների ճյուղավորությունների արանքները խնամքով լցնել, ապա և՛ ամրացվ փոսը:

Տնկելուց հետո բույսի շուրջը գտնվող հողը նախ կոխկրտում, ամրացնում են, վորպեսզի հողը կիպ կպչի արմատներին, ապա տունկի շուրջը բաժան են պտարատում և անմիջապես շուտ մեթե այդետունկը կատարվում է վոր իհ տնկադրանում նախապես աճեցրած տնկիներով, ապա ուղղակի մայրական բույսից բնկված մայրաձևերով, պետք է հողի ամրացնելուց և ջրելուց անմիջապես հետո, տունկի արմատավորվելից վեր, հնդիցվեց աչքի վրա հանել:

Բարձր բերք ստանալու համար պետք է թփերն աչք հաշվով տնկել, վոր սրանք անգամ իրենց լրիվ հասունացման ըրջանում չխճավեն, սակարթներն իրար շխտնվեն, մեկը մյուսին չվար շանեն և տցն: Տնկելու ախ հաշվումները կատարելիս պետք է նկատել առնել տարբեր վերակի հողերում տարբեր սորտերի աճեցողության աստիճանը:

Միջին թվով թուփը թփից վեցից-ութ մետր հեռավորություն պետք է ընդունել: Առաջին տարիներում, վորպեսզի թփերի միջշարքային տարածությունները պարապ չմնան, պետք է ցանել բանջարանոցային բույսեր կամ արմատապոտուղներ: սրտնց մշակման հետևանքով հողը կաղնու թփերի միջշարքերում միշտ փուխը և մաքուր վիճակում կմնա և, վոր կարևոր է, մեծ չափերով կնպաստի կաղնու հաջող աճմանը:

Հայաստանի գոշտային գոտու պայմաններում կաղնու այգու օրին անհրաժեշտություն է: Ձուրը հատկապես անհրաժեշտ է ախի պտղալիցքի շրջանում: Կաղնու աճեցողության և պտղաբերության վրա ազդում են գոշ միայն անկվածքների խտությունը, կամ թե տեղի ու հողամասի վոշ բարենպաստ պայմանները, այլև թփի ճյուղերի քանակը:

Թփի մեջ քսան-յերեսուն հատ ճյուղ պահելուց նախ բացառական արդյունքն է ստացվում, ինչ վոր կստացվեր խիտ շարքերով տնկվածքների դեպքում: Այս դեպքում ճյուղերն իրար շվաք են անում, մեկը մյուսին շփվում, ճնշում են, ուրևի ճառագայթներն ու ողբ դժվար եններս թափանցում թփի մեջ, վորի հետևանքով ցածի, շվաքի տակ գտնված ճյուղերը ժամանակից շուտ են չորանում:

Թփի տակ գտնվող հողն արագ հյուժվում, աղքատանում է, քանի վոր վորքան շատ ճյուղեր լինեն, այնքան ավելի սննդանյութեր կծախսվեն և այնքան քիչ բաժին կընկնի ճյուղերից յուրաքանչյուրին:

Վերը նշված պատճառների հետևանքով դանդաղում է բույսի աճը և ընկնում է բերքի վորակն ու քանակը:

Կաղնու թփի նորմալ դարդացումն ու բարձր բերքատվությունը ապահովելու համար անհրաժեշտ է վեցից—տասը ճյուղից ավելի չպահել թփի մեջ, այս դեպքում թփի ճյուղերը հաջող են աճում, առատորեն ոգտվում են լույսից, և ողն ազատ մուտք է գործում թփի մեջ:

Կաղնու թուփը լերիտասարդ հասակում (հնգից-յոթ տարեկան) շատ քիչ բերք է տալիս, 10—15 տարեկանում աղղեն լրիվ բերք է տալիս, իսկ հետո աստիճանաբար բերքն

սկսում է նվազել և դալիս է մի շրջան, յերբ կաղնու թուփ խնամելը ձեռնտու չի լինում, քանի վոր այս շրջանում շատ հնչին բերք է ստացվում (այս շրջանը մատալորապես 25—30 տարեկան հասակումն է լինում):

Բարձր բերքատվությունը նորից վերականգնելու համար պետք է թուփը լերիտասարդացնել՝ թփի հին ճյուղերը փոխարինել նորերով: Այս ձևի խնամքը պետք է կատարել աստիճանաբար, վորպեսզի միանգամից մի քանի տարվա բերքը չկորչի:

Կաղնին լուրջ խնամք է պահանջում: Պետք է պարբերաբար մշակել, վիսրեցնել նրա այգու հողամասը, կտրտել չորուկները, հեռացնել ավելորդ մացառները, ճյուղերը և այլն: Սրանումն է կաղնու ագրոտեխնիկայի վողջ եյուլթյունը, առանց վորի սքա տնկվածքից բարձր է վորակով բերք սպասելն անմտություն կլինի:

Կան կաղնու վորոշ սորտեր, վորոնք մեծ չափերով մացառներ են թողնում, անհրաժեշտ է ամեն տարի գարնանից կամ աշնանից հեռացնել սրանց ավելցուկները:

Ամեն տարի վաղ գարնանը կամ ուշ աշնանը պետք է տնկիների շուրջը փորել, վիսրեցնել:

Բացի այդ, ցանկալի յե միջշարքային տարածություններում վար կատարել, քանի վոր սա ուժեղացնում է կաղնու աճն ու պտղաբերությունը:

Թեքվածքներում, վորտեղ հնարավոր չե համատարած վոր կատարել, անհրաժեշտ է տունկերի շուրջը փորել՝ սաղարթի անբողջ տրամագծի մեծությամբ:

Այս դեպքում բարելավ պայմաններ են ստեղծվում բույսի արմատների ճուղավորումներին, վորոնք, սննդաբար նյութեր ալու գործում առաջնակարգ դեր են խաղում և դլխավոր աբառների շաղունակությունը կազմելով հիմնական թփի բնից ավելի հեռու յեն տարածվում:

Կաղնու թփի ցողունի շրջակայքը փուխը և մոլախոտերից մաքուր վիճակում պահելու համար անհրաժեշտ է ամառվա թնթաքում վիսրեցում կատարել և հեռացնել բոլոր ավելորդ բույսերը և մոլախոտերը, վորոնք ապրում են կաղնուն անհրա-

ժեշտ սննդի հաշվին: Կաղնու զբաղեցրած հողամասի միջշաք-
քային տարածությունները պետք է ոգտագործել, քանի դեռ
սա յերիտասարդ, շատ չճշգրտվորված վիճակում է գտնվում:

Միջշաքային կուլտուրաներ ցանելով, մի կողմից կաղնու
այգու հողամասը միշտ փութիւր է պահվում և, վոր կարեւորն է,
այդ նույն հողամասից արդունը և ստացվում այնքան ժամա-
նակ, մինչև սրան կփութարինի կաղնու հիմնական բերքը:

Միջշաքային տարածությունների ցանքը պետք է կա-
տարել կաղնու թփերից վորոշ հեռավորության (մեկ մետր)
վրա, վորպեսզի կաղնու թփերի աճմանը վոչինչ չխանգարի և,
վոր կարելի ընդհատուրանների մշակման ընթացքում (մե-
քենաներով ցանք կատարելը, փութեցում, բերքահավաք) ծառե-
րին մեխանիկական վնասներ չտրվի:

Կաղնու թփերի աճման զուգահեռ միջշաքային ոգտագոր-
ծելի տարածությունը աստիճանաբար պետք է փոքրացնել և
թփերի լրիվ զարգացման շրջանում ամբողջովին վերացնել:

Կաղնու վերը նկարագրված խնամքին հաջորդում է բերքի
խնամքը, մշակությունը և պահպանումը:

Կաղնու բոլոր սորտերը միաժամանակ չեն հասունանում:
Տի շարք նշաններից մենք կարող ենք վորոշել հասունացումը:

Ամենից առաջ պտղի գույնը մուգ-կանաչից փոխվում է
փայլուն կանաչի, վորից հետո կաղնու հիմքից սկսվում է գու-
նավորվել, պտուղը հեշտությունը պոկվում է փաթաթանից.
վերջինս սկսում է շորանալ, իսկ վորոշ սորտերի մաս
հեղքվել և կաղինները թափվել:

Հասունացման շրջանը վորոշելուց հետո պետք է սկսել
բերքահավաքը: Կաղինի բերքահավաքն առանձին բարգուծուն
չէ պահանջում. կաղինն ուղղակի փաթաթանների հետ միասին
պետք է պոկել թփից:

Կաղինը ժողովելուց հետո պետք է կույտերի ձևով թափել
և թողնել մի քանի ուր, վորպեսզի հասունանա, վորից հետ
կաղինն ինքնին պոկվում է փաթաթանից:

Չհասունացած կաղինը փաթաթանից զփվորությունը և
պոկվում, վոր մի քանի ուր ևս կույտերի ձևով պահում են մինչև

լրիվ հասունանալը, վորից հետո փաթաթանները պոկում,
կաղինը չորացնում են և ուղարկում արտադրության կամ
վաճառքի համար:

Կաղնու վնասատուներն ու հիվանդությունները բավա-
կան շատ են, բայց քիչ են ուսումնասիրված:

Հայաստանում, գլխավորապես նրա հյուսիս-արևմտյան
մասերում ամենաշատ տարածված վնասատուներից մեկը հան-
դիսանում է ընկուզեմու փղիկը. սա մոխրանման գույնի բզեզ
է՝ մոտ յոթ-ութ մմ լերկաբույսամբ: Դեռ ևս կաղնու կեղեվը
փափուկ յեղած ժամանակ բզեզը ծակում է յուրաքանչյուր
պտղի մեջ մեկական հատ ձու յե դնում: Ձվից առաջացած թր-
թուրներն ապրում են նոր ձեռավորվող փափուկ միջուկի հաշվին
և ծակելով կաղնու արդեն ամբողջ կեղևը, դուրս են գալիս
ու թափվում հողի մեջ:

Հողի մեջ բզեզը հարսնյակի յե փոխվում, ձմեռում և գար-
նանը հարսնյակի շրջանից փոխվելով բզեզի՝ դուրս է գալիս
նորից ու կրկնում իր կյանքի ցիկլերը:

Սրա դեմ պայքարելու համար վաղ առավոտյան պետք
է թփերը թափ տալ բրեզենտի վրա, թափած բզեզները հավա-
քել և վնասված կաղինների հետ միասին այրել:

Միաժամանակ պետք է կաղնու այգու հողը խնամքով
փորել, վորի հետևանքով և կոչնչանան սրա միջի հարսնյակ-
ները:

Յերեմանում կաղնու ամենատարածված վնասատուն
լվինն է: Լվինները տեղավորվելով տերևի ներքևի լերեսի վրա,
ապրում են դադունքներով և ծծելով տերևի հյութը, չորացնում
են այն և վրիճով վարակված մասերը պետք է սրսկել կալիֆոր-
նիական հեղուկով:

Հայաստանի նախալեռնային շրջաններում և անտառներում
կաղնու հիվանդություններից մեծ չափերով տարածված է
ալտային ցողը:

Բոլոր տեսակի վնասատուների ու հիվանդությունների
դեմ պայքարի նախադրուշական հիսնական միջոց պետք է
համարել այդու ուղադիր խնամքը, պարարտացումը և

անկիները մեկը մյուսից ընդունված հեռավորությամբ առն-
կելը:

Այս պայմաններում ողն ու արևի լույսն ազատ մուտք
են գործում թփի մեջ, իսկ արևի ճառագայթների առկայու-
թյան դեպքում յերբեք հիվանդությունները չեն զարգանում:

Այսպիսով կաղնին առողջ վիճակում պահելու, նրա
բուռն տնր, գաղաղամբ յեվ ամեն տարվա բարձր բերեացվու-
թյունն ապահովելու համար անհրաժեշտ է վերահիշյալ բոլոր
ազդեցությունները ժամանակին յեվ հեզքիս կատարել:

4.

Թ Ձ Ե Ն Ի

Թզենին, Ficus Carica, պատկանում է Թթագղինեին: Նրա
հայրենիքը Փոքր Ասիան է:

Դեռ շատ հին ժամանակներից Թզենին տարածվել է Մի-
ջերկրական ծովի ափերին: Արևելքում նրա տարածման հուսի-
սային սահմանները հանդիսանում են Ղաթինի հարավային մասերը,
Անդրկովկասը, Ուզբեկստանը, իսկ արևմուտքում (Յեվրոպա-
յում) ավելի հուսիս է տարածվում: Թզենին Ղաթին և Անդրկովկասի
բերվել հույների միջոցով: Ներկայումս մեծ քանակությամբ
Թզենու կտրելի յե հանդիպել վայրիացած վիճակում Թե Ղաթ-
ինում և Թե Անդրկովկասում: Թզենին իր տարածման հյուսիսա-
յին գոտում լինում է թփի ձևով, իսկ հարավային շրջաններում
միաբուն ծառի ձևով: Վորպես ծառ նա ունենում է 6—8 մետր
բարձրություն և մինչև 35 սմ արամագիծ ունեցող բուն: Թզե-
նու յերևառարդ ճյուղերը յերկար ժամանակ պահպանում են
իրենց կանաչ գույնը և ծածկված են լինում խիտ թավով. վո-
րսը սորաեր թավ չեն ունենում: Տերևները մուգ-կա-
նաչ գույնի յեն լինում, հաստ, խորդուբորդ մակերեսով և ներ-
քեի կողմից թավով ծածկված: Սրանց մեծությունը և ձևը

բազմադան են. պատահում են ամբողջական և 3—5 բլթակա-
վոր թիթեղով տերևներ: Թզենին մշտադալար չի, նրա տերե-
ւները թափվում են:

Թզենին էր բոլոր մասերում պարունակում է կաթնա-
նման մածուցիկ հյուսթ, վորին կպչելիս, մարմնի բաց տեղերում
գլորբեր են առաջանում, պաշպանելու համար թզենու վրա աղ-
թառեղիս պետք է ձևանոցներ գործածել:

Ճաղիկները կաղմում են յուրահատուկ ծաղկաբույլեր, վո-
րանք իրենց արտաքին ձևով նմանում են տանձի պտղին և
պազաթում ունեն նեղ անցք:

Թզենու, ախպես կոչված՝ «պտուղը», վորին թուղ ենք ան-
վանում և ուտում ենք, դա ծաղկաբույլերի ծաղկակալն է, վո-
րանց մեջ հասունացած վիճակում խիտ դասավորված են լի-
նում թզենու իսկական պտուղները՝ սերմերը: Թզենու ծաղկա-
բույլերի մեջ պատահում են չորս տեսակի ծաղիկ.

ա) արական ծաղիկներ—ունեն միայն առեչքներ,

բ) իգական ծաղիկներ—յերկար և լրիվ զարգացած վար-
սանգով,

գ) իգական ծաղիկներ—յերկար և սաղմ չունեցող վար-
սանգով,

դ) իգական ծաղիկներ—կարճ, չզարգացած վարսանգով և
բաշխ ու բաց անցքով:

Թզենու ծաղկաբույլերը, ապա և պտուղներն առաջնորդում են
տարվա ընթացքում 2—3 անգամ: Թե վարի և թե կուլտու-
րական թզենիները կրում են կամ միայն արական կամ իգա-
կան և կամ թե խառը ծաղկաբույլեր:

Թզենիները միմյանցից արտաքին տեսքով չեն տարբեր-
վում, կարելի չէ տարբերել միայն ծաղկաբույլերով: Արական
բույսերի ծաղկաբույլերն իրենց մեջ պարունակում են արա-
կան ծաղիկներ և չզարգացած ու պտղաբերող իգական ծա-
ղիկներ:

Սրանցից գոյացած «պտուղները» շուտով գեղնում և թափ-
վում են: Իգական բույսերի ծաղկաբույլերը պարունակում
են իրենց մեջ միայն իգական ծաղիկներ և տալիս են զլիսավա-
րապես լրիվ զարգացած և ուտելու համար պիտանի պտուղներ:

1. Արական թզենիներ, վորոնք կապոֆիլիներ են կոչվում,
բնահանրապես յերեք անգամ «պտուղ» են տալիս.

Նկ. 1. ա—տու-
նան ծաղիկ

բ—իգական ծաղիկ

գ—իգական ծաղիկ,
առանց սերմի

տ) ամուսնային՝ ապրիլից—հու-
նիս ժամանակամիջոցում (պրո-
ֆիլիներ),

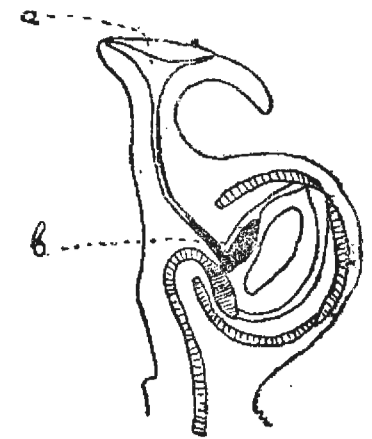
բ) աճամային՝ հունիսից—հուլ-
սեմբեր (մամոներ),

գ) ձմեռող աճամային՝ սեպ-
տեմբերից—մարտ (մամե):

2. իգական թզենիներ 2—3
անգամ պտուղ են տալիս.

ա) առաջին անգամ՝ ապրիլից—
սեպտեմբեր ժամանակամիջոցում: Այս
տեղում ստացվող «պտուղները»
վորոշ սորտերի մոտ ուտելու հա-
մար պիտանի չեն.

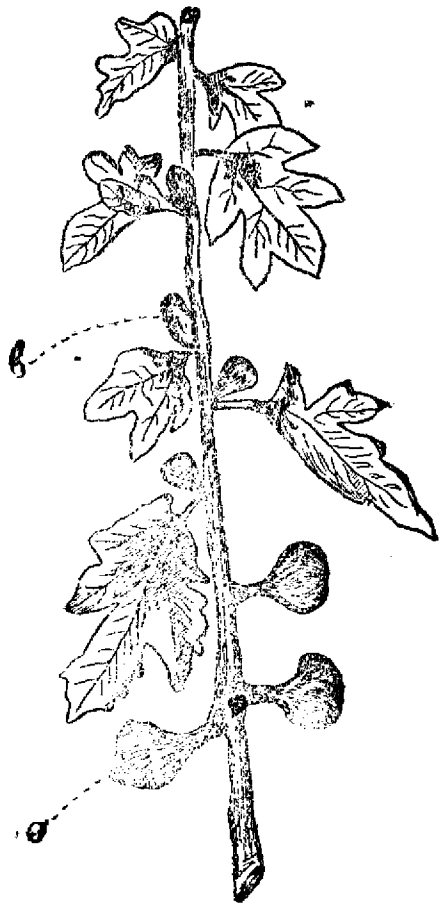
բ) հունիսից—ոգոստոս ժամա-
նակամիջոցում: Այս սեզոնում

դ—չզարգացած իգական ծա-
ղիկ՝ ա—լայն անցք, բ—բաց-
ած անցքի ձուլ

պտղաբերող բույսը սորտերի պտուղները լիովին պիտանի չեն ոգտագործման համար:

գ) ուշ աշնանը՝ նոյեմբերին: Այս սեզոնում վոշ բույսը սորտերն են պտղաբերում, իսկ ստացվող պտուղներն ել վորակով ցածր են լինում:

Թզենու պտուղները գոյանում են լերիտասարդ ճյուղերի վրա և դասավորված են լինում տեղաձեռքերում:

Թզենու առաջին պտղաբերությանը գուդաճեռ, աճող ճյուղի վրա առաջանում են յերկրորդ սերնդի պտուղները և շատ հաճախ միևնույն ճյուղի ներքևի մասում տեղավորված են լինում առաջին շրջանի պտուղները, իսկ վերին մասում՝ յերկրորդ շրջանի: առաջինները լրիվ զարգացած են լինում, իսկ յերկրորդները՝ սաղմային վիճակում:

Թզենին ինքնափոշոտմամբ չի զարգանում. սա անհնարին է այն պարզ պատճառով, վոր միևնույն ծաղկաբույլի մեջ արական ծաղիկները 4—6 շաբաթ ավելի ուշ են հասունանում, քան իգականները:

Թզենու ծաղիկների բեղմնավորումը կատարվում է և փոքր կրետի (оса) միջոցով, վորին անվանում են «բլաստոֆալա գոոսսորում» (թուրքերեն «ելլե» և կոչվում):

Կրետն իր ձվերը գնում է կապուիֆիկներին—ամառալին պտուղների չզարգացած իգական ծաղիկների մեջ, վորտեղ և նրանք անց են կացնում իրենց զարգացման ամբողջ ժամանակաշրջանը: Այս միջատներն իրենք բեղմնավորվելուց հետո դուրս են գալիս իգական ծաղկից, վորտեղ նրանք տեղավորված էյին, և ընկնում են ծաղկաբույլի մեջ. ախտեղից ել դուրս գալուց նրանք դիպչելով արական ծաղիկներին, վորտեղ գտնվում են սրտանցքի մոտ, վերևի մասում, փոշին հավաքում են իրենց վրա:

Այս ժամանակամիջոցում սկսվում է իգական ծառերի յերկրորդ գեներացիան (ծնունդը): Կրետը, իր վրա ունենալով փոշին, մտնում է իգական ծառերի ծաղկաբույլերի մեջ, վորտեղ և մեխանիկորեն փոշոտում է կատարվում: Փոշոտման այս լերևույթը կոչվում է կապուիֆիկացիա:

Փոշոտումն ապահովելու համար մեկ հեկտար իգական ծառերի համար բավական է ունենալ 3—4 արական ծառ: Շատ տեղերում փոշոտումը և բերքատվությունն ապահովելու համար արական ծառեր չեն տնկում, այլ ծաղկման շրջանում ձեռք են բերում սրանց ծաղկաբույլերը, վորտեղ մեջ և գտնվում են բլաստոֆալա կամ էյլեք միջատները: Սրանցից ժապավեն կադմելով՝ կախում են իգական ծառերի վրա: Բլաստոֆագներն այս ծաղկաբույլերից դուրս գալով, իրենց վրայի փոշին տալիս են իգական ծաղիկներին:

Այս կերպ են վարվում և այն դեպքում, յերբ ձմրան ընթացքում տեղի ծառերի ծաղկաբույլերը ցրտահարվում և սրանց հետ միասին վոչնչանում են իրենց մեջ տեղավորված միջատները:

Կան թզենիների վորոշ սորտեր, վորտեղ պտուղների լրիվ զարգացման և հասունացման համար բեղմնավորումն անհրաժեշտություն է, իսկ կան և այնպիսի սորտեր, վորտեղ պտուղները հասունանում են առանց բեղմնավորման. այս վերջիններք անրմ չեն ունենում, հետեապես և այս տեսակների բազմացումը սերմերով չի կատարվում:

Թզենիներն ըստ բեղմնավորության և պտղաբերության կարելի չէ բաժանել վեց խմբի:

Նկ. 2. Թզենու կյուլը պսուղներով
 ա—տառքին սերնդի պսուղներ,
 վորոնք կազմակերպվել էյին տեմանից՝
 Բ—յերկրորդ սերնդի պսուղներ,
 վորոնք կազմակերպվում են սերվածոցերում նայն արքին:

Փոքր կրետի (оса) միջոցով, վորին անվանում են «բլաստոֆալա գոոսսորում» (թուրքերեն «ելլե» և կոչվում):

1. Սովորական թզենիներ — պտղաբերում են առանց բեղմնավորման (կապոֆիկացիայի)․ սրանց դարձանային և ամառային պտուղներն ուտելու համար պիտանի չեն:

2. Զմյուռնիայի թզենիները (իդական ծառեր են) պտղաբերում են միայն բեղմնավորման պայքարում:

3. Սան-պիեթո — գարնան ծաղկաբույլեր են, վորոնց մեջ կան սաղմ չունեցող իդական ծաղիկներ, վորոնցից պտուղները դարդանում են առանց բեղմնավորման, իսկ ամառա ին ծաղկաբույլերի իդական ծաղիկները պտղակալում են բեղմնավորման միջոցով:

4. Ադրիատիկայի թզենիներ — գարնան պտուղները գոյանում են բեղմնավորման հետևանքով, ամառայինը՝ առանց բեղմնավորման:

5. Թզենիներ — վորոնց արական ծաղիկներից զարգացած «պտուղներն» ուտելու համար պիտանի չեն․ սրանք շատ քիչ են տարածված:

6. Թզենիներ — վորոնց վրա գաղնանային ծաղկաբույլերը պարունակում են արական և չղարգացած իդական ծաղիկներ, իսկ ամառային ծաղկաբույլերը՝ իդական զարգացած և իդական չզարգացած ծաղիկներ: Սրանք ևս քիչ են տարածված:

Թուզը գործ են ածում թե թարմ և թե չորացած վիճակում: Թզից պատրաստում են մուրաբա, զանազան պահածոներ, աուրճ և ողի․ գործադրվում է նաև հրուշակային արտադրության մեջ: Թուզը թարմ վիճակում չերկար պահել հնարավոր չէ, շատ նուրբ լինելու պատճառով: հեռավոր տեղեր տեղափոխելիս չի դիմանում: Թզենու լավորակ չիր տվող սորտերն արդյունաբերական խոշոր նշանակություն ունենալու թուզի իր մեջ պարունակում է մի շարք սննդարար և ոգտակար նյութեր: Սրանցից ամենակարեւորն է շաքարը․ սա թարմ թզի 15—16, իսկ չորացրածի՝ 42—62%-ն է կազմում: Թարմ թզի մեջ ազոտային նյութերը 1,48, իսկ չորացածի՝ 3,6%-ն են կազմում: Բացի սրանցից, կան նաև խոշոր քանակի թթուներ, յուղեր և հանքային նյութեր:

Թզենու լավորակ տեսակները տարածված են գլխավորա-

պես Փոքր Ասիայում, մասնավորապես հայտնի լեն Զմյուռնիայի սորտերը, վորոնք աշխարհում առաջին տեղն են զբաղում: Այս սորտերը տալիս են հայտնի լավորակ չորացրած թուզը:

Զմյուռնիայում ամենից տարածված սորտերն են՝ ա) «Սաքի-լոբ» (նշանակում է դեղին հյութալի) — պտուղը դեղին գույնի լին, հաստ մաշկով, միջուկը կարմիր, պտուղները մեծ, զարգացման և հասունացման համար բեղմնավորություն է պահանջում:

բ) «Լոբ-թուզ» — չորացնելու համար ամենալավ սորտն է․ պտուղները մեծ են, դեղին դույնի, միջուկը դեղին: Զարգացման և հասունացման համար բեղմնավորությունն անհրաժեշտ է: Այս յերկու սորտերի պտուղները ծառի վրա հասունանում և չմշկվում են: Վորպես չոր մրգերի արտադրության համար պիտանի պտուղներ տվող սորտեր հայտնի չեն նաև իտալական թզերը, վորոնք կրում են այն շրջանի անունը, վորտեղ աճում են: Առանձնապես հայտնի չեն Սիցիլիա կղզու Սանֆուռաստելլո և Պալլինարում աճող սորտերը, վորոնց պտուղների մեծությունը հավասար է Զմյուռնիայի պտուղների մեծությանը, իսկ շաքարի տոկոսն ալիլի բարձր է: Այստեղ չորացրած թզից սուրճ են պատրաստում, ողի չեն քաշում, իսկ մնացածը գործադրում են տեղում:

Անդրկովկասում տարածված սորտերը գլխավորապես պիտանի չեն թարմ գործածության համար և առանձին արդյունաբերական նշանակություն չունենալու պատեղ կան բաղամթիվ սորտեր, վորոնք տարբերվում են միմյանցից պաղի մեծությամբ, գույնով և հասունացման տարբեր ժամկետներով:

Անդրկովկասում աճող թզենիները սովորական լամբի *) սորտերն են․ սրանց պտուղներն իրենց վորակով չեստ են մնում իդական ծառերի խմբի պտուղներից և հասունացման համար բեղմնավորում չեն պահանջում:

Հայաստանում թզենին տարածված է Մեղրու, Ալլան-վերդու, Իջևանի, Շամշադիի և մասամբ Գորիսի ու Միկոյանի շրջաններում: Մեղրում կան թզի՝ չորացման համար պիտանի սորտեր: Սրանցից կարելի չէ նշել «Բուրդաշ» խումբը, վորոնց

*) Տես թզենիների գասակարգումը:

պտուղները կանաչ և սև գույնի լինելով: Կանաչ գույնի պտուղներ ունեցողներն ավելի վաղահաս են, քան սև գույն ունեցողները: Պտուղները բավական մեծ և քաղցր են. գործածելովում են մասամբ թարմ, իսկ գլխավորապես չորացրած վիճակում:

Այս թղենիների ծաղկաբույլերի բեղմնավորման, զարգացման ու հասունացման պրոցեսները դեռևս ուսումնասիրված չեն:

Բացի Մեղրուց, վերը նշված շրջաններում տարածված սորտերը մանր և անորակ պտուղներ ունեն և գործածելովում են թարմ վիճակում: Թղենին լավ աճում ու զարգանում է ախպլուսի վայրերում, վորտեղ ամառն ու աշունը չորային և շոգ ելինում, իսկ ձմեռն ու գարունը՝ խոնավ ու մեղմ: Ավելորդ խոնավությունը՝ հատկապես պտուղների հասունացման ժամանակ՝ իջեցնում է վորտելը, շաքարի քանակը պակասեցնում է, պտուղները ճաքում և ծառի վրա հոտում են:

Թղենին բավական չորադիմացկուն է, սակայն մեծ քանակությամբ ու վորակով բերք ստանալու համար շատ չոր տեղերում անհրաժեշտ է այն ջրել: Թղենին քամիներից չի վախենում, ընդհակառակը, հասունացման ժամանակ չոր և տաք քամիները լավ են ազդում պտուղների հաջող պարզացման վրա:

Թղենին հողային պայմանների վերաբերմամբ պահանջկոտ չէ, մանավանդ թարմ վիճակում գործածվող սեղանի տեսակները: Ծանր և խոնավ հողերում պտուղներն անհամ են լինում և պիտանի չեն լինում չորացման համար: Քարքարոտ, չլրվող լանջերում թղենին ջրի պակաս է դգում: Թղենու զարգացման համար ամենից լավ հողերը թեթև, կավավազային, ջրաթափանցիկ փտանութերով և կրով հարուստ հողերն են:

Թղենին այնքան էլ ցրտադիմացկուն չէ. մեր տեղական սորտերը՝ վորոնք համեմատաբար ցրտադիմացկուն են, 19° (8) գեպքում չվերն արդեն ցրտահարվում են:

Թղենու համար ամառվա ամիսների ջերմությունը 20° Ծ-ից ցածր չպետք է լինի, ավելի նպաստավոր պայմանները՝ 30° Ծ-ից

(մաքսիմումը) բարձր ջերմաստիճանն է: Թղենին կարելի է բազմացնել սերմերով, մացառներով, անդալիսի միջոցով և կտրոններով:

Բազմացման տարածված ձևը կտրոններով բազմացումն է. յորպես լավագույն կտրոններ հանդիսանում են լրիվ հասունացած բնափայտով միամյա կամ յերկամյա շվերը: Բարակ ու յերկար միջանգույցներ ունեցող կտրոնները չպետք է տնկել. այդպիսիները աննպատու նյութեր քիչ են պարունակում և դժվար են արմատակալում: Կտրոնների յերկարությունը 30—40 սմ պետք է լինի:

Կտրոնը պետք է կտրել ճշգրի հանգույցի տակից այնպես, վոր հանգույցը մնա կտրոնի վրա: Այս մասում անհրաժեշտ է ավելի շատ են կուտակված և արմատակալումը հեշտ ու տքազ է կատարվում: Կտրոնները պետք է կտրել ուշ աշնանը կամ վաղ գարնանը, յերբ ծառը լրիվ «հանգստի» շրջանումն է: Ձմրան ընթացքում նրանց պետք է պահել խոնավ ավազի կամ խոնավ մամուի մեջ: Կտրոններ տնկելիս 25—30 սմ խությունամբ փոքր փոսեր են փորում և կտրոնն այնպես են տնկում, վոր հողից դուրս մեկ աչք մնա: Կտրոնները կարելի է տնկել կամ ուղղակի մշտական հողամասում, կամ նախ տնկարանում և ապա մշտական վայրում: Լավագույն խոնամքի պայմաններում տնկարանից տնկին կարելի է մշտական հողամասը տեղափոխել նույն տարվա աշնանը, կամ մյուս տարվա վաղ գարնանը: Տնկին տնկարանից հանելուց և մշտապես հողամասը տեղափոխելուց պետք է հատուկ ուշադրություն դարձնել տնկիների արմատների վրա, վորպեսզի սրանք չջրանան և մեխտնիկական մնասվածքներ չստանան:

Իգական ծառեր ստանալու համար պետք է վերցնել տնկիներ չվեր, վորոնց վրայի ծաղկաբույլերն իգական ծաղիկներ ունեն: Իսկ արական ծառ ստանալու համար այնպիսիները՝ վորոնք արական ծաղիկներ ունեն:

Սերմերով բազմացնելու դեպքում նույն սորտը չի պահպանվում. բազմացման այս ձևը կիրառում են նոր սորտեր ստանալու նպատակով:

Թղենին թփային ձևով զարգացնելու համար պետք է 4—5 մետր հեռավորություն վրա տնկել, իսկ ծառի դեպքում՝ 6—7 մետր, թփային ձև ստանալու համար թողնվում են 3—4 ուժեղ զարգացած, առողջ շվեր և մյուսները հեռացնում են, վորպեսզի թողնված շվերը լավ զարգանան. այդ նույն ժամանակ նրանց 3—4 աչքից հտում են:

Հայաստանի պայմաններում ետը պետք է կատարել վաղ գարնանը: Ծառ ստանալու համար թողնվում է միայն մեկ շիփ, իսկ մյուսները հեռացվում են: Յերկու դեպքումն էլ գետնին մոտ առաջացած ավելորդ հողաշվերը հեռացնում են:

Թղենու ծառը, ինչպես յեվ մյուս բոլոր այդատու ծառերը ձեվավորելիս պեժ է հաւելի առնել նրանց նորմալ անեցողության յեվ զարգացման հետեվյալ պահանջները.

Ձևավորումն ախպես պետք է կատարել, վոր սաղարթի հիմնական ճյուղերը դեպի բոլոր կողմերը հավասարաչափ տարածվեն և ազատ ոգտվեն արեկից ու ողից: Սրա համար պարբերաբար պետք է հեռացվեն խիտ, դեպի ներս աճող, մեկը մյուսին շփվող ու շվաք տվող ճյուղերը: Պտղաբերող ճյուղերն ետի միջոցով պետք է ախպես դասավորել, վոր ծառի բոլոր ճյուղերը հավասարաչափ ծանրաբեռնվեն: Ծառի միջոցով է, վոր մանր ի վիճակի յենը կանոնավորելու ծառերի բերքատվությունը վորակական և քանակական տեսակետից:

Թղենին կարճ ետ չի սիրում, պետք է ախ ետել թեթեւ, պահպանելով սաղարթի ձևը:

Թղենու պտուղները գոյանում են յերիտաաարդ շվերի տերեվածոցերում (աշնանից կաղմակերպվող պտուղները, վորոնք հասնում են հուլիսից-օգոստոս ամիսների ընթացքում, պտնվում են յերկամյա ճյուղերի վրա, իսկ յերկրորդ պտուղները գտնվում են միամյա շվերի վրա), սրա համար էլ ետք պետք է կատարել ախպես, վոր նոր շվեր ստացվեն:

Թղենին սկսում է պտղաբերել 2-3-րդ տարում. նա շաա բերքատու յե: Որինակ՝ Ձմյուռնիայում յերիտասարդ ծառերը տալիս են 16—20, իսկ յրիվ պտղաբերության շրջանում՝ 120—160 կիլոգրամ բերք: Հողի մշակությունը թղենու ախ-

գում նույնն է, ինչ վոր մյուս պտղատու կուլտուրաների ժամանակ. ախսեղ խոր փորի փոխարեն փերեցում են կաաաում, վորովհետեւ թղենու արմատները տարածված են հողի մակերեսից մոտ և խորը փորելու դեպքում կարող են վնասվել: Փերեցումը չոր և շոգ կլիմայական պայմաններում պետք է կատարել հաճախակի՝ 20—25 օրը մեկ անգամ:

Ձորային պայմաններում թղենիների միջարքային սաաաածությունները հնարավոր չի ոգտագործել, խոնավ պայմաններում կարելի յե խոտաբույսեր ցանել: Թղենին շաա չպետք է ջրել, մանավանդ պողի հասունացման շրջանում, վորովհետեւ սրանց պտուղները հեշտությամբ ճաքճքում և թթվում են: Բերքահավաքը կատարվում է աստիճանաբար, պտուղների հասունացմանը համընթաց: Ախ պտուղները, վորոնք չորացվելու յեն, թողնվում են ծառի վրա ախքան ժամանակ, մինչև վոր չմշկվում ու թափվում են: Գոյություն ունեն չորացման բաղմաղան ձևեր, վորոնք ըստելյության յերկուս են՝ 1) չորացում արեկի տակ և 2) արհեստական ջերմության միջոցով—վաաաւաններում: Առաջին դեպքում ավելի բարձրորակ չոր մրգեր են ստացվում, քան յերկրորդ դեպքում: Ձմյուռնիայում թողնում են, վոր թուղը թափվի գետին (ախսեղ ծառերի տակի հողը սե ցելի վիճակում են պահում և պտուղների հասունացման ժամանակ գետինը մաքրում են), վորտեղից և, ցողը չորանալուց հետո, հավաքում և փռում են հատուկ պատրաստած և խսիրներով ծածկված թմբերի վրա: Այդ թմբերը գտնվում են լաց, արևոտ տեղերում: Փռած չկրը մի յերկու անգամ շուռ են տալիս, մինչև վերջականապես չորանում ե:

Թուղը հավաքում են ախ ժամանակ, յերբ մաշկը զորմոխրագուլն ու սևավուն գույն է սաանում, իսկ միտը դեռ հյուլթալի յե լինում: ավելի չորացնելու դեպքում ցածր վորաւկի ռթերք է ստացվում: Խաալիայում թուղը ճեղքում են մի քանի տեղից, նախ չորացնում արեկի տակ, ապա մեկ րոպելով քաթախում են յեռացրած ջրի մեջ ու ցամաքելուց հետո հավաքում:

Հայաստանում թղենու վնասատուներից տարածված են՝

1. քգային այրվածի (*simaethis nemorana* Hb). սա մեծ փառ-
նեք է հասցնում թղենու տերևներին. 2. քգենու կեղեվակերը
(*ficus*)—վնասում է գլխավորապես յերիտասարդ ճյուղերին.
նա սրանց կեղևի վրա ողակաձև անցքեր է փորում՝ հասցնելով
այն մինչև բնափայտը, վորով և գրկում է ծառին հյուսթերի
շրջանառությունից: Առաջինի դեմ պետք է սրսկել փարիզյան
կանաչ պարունակող խորդոյան հեղուկ, իսկ յերկրորդի դեմ
պայքարելու հիմնական միջոցը ճյուղերի հեռացումն ու ալրուկն է:

Թղենու տարածված հիվանդություններն են. 1) *Colletot-*
richum *Caricae*, վորը տարածված է Անդրկովկասում, Սև ծովի
ափերին: Սրանից պտուղները փտում և թափվում են: Այս
հիվանդությունն սկսվում է պտղի հասունացման սկզբնական
շրջանում: Պտղի մաշկի վրա նեխման կետեր են յերևում, վո-
րոնք և արագ մեծանում են: Այս նեխման կետերի կենտրոնը
փոս է ընկնում և ծածկվում է բազմաթիվ վարդազույն սնկերով:
Վարակված պտուղները լիկում, արագ փտում և թափվում են: Այս
հիվանդությամբ հոտախ վարակվում են նաև տերևները, վո-
րոնք գորշ գույն են ստանում, յեղրերից չմշկվում և թափվում
են: Այս հիվանդության դեմ պետք է պայքարել 1,5—2%
բորդոյան հեղուկով: Վարակված պտուղները պետք է թե ծառի
վրայից և թե նրա տակից հավաքել ու վռնչացնել:

2) Արմատային փտախտ (*Armillaria mellea*).—Այս հի-
վանդության վարակումն սկսվում է արմատի մի մասնիկից,
տարածվելով հասնում է մինչև արմատավզիկը, վորտեղից վա-
րակում է բունն ու վողջ արմատային սիստեմը, վռնչացնելով
բույսին: Այս հիվանդության դեմ պայքարի հիմնական միջոց
չկա. պետք է վարակված բույսերն արմատախիլ անել և այրել,
իսկ վարակված հողն անհրաժեշտ է առուներով մեկուսացնել
և առանձին գործիքներով մշակել:

Այս հիվանդությունը խոնավ և կավային հողերում ավելի
ախտ է տարածվում, քան թեթև ավազոտ հողերում: Մեղրու
շրջանում այս հիվանդությունը տարածված է թթենու վրա:

Նշված հիվանդությունները Հայաստանում թղենու վրա
դեռևս չեն հայտարարված:

5.

Ն Ո Ն Ե Ն Ի

Նոնենին մերձարևադարձային և բարեխառն գոտու հա-
րավային մասերի բույս է: Տարածված է արևադարձային,
մերձարևադարձային և բարեխառն գոտու այն մասերում,
վորտեղ ձմռանը խիստ ցրանք չեն լինում: Նոնենու հայրենիքը
Պարսկաստանն է և սրան մոտակա յերկրները, այս թվում
Անդրկովկասը և մասամբ Միջին Ասիան: Նոնենին աճում է
41° հարավային լայնությանից մինչև 41° հյուսիսային լայ-
նության սահմաններում: Տարածված է հարավային Յեվրոպա-
յում, հյուսիսային Աֆրիկայում, Արաբիայում, Փոքր-Ասիայում,
Ադրիանտանում, Ասիայի հարավային մասերում: Անդրկովկա-
սում տարածված է գլխավորապես Ադրբեջանում, վորտեղ վայրի
վիճակում գոյություն ունեն նոնենու վողջ անտառներ:

Հայաստանում նոնենին տարածված է Մեղրու, Գորիսի,
Խջևանի, Ալլահվերդու, Շամշադինի շրջաններում: Նոնենին
թուփ է. նա լինում է միաբուն՝ 5—6 մետր բարձրությամբ
ունեցող ծառի ձևով: Նոնենին ծառի ձևով աճում է արևա-
դարձային և մերձարևադարձային յերկրներում: Իրրե կազ-
մակող բույս նոնենին հայտնի յե չորսից-հինգ հազար տա-

բի սրանից առաջ, նուրը դեռ շատ վաղուց մարդու մենդի-
գործում՝ հացահատիկային և մեղրատու բույսերին զուգահեռ՝
խոշոր դեր է խաղացել:

Նոնենին մշտադալար չե, ուշ աշնանը տերևաթափ է լի-
նում:

Նոնենին—*Punica granatum* պատկանում է *Punicaceae*
ընտանիքին. նա միատուն, յերկսեռ ծաղիկներով բույս է (միե-
նուզն ծաղիկը կրում է և իգական և արական մասեր): Տե-
րևները մեծ են, նեղ լերկարավուն, հակառակ ձվաձևով և փայ-
լուն ու հարթ մակերեսով: Կան փոփոխակներ, վորոնք չփայ-
լող տերևներ ունեն: Ծյուղերը փշոտ են, հատկապես յերիտա-
սարդ շվերը: Փշերը 0,5-ից 1,8 սանտ. լերկարուծյուն ու-
նեն: Միամյա շվերը կանաչ-դեղնավուն գույն ունեն, իսկ
ավելի հին ճյուղերը կանաչ-մոխրագույն, կամ շագանակամոխ-
րագույն են: Ծաղիկները նստած են մեկական, կամ խմբերով՝
վերին ճյուղերի վրա: Խմբի մեջ համախմբված են լինում 2—5 ծա-
ղիկ: Ծաղիկն ունի 5—7 հատ վառ-կարմիր պսակաթերթիկ, անո-
րոշ քանակի առեջներ և մեկ վարսանդ՝ հաստ գլխիկով: Վար-
սանդի յերկարությունը տարբեր չափի յե լինում, յերբեմն ա-
ռեջների յերկարությունից քիչ բարձր, հավասար, կամ ան-
գամ ցածր է լինում:

Զգորգացած, կարճ վարսանդով ծաղիկները չեն պտղաբե-
րում և ժամանակից շուտ թափվում են:

Նոնենու պտուղը գնդաձև է և հաստ, կոպիտ, փայլուն
կճեպով: Կճեպի գույնը լինում է դեղին, կարմիր կամ կանա-
չավուն: Պտղի զագաթը պատած է հաստ, լերկար բաժակա-
թերթիկներով: Պտուղը ներսից բաժանված է մի քանի տնակ-
ների, վորոնք դասավորված են իրար վրա յերկու շերտով:
Ամեն մի տնակում խիտ նստած են բազմաթիվ սերմեր, վորոնք
չբջապատված են հյութալի մսով:

Տնակները մեկը մյուսից բաժանված են նուրբ թաղանթով:
Նաև ունի շատ համեղ, դուրեկան, զովացուցիչ և մենդատու
մասհյութ: Գործադրվում է գլխավորապես թարմ վիճակում:
Նաև մասհյութի մեջ կա 8—16% շաքար 0,5—3% թթուներ:

(գլխավորապես կիտրոնաթթու) և 0,3% հանքային աղեր:
Պտուղը պարունակում է 28—42% հատիկներ (սերմեր)
և 36—61% հյութ:

Նոն հյութից պատրաստում են դանդան զովացուցիչ
խմիչքներ՝ նոն հյութ, գրենադին, գինի, մսառ-շարառ և այլն:
Գրենադինը պատրաստում են նոն հյութի, նույն քանակով
շաքարի և քիչ քանակով կիտրոնաթթվի հետ միասին յեփելուց:
Գրենադինն ոգտագործում են լիմոնադ պատրաստելու համար:
Նոն հյութը և գինին ունեն զովացուցիչ հատկություններ և
դործ են ածվում շոգ շրջաններում ու անապատներում: Նոն
հյութն ունի նաև մարսեցնող հատկություն: Անդրկովկասում
մսառ-շարառ-ը (խտացրած, տպա սառեցրած հյութ է) գործ
է ածվում ձկան և յուղալի ճաշերի հետ: Ցածրորակ նաև
սերմերից պատրաստում են նաև քացախ: Նոն հատիկները
գործ են ածում զանազան ճաշեր պատրաստելու համար: Նոն
կեղեվի, ինչպես և բույսի կեղեվի, ճյուղերի և արմատների մեջ
մեծ քանակով բարձրորակ դաբադանյութ (տաննիդներ) կա:
Նաև զանազան մասերն իրենց մեջ պարունակում են հեռույթ-
քանակի դաբադանյութ:

Պտղի կեղևը 25—28 տոկ.

Արմատի կեղևը 28,3 տոկ.

Բնի » 20—32 տոկ.

Ծյուղերը 15,25 տոկ.

Արմատները 7 տոկ.

Դաբադանյութի մեծ քանակությամբ նոնենին դեռ շա-
հուց հայտնի յե և ոգտագործվում է այդ նպատակով:

Մեղ մոտ իբրեւայդպիսին նա լրիվ չափով չի ոգտագործվում:
Նոն կեղևի մեծ տոկոսը կորչում, վոչնչանում է: Մինչդեռ
1929—30 թ. 9.000.000 ռ. դաբադանյութ է ներմուծվել Խորհրդ-
դային Միություն, վորի մեջ նոն կեղևը խոշոր տեղ է
գրավել:

Նոն կեղևը գործ է ածվում նաև վորպես ներկանյութ:
Սովորական ջրի մեջ յեփելուց ստացվում է մոխրագույն ներկ:
Ջրին վորեւ հիմք ավելացնելիս՝ մուգ-շագանակագույն, լերկա-
թի արջասպ ավելացնելիս՝ մուգ-սև գույն:

Կեղևի եկտորակտը յերկաթաթղթապա հետ տալիս է ու
թանաք:

Ծաղկի պսակաթերթիկները առլիս են կարմիրները: Նուա՞ն կեղևը գործ է անում իբրև գեղ՝ մի քանի հիվանդութիւնների գեմ, ինչպէս, որինակ՝ ստամոքսի տափակ վորդի, նաև ստամոքսի ցավերի դեմ: Նոնենին ունի շատ ամուր և գեղեցիկ փայտանյութ. սա ունի վառ դեղին գույն և գործադրվում է զտնազան իրեր պատրաստելու համար:

Նոնենու մի քանի չափաքանոց տեսակները մշակվում են կանաչադարձան և դեկորատիվ նպատակներով: Սրանք ունեն դեղեցիկ ծաղիկներ և ծաղկման յերկար շրջան՝ մայիս ամսից մինչև սեպտեմբեր-հոկտեմբեր ամիսները:

Այս տեսակները համեմատաբար ավելի դիմացկուն են: Ծնորհիվ նրան, վոր նոնենին փշտ է և տալիս է մեծ քանակութամբ ժացառներ, գործ են անում այն նաև կենդանի պատնեշների համար. այս նպատակի համար բույսերը խիտ են տնկվում:

Գոյություն ունեն նուա՞ն բազմաթիվ սորտեր, վորոնց բաժ համի կարելի յե բաժանել յերկու հիմնական խմբի՝ թթու և քաղցր նաւա կան նաև այս յերկու խմբերի միջին տեղը բռնող սորտեր, վորոնք մեկը մյուսից տարբերվում են պտղի օւթի մեծութամբ, պտղի մաշկի գույնով. սրանք վառ կարմիր փոխվում են բաց վարդագույնի և բաց դեղնից՝ մուգ-դեղնի:

Հաճազւոյն սորտերը տարածված են Ավրաստանում, դրանք աչքի յեն ընկնում պտուղների բացառիկ մեծութամբ և համով:

Այստեղ տարածված է հայտնի «անարի բեղաւա» անունը կրող սորտը, վորը սերմեր չունի:

Ամերիկայում կա մոտ 140 սորտ, բայց ամենից տարածվածը «հաւալի» (Nandepfuel) կոչված սորտն է, վոր կազմում է տնկածքների 75 %-ը: Այս սորտը վաղահաս է, օւնի խոշոր և հյութալի պտուղներ (12 սմ տրամագծով). մահլութը վառ կարմիր գույն և նուրբ համ ու հոտ ունի: Տեղափոխության համար պտուղները դիմացկուն են: Անդրկովկասում ևս շատ սորտեր կան: Սրանցից լավագույնն է Ադրբեջանում տարածված «բալա-մյուրալ» կոչված սորտը: Սրա պտուղն ունի 9—11 սմ տրամագիծ և 500—700 գր կշիւ. միսը մուգ կարմիր գույնի յե, հյութալի, նուրբ, դուրեկան, թթվաշ համով: Կեղևը կարմիր է:

Այս սորտի բացասական կողմն այն է, վոր կեղևը բարակ լինելու պատճառով շուտ փշանում է և տեղափոխելիս չի դիմանում:

Իմերեթիայում, վորտեղ նոնենին բավական տարածված է, լավագույն սորտեր են համարվում Կվիրիլալի շրջանի (առանձին անուն չունեն) կիսաթթվաշ համով և կարմիր մալի հյութով նոնենիները:

Հայաստանում տարածված սորտերից աչքի յե ընկնում «Գյուլուշա» սորտը, վորը տարածված է Մեղրու շրջանում: Այս պտուղն ունի միջին մեծություն, 7—9 սմ տրամագծով և 150—300 գրամ կշռով: Կեղևը դեղին գույնի յե, ծածկված թույլ բծավոր կարմիր թշով: Կեղևը և թաղանթը միջին հաստության են, հյութը վոշ այնքան թթվաշ, դուրեկան քաղցր համ ունի: Պատշը պահելու համար դիմացկուն է:

Մյուս սորտերն առանձին անուն չունեն և հայտնի յեն իբրև թթու և քաղցր նոներ. սրանք միմյանցից տարբերվում են. ունեն քաղցրից մինչ թթու համ, 215—500 գր կշիւ և 7—10 սմ տրամագիծ ունեցող պտուղներ: Պտղի կեղևի գույնը դեղին է, կարմիր թշով. պտղի $\frac{1}{4}$ -ից մինչ ամբողջը կամ ամբողջ մակերեսը պատած է կարմիր-գույնով:

Քաղցր նոների միսն ավելի մուգ կարմիր գույնի յե լինում, իսկ թթու նոներինը՝ բաց-կարմիր, վարդագույն:

Նոնենին հաջող զարգանում ու պտղաբերում է այն վայրերում, վորտեղ մեղմ ձմեռ է լինում և ջերմաստիճանը 12-ից ցածր չի իջնում. —20° (3) դեպքում վերերկրյա մասերը ցրտահարվում են: Ուրիշակ՝ Յերևանում նոնենին ձմռանը թաղում են:

Գարնան ցրտաբահութիւններից չի յնասվում, քանի վոր ծաղկում է մայիս-հունիս ամիսներին:

Անդրկովկասում նոնենին լավ աճում ու զարգանում է մինչ 860 մետր բարձրության գոտում. սառը քամիներից պաշտպանված վայրերում նա բարձրանում է մինչ 1200 մետր:

Նոնենին լիքաշտաղիմացկուն բույս է: Նոնենիներ գտնվել են նուրիսկ Արարիայի, Արիզոնայի և Կալիֆորնիայի անապատներում, բայց չորային պայմանները բացասական ազդեցութիւն

ձև գործում բերքատվության քանակի, պտղի վորակի ու մեծություն վրա, հետևապես չորային պայմաններում անհրաժեշտ է տրհեստական վոռոգումը: Նոնենին ամեն տեսակ հողերում աճում է: Ավելի լավ է աճում թափանցիկ հողերում: Ավազոտ և հիմքային հողերում վատ է աճում: Վայրի տեսակներն աճում են ծանր կավային, ավազոտ, շոռուտ (СОЛОНЧАКИ) հողերում և չոր, քարքարոտ լանջերում:

Նոնենին հեշտությամբ բազմանում է սերմերով, կտրոններով, անդալիսի միջոցով, արմատային մացառներով: Սերմերով բազմացրած բույսերն ավելի յերկարակյաց են լինում: Ցանկացած սորան ստանալու համար պետք է բազմացնել աչքապատվաստով կամ կտրոնապատվաստով:

Անդրկովկասում ավելի շատ տարածված է արմատային մացառներով բազմացումը: Այս ձևի բազմացման դեպքում պտղաբերությունը շուտ է սկսվում, սակայն բույսերը մեծ քանակով մացառներ են առաջացնում, վորի հետևանքով պտղաբերությունը թույլ է լինում: Բազմացման ամենանպատակահարմար ձևը կտրոններով բազմացումն է: Կտրոնները կարող են լինել յերկու տեսակի՝ ձմռան կտրոններ՝ հասունացած բնափայտով և կանաչ՝ ամառային շվեր: Ավելի լավ է կտրոնները վերցնել փետրվար-մարտ ամիսներին՝ 20—35 սանտ. յերկարություն մ 0,5—1 սանտ. տրամագծով: Կտրոնները մինչև տնկելը պետք է պահել քիչ խոնավ ավազի մեջ, կամ թե թաղել հողում: Կտրոնների արագ արմատակալմանը նպաստելու համար անհրաժեշտ է դիմել հետևյալ միջոցին. վաղ դարնանը բաց դաշտում փորում են 40—50 սմ խորություն և 30—40 սմ լայնություն առու, վորի մեջ ներքևի մասը դեպի վեր տեղափորում են նոնենու կտրոնները խրձերով և ծածկում 8—10 սմ խոնավ հողի, կամ ավազի շերտով: Այս պայմաններում կտրոնների այն մասը, վորտեղից պետք է առաջանան շվերը և տերևները, գտնվում են առվի հատակի ստոր պայմաններում, վորի հետևանքով սրանց զարգացումը դանդաղում է, իսկ կտրոնների ցածի մասում, վորտեղից պետք է առաջանան արմատները, գտնվելով հողի մակերեսին մոտ, խոնավ պայմաններում

և արևի ազդեցության տակ, արագանում է արմատների առաջացումը: Այս վիճակում պահված կտրոնները հիմնական հողաձատում տնկելիս հեշտությամբ կպչում են: Կարելի է նաև կտրոններն անմիջապես այգում տնկել:

Նոնենու համար հատկացրած հողամասը պետք է արևոտ և ցուրտ քամիներից պաշտպանված տեղում լինի: Հողը նախորոք պետք է լավ հերկել: Այն շրջաններում, վորտեղ ամառը շոգ է և չորային, ջրի պակասություն է զգացվում, կտրոնները նախ տնկում են տնկարանում բույսը բույսից 20—30 սմ և շարքշարքից 90—100 սմ հեռավորության վրա և ապա տեղափոխում են հիմնական հողամասը:

Տնկիները մշտական հողամասը պետք է տեղափոխել աշնանը՝ տերևաթափից հետո, կամ վաղ դարնանը՝ նախքան վեգետացիայի սկիզբը: Տեղափոխել պետք է յերկու տարուց հետո. սկզբի յերեք տարվա ընթացքում տարվում են սովորական ագրոձեռնարկումներ՝ հողի փխրեցում, պարարտացում, վոռոգում և այլն: Նոնենին բնական պայմաններում զարգանում է թփի ձևով: Միարուն ծառի ձև տալու դեպքում միայն մեկ շվի է թողնվում, իսկ մնացածը հեռացվում է: Նոնենու ուժեղ թուփ ստանալու համար պետք է թողնել 3—5 ուժեղ զարգացած և համաչափ դասավորված շվեր. առաջին յերկու տարում սրանք պետք է ծերատել և մյուս բոլոր շվերը հեռացնել (այս վերջին ձևն ավելի նպատակահարմար է): Հետագա տարիների ընթացքում բոլոր ավելորդ մացառները, ճյուղերը և չորուկները հեռացվում են: Անդրկովկասում և մասնավորապես Հայաստանում նոնենու վրա վոչ մի խնամք չի տարվում, վորի հետևանքով հաճախ կարելի է հանդիպել 15—28 լսառնիճաղանձ ճյուղերով թփերի, վորոնք սնման տարածությունից չափից անց սննդաշուկներ են խլում և սրա հետևանքով ստացվում են մանր, ցածր վորակի ու քիչ քանակությամբ պտուղներ: Պտղաբերող տնկվածքների խնամքը կայանում է մացառների, ավելորդ ճյուղերի հեռացման, հասակավոր ծառերի յերիտասարդացման, սաղարթի նոսրացման, հողի խնամքի՝ փխրեցման, պարարտացման և վոռոգման մեջ: Յերիտասարդ ծառերի ուժեղ ետն իջեցնում է բերքի քանակը:

Պետք է նշել, վոր ավելորդ ջուրը բացասաբար է ազդում պտղաբերության և պտղի վորակի վրա: Առատ վոռոգման հետեանքով բույսն սկսում է ուժեղ աճել ու հոռանալ, վորի հետեանքով չի պտղաբերում, կամ քիչ է պտղաբերում, ըստացված պտուղները թթու և չաքարի փոքր տոկոսով են լինում:

Ամառվա ընթացքում պետք է պարբերաբար ջրել Շագորերին, յերկար ժամանակ չջրելուց հետո, յերբ միանգամից ավելին ջրում են, պտուղներն սկսում են ճաքել ու շուտ փչանալ: Վերջի ջուրը նպատակահարմար է տալ պտուղների հասունացումից առաջ: Նոնենին պտուղ է տալիս 4-րդ տարում, լրիվ պտղաբերութունն սկսվում է 7-րդ տարուց, վորից հետո, նորմալ խնամքի պայմաններում ծառը պտղաբերում է յուրաքանչյուր տարի: Լրիվ պտղաբերության ամենաբարձր բերքը տալիս է 15—30 տարեկան հասակում: Հետագայում պտղաբերութունը պակասում է և 50—60 տարեկան հասակում արդեն պտուղ չի տալիս: Լավ խնամքի դեպքում մի ծառից կարելի չէ ստանալ 200—250 հատ պտուղ: Անդր-կովկասում ծառից ստացվում է միջին թվով 30—40 պտուղ, բացառիկ դեպքերում միայն հասնում է մինչև 120 պտղի: Ամերիկայում վորոշ սորտեր տալիս են 150—240 պտուղ: Պտուղն սկսում է հասնել օեպտեմբերի կեսից: Բերքահավաքը պետք է կատարել պարբերաբար, ըստ պտղի հասունացման ժամկետների: Նուաշ լրիվ հասունանում է պահպանման ընթացքում: Կարելի չէ այն պահել մի քանի ամիս միայն, ամենաշատը մինչև կես տարի: Հավաքելուց հետո պտուղները միջանի որ պետք է արևի տակ չորացնել և ապա դարսել փոքր կույտերով կամ կախել: Ամենալավ վիճակում կարելի չէ պահել չոր փոսերի մեջ, վորոնց հատակը և պատերը պետք է լցնել դարմաշով: այս ձևի պահպանման ժամանակ պտուղները շատ չեն չորանում: Թե նոնենին և թե նրա պտուղը շատ քիչ են վարակվում հիվանդութուններից և վնասվում միջատներից: Նոնենու տերևները վնասվում են լվիճներից: Պտուղները վարակվում են թրթուրով և բորբոսով: Ճաքած պտուղների հյութը ծծում է յերկարաքիթը և վնասված պտուղները պահելու դեպքում,

վարակվում են թանաքի բորբոսով: Նոնենու վնասատուներից Հայաստանում տարածված են. 1) ստրակեսանման կոկցիդներ, պլիսպորապես Մեղրու շրջանում, վորոնք վնասում են նոնենու բունը և ճյուղերը, 2) մանուշակագույն վահանաբզեզը՝ վնասում է բունը, ճյուղերը և պտուղները, 3) նոնենու լվիճը՝ վնասում է յերիտասարդ շվերը և տերևները: Սրանց դեմ պայքարելու միջոցն անարագինով կամ վորևե այլ կոնտակ նյութով սրսկելն է: Առաջին յերկու վնասատուների դեմ պայքարելիս ավելի մեծ դոզաներ պետք է գործածել, քան լվիճի դեմ: Հայաստանում նոնենու հիվանդութուններ չեն նկատվել:

Նոնենին շատ ոգտակար բույս է. նրա մշակութունն առանձին աշխատանք չի պահանջում և մեծ դժվարութունների հետ չի կապված: Պետք է այդ կուլտուրան տարածել:

Հայաստանում նոնենին կարելի չէ դարձացնել Մեղրու, Իջևիկանի, Ալլահվերդու, Շամշադնի և մասամբ Գորիսի շրջաններում: Պետք է տարածել տեղական սորտերից լավագույնները և այլ տեղերից բերել այն սորտերը, վորոնք մեզ մոտ քայլութուն չունեն:

ՊԻՍՏԱԿԵՆԻ (Ճիստակա)

Պիստակենին տարածված է Աֆրիկայի հյուսիսային մասերում, Փոքր Ասիայի հարավային մասերում, Միջերկրական ծովի ափերում, Յեվրոպայի հարավային լեռներում, Թուրքիայում և Պարսկաստանում:

Միութիւն մեջ աճում է Միջին Ասիայում (Ուզբեկստան, Տաջիկստան, Կիրգիզիա և Թուրքմենստան, վրտեղ, ընդհանուր առմամբ, պիստակենին վայրի դրությամբ գրավում է մոտ 254,401 հեկտար տարածութիւն), Ղազինում, Անդրկովկասում և մասնավորապէս Հայաստանում:

Պիստակենու շատ տեսակներ գոյութիւն ունեն. սրանցից հայտնի յին.

1. Ատլանտական պիստակենի (*Pistacia atlantica*).—Տարածված է Միջերկրականի ծովափնյա յերկրներում. մշտադալար ծառ է, ծաղկում է ամրանը, մանր, կարմրավուն և համեղ պտուղներ է տալիս, ամուր բնափայտ ունի, վորն ոգտագործվում է կահ-կարասիներ պատրաստելու համար:

2. Տերպենտինյան պիստակենի (*Pistacia Terebinthus* Lin).—Վայրի դրությամբ աճում է Յեվրոպայի հարավային

յերկրներում, Միջերկրական ծովի ափերում և հյուսիսային Աֆրիկայում: Մեծ թփի կամ ծառի ձև ունի, ծաղկում է ամռանը, մանր, սև պտուղներ է տալիս. տերեւները ձմռանը թափվում են: Բնի վրա առաջացած արհեստական կտրվածքներից «սերպենտին» կոչված հեղուկ է արտադրվում, վորն իր մեջ 85% խեժ և 15% լեթերային նյութեր է պարունակում և ոգտագործվում է բժշկութիւն մեջ: Տերեւների վրա ուռուցքներ են առաջանում, վորոնք և գործադրվում են վորպէս ներկանյութեր:

3. Մասսուկի պիստակենի (*Pistacia Lentiscus*).—Վայրի դրությամբ աճում է հարավային Յեվրոպայում, հատկապէս Հունաստանում: Ծաղկում է գարնան վերջերին, մանր սև կարմրավուն պտուղներ է տալիս: Պտուղները յիփում և մեծ ճշման տակ սրանցից շատ համեղ յուղ են ստանում: Այս տեսակից ստացված յուղը լաին շալիերով ոգտագործվում է ուտելու համար: Բնի արհեստական կտրվածքներից խեժանման հյութ է արտադրվում, վորից անդի ազդաբնակութիւնը մաստակ (արեւելքում մաստակը ծածում են) է պատրաստում:

4. Կեվի կամ վայրի պիստակենի (*Pistacia mutica* Fich). — Աճում է Միջերկրական ծովի ափերում, Փոքր Ասիայում, Ղազինում, Անդրկովկասում (մասնավորապէս Հայաստանում՝ Ալյան-վերդու շրջանում). այս ծառը շատ մեծ չափերի չէ հասնում և շատ յերկար է ապրում. հայտնի յին ալգ ծառի 1000 տարեկանները: Թարձր է գնահատվում հատկապէս սրա վայտանյութը, վորն իր ամրությամբ հայտնի չէ: Տերեւները ձմռանը թափվում են. ծառը մանր, կարմրավուն պտուղներ է տալիս, վորոնք ուտելու համար պիտանի չեն:

Վայրի պիստակենու վրա հաջող կերպով պատվաստվում են կուլտուրական պիստակենու սորտերը: Վայրի պիստակենու սերմերը ցանում, վայրագներ են ստանում, վորանց վրա է պատվաստում են պիստակենու կուլտուրական սորտերը:

Այս տեսակի բնափայտն իր մեջ մեծ քանակությամբ խեժ է պարունակում, վորը և ոգտագործվում է վորպէս մաստակ:

5. Իսկական պիստակենի (*Pistacia vera* L.). — Աճում է Յեվրոպայի հարավային յերկրներում, Պարսկաստանում, Թուր-

քիայում և Միջին Ասիայում: Բավական մեծ ծառ է, խիստ ճյուղավորված, բունը և ճյուղերը պատած են մոխրագույն կեղևով, տերևներն ուլալ ձևի չեն, նստած հիմնական տերևակաթի վրա՝ փետրի ձևով, չորեքական կամ հնգական հատ միասին: Տերևները ձմռանը թափվում են: Ծաղկները նստած են փնջերով, վորոնք բացվում են ապրիլի վերջերին, կամ մայիս ամսում:

Նկ. 1. Իսկական նյուդը պտուղներով

շատ համեղ, իր մեջ 57% յուղ և 22% սպիտակուցային նյութեր և պարունակում:

Միջուկից հոտավետ, համեղ յուղ են պատրաստում. այս յուղը լալն չափերով գործադրվում է արևելյան յերկրներում և իր վորակով մրցում է ընկույզի և ձիթապտղի յուղերի հետ:

Պիստակենու այս տեսակն ունի թե վալրի և թե կուլտուրական բազմազան ձևեր, վորոնք տարբերվում են պտուղների

Պտուղները բավական մեծ վողկույզներ են կաղմում: Պտուղը շատ նման է նշին, բայց վերջինից վորը և Սերմը (միջուկը) պատած է յերկու կեղևով՝ արտաքին կեղև (եկզակարպ), վորը համեմատաբար բարակ է և գորշ կարմրավուն գույնի և ներքին, վորը շատ ամուր է և վոսկրի գույն ունի: Պտուղը հասունանալուց հետո արտաքին կեղևը հեշտությամբ հեռացվում է: Սերմը (միջուկը, վորը և գործադրվում է վորպես սննդանյութ), կանաչավուն գույնի չէ,

մեծությամբ, ձևով և համով: Կուլտուրական պիստակենու տորտերի մեջ խոշորապտուղ ձևերը բավականին շատ են: Նրանցից վորոշ մասի պտղի հասունացման ժամանակ կեղևը ծայրերից բացվում է: Պտուղները համում են ոգոստոս-սեպտեմբեր ամիսներին, լրիվ հասունացած պտուղների արտաքին կեղևը գորշ-կարմրավուն գույն է ստանում, թառամում, իսկ պտղափերը չորանում են:

Պտուղներն ամբողջ վողկույզներով քաղում, մաքրում են արտաքին կեղևից և մի քանի օր արևի տակ չորացնում են: Բարձր են գնահատվում հատկապես իսկական պիստակենու այն ձևերը, վորոնք հասունացման ժամանակ ծայրի մասում կեղևը թույլ բացված պտուղներ են ունենում: Պտուղները պիտք է պահվեն չոր և հով պայմաններում, վորոնք ոպտագործվում են թարմ և բոված վիճակում: Հասուն պտուղներն ոգտագործվում են հրուշակային արտադրության մեջ, իսկ չհասունացածներից մուրարա չեն պատրաստում:

Պտուղների ոգտագործման հետ խոշոր նշանակութուն ունի նաև պիստակենու մյուս մասերի ոգտագործումը, որինակ՝ բնի արհեստական կտրվածքների վրա առաջացած խեժի սպտագործվում է վորպես լավագույն ներկերի հումալթ:

Գարնանը՝ լվիճի ծծելու հետևանքով՝ ծառերի տերևների վրա առաջացած ուռուցքները — պալլերը (Միջին Ասիայում սրանց «բուզգունջ» են անվանում), վորոնք իրենց մեջ մեծ քանակությամբ դաբադանյութ են պարունակում, ոգտագործվում են կաշվի արդյունաբերության մեջ: Սրանցից նաև բարձրորակ ներկեր են պատրաստում, վորոնք և գործադրվում են թանգարժեք մանվածքներ, մորթեղեն ներկելու համար:

Իսկական պիստակենու շատ ամուր և գեղեցիկ փայտանյութն ոգտագործվում է թանգարժեք կահ-կարասիներ պատրաստելու համար:

Պիստակենու ամենահիմնական հատկանիշներից մեկը նրա յերաժեսաղիմացկունությունն է: Պաղատու վոչ մի բույս, այս թվում նաև նշինին, չոր պայմաններին ախշափ դիմացկուն չեն, վորչափ պիստակենին: Պիստակենին իր այս հատ-

կույթյամբ Հայաստանի չոր մերձարևադարձային շրջաններին համար առանձնահատուկ նշանակություն և ստանում։ Հավանորեն պիտականու էրաշտադրմացկույթյունը պայմանավորվում և հատկապես նրա արմատային սիստեմի կազմությամբ։ Պիստակենու ծառն ունի շատ փարթամ, խորը տարածվող արմատներ, փորոնք ոգտագործում են հողի ստորին շերտերի խոնավությունը։ Այս պատճառով ել պիստակենին առանց փոռոգման մշակվում և Միության արևելյան շրջաններում, փորակ պարեկան սեղանների քանակը 250—300 մմ յե հասնում։

Պիստակենին միաժամանակ և բավական ցրտիմացկուն է, հատկապես չոր կլիմայական պայմաններում (Միջին Ասիայում), դիմանում է անցած — 25-ից 30° (8) սառնամանիքներին։

Ծովափնյա յերկրների (Բուսլիա, Հունաստան և այլն) մշակության փորձը ցույց է տալիս, վոր պիստակենին կլիմայական խոնավ պայմաններում խիստ ցրտերին թույլ է դիմանում։ Այստեղ նա դիմանում է հազիվ — 12—15° (8) ցրտերի։

Պիստակենու մշակության ամենահիմնական խնդիրներից մեկը, դա այս կուլտուրայի փոշոտման հնարավորությունների հարցն է։ Բակական պիստակենին յերկտուն բույս է, ունի արական և իգական ծառեր։ Պտուղները զարգանում են միայն իդական տարրերի ծաղիկներից և այն ել այն դեպքում, յերբ այդ ծաղիկները արական ծաղիկների փոշով փոշոտվում և բեղմնավորվում են։

Իդական ծառերի ծաղիկները բաղկացած են վարսանդից և հավաքված են փնջերով։ Արական ծաղիկները վարսանդ չունեն, պտուղ չեն տալիս և միայն ծաղկափշի յեն արտադրում։

Իգական ծառերի փոշոտումն ապահովելու համար պետք է պիստակենու սնկարաններում ունենալ և իգական, և արական ծառեր՝ 7—10 իգական ծառին մեկ արական ծառի հաշվով։

Աճեցողության և փոշոտման նորմալ պայմաններում պիստակենին պողոթներում է 4—5 տարեկան հասակում։ Միջահասակ ծառը սիջին հաշվով 25—30 կգ թարմ պտուղ է տալիս։

Ըստ Ղուիմի (Նիկիտսկի ալգու) տվյալների, յուրաքանչյուր ծառից սիջին հաշվով 50—90 կգ թարմ պտուղ է ստացվում։ Կան ծառեր, վորոնցից 120—140 կգ թարմ բերք է ստացվում։

Պիստակենին մշակության մեջ է մտնում վորպես նոր բույս։ Զնայած նրան, վոր Ղուիմում և Ապշերոնում նրա տարբեր սորտերը կան, սակայն անցյալում սրանց զարգացումը շատ սահմանավակ և դուռ սիրողական բնույթ է կրել, վորի պատճառով և սրա սորտերի բաղմացման ու մշակության ձևերի ուսումնասիրության վրա առանձնապես ուշադրություն չեն դարձրել։

Համաժողովենական Բուսարանական Ինստիտուտի վերջին տարիների մի շարք աշխատանքներն են միայն (կատարված ընկ. Գարբունովայի կողմից), վորոնք պիստակենու մշակությանը վերաբերող մի շարք տվյալներ են տալիս։ Սակայն այս տվյալները պետք է խորացվեն և Միության տարբեր շրջաններում ստուգման յենթարկվեն։

Պիստակենու մշակությունը բավական բարդունում է նաև այն պատճառով, վոր սա յերկտուն բույս է և անհնարին է նախորդ վորոշել թե զարգացող բույսն արական է, թե իգական։

Այնուամենայնիվ, ոգտագործելով պիստակենու վերաբերյալ գոյություն ունեցող գրականությունն ու հետադոտությունների տվյալները՝ հնարավոր է ամենալայն չափերով սկսել այս արժեքավոր բույսի մշակությունը Միության համապատասխան վայրերում, այս թվում և Հայաստանում։

Տարածված սորտերի շատ թե քիչ լրիվ ուսումնասիրություն գոյություն չունի Միության մեջ։ Վորպես սորտային հիմնական Փոնդ ոգտագործվում են Ղուիմի և Ապշերոնի լավագույն սորտերը և Փոքր Ասիայում տարածված վայրի ձևերից այնպիսիները, վորոնք բերքատու յեն և խոշոր։

Խառնիլայում տարածված սորտերը համեմատաբար լավ են ուսումնասիրված։ սրանցից հայտնի յեն՝ Վեսուկա մեապոլիսանսկայա, Վեսուկա Վիմին եղդա, մուցիդարա, ռաճաղալի, Մինուլարա և այլն։

Պիստակենին բազմանում և սերմերով և պատվաստի միջոցով Բավական լայն չափերով տարածված և սերմերով բազմացումը Այս դեպքում սերմերն ուղղակի ցանվում են այդում—մշտական հողամասում։ Բազմացման այս ձևը տարածված և հատկապես արևելյան յերկրների (Միջին Ասիա, Պարսկաստան) կլիմայական չոր սլայմաններում, վորտեղ տընկվածքների վուտգումը հաճախ անհնարին և լինում։

Սերմերով բազմացնելու դեպքում այդու հողամասը նախորդը մշակվում և 30—40 սմ խորությամբ վար են կատարում, վորից հետո տեղաձևում և նշում են առանձին ծառերի տեղերը։ Նշված տեղերում վոչ խոր փոսեր են փորում և յաւրաքանչյուր փոսի մեջ 3—4 սմ խորութեամբ 5—7 հոտ ընտրովի սերմ են ցանում։

Ծառերը պետք և դասավորել 5—6 մետր հեռավորութեան վրա և քանի վոր առաջին 4—5 տարին հիմնական կուլտուրան բերք չի տալիս, հողն ուցիտնալ ոգտագործելու և սրանից ամեն տարի բերք ոտանալու համար միջաբալիս տարածութեանները պետք և զբաղեցնել բանջարանոցային կամ հատապտղային բույսերով։

Յանքը նարավոր և կատարել և աշնանը, և գարնանը։ Այն վայրերում, վորտեղ չոր և չոուղվու հողամասերում վաղ գարնանը ծած սերմերը գարնան չորութեանից չեն տուժում, աշնանը ցանին ավելի նպատակահարմար և, սակայն այս դեպքում սերմերը պետք և կրծողներից պաշտպանել։

Յեթե աշնանն անհնար և ցանք կատարել, ձմռան ընթացքում պետք և սերմերը պահել խոնավ ավաղի մեջ, ցուրտ տեղում (տաք տեղում պահելու դեպքում հեշտութեամբ ծլում են) և գարնանը նույն կերպ ցանել։

Յանքը կատարելուց հետո, ցանված տեղերի հողի մակերեսը պետք և գոմաղբով կամ ավաղով ծածկել, վորպեսզի ավելորդ գոլորշիացում տեղի չունենա և հողը չկեղեակալի։

Պիստակենու բազմացման մի ձև ել և կիրառվում. սերմերի ցանքը կատարվում և տնկարանում, վորտեղ հողը նախ մշակվում և սոփորական ձևով, վորից հետո շարքերով ցանք և

հասարվում։ Այս դեպքում շարքը շարքից 90—100 սմ և բույսը բույսից 30—40 սմ հեռավորութեան վրա պետք և գտնվի։ Մշակութունն առաջին իսկ տարվանից այնպես և տարվում, վոր բույսերը լավ զարգանան և, վոր ամենագլխավորն և, փարթամ, ճուղավորված արմատային սխտեմ ունենան։

Այս նպատակով և, վոր յերբ բույսերը հասնում են 20—25 սմ-ի, արմատները հատուկ դանակներով (մեքենայացված ձևով) կտրվում են։

Վորպես կուլտուրական կամ իսկական պիստակենու պատվաստակալ գործ են ածում վայրի պիստակենու մի քանի տեսակները։

Միջ ըկրական ծովափնյա յերկրներում ոգտագործում են «Ֆիսացիա սերեփնսուս» տեսակը, վորի սերմերից թեպետ և վոչ շատ ուժեղ, բայց փարթամ, փնջաձև արմատներով բույսեր են ստացվում, վորոնք շատ հաջող դիմանում են մի տեղից մի այլ տեղ վոխադրելուն, մինչդեռ իսկական պիստակենու վայրագները տեղափոխելիս տուժում են։

Հայաստանում տնկարաններում բազմացնելու դեպքում, վորպես պատվաստակալ, կտրելի յե ոգտագործել «կեմի պիստակենու» (ֆիստացիա մուտիկա) սերմերը, վորոնք մեզ մոտ աճում են վայրի դրութեամբ։

Նորմալ խնամքի պայմաններում յերկրորդ տարում հնաքավոր և վայրագները պատվաստելու Պատվաստը կատարվում և աչքապատվաստի կամ կտրոնապատվաստի ձևով։

Փորձական աշխատանքների և փորձառու ալդեգործների տվյալների համաձայն՝ բազմացման ամենաարդյունավետ ձևը աչքապատվաստն և։

Փորձերը ցույց են տալիս, վոր աչքապատվաստ կատարելու ամենահարմար ժամանակը գարունն և (հյուլթաշարժութեան ժամանակ), թեպետ և Յեվրոպայում կատարվում են տարվա տարբեր ժամանակներում։

Աչքապատվաստից մեծ արդունք և ստացվում այն դեպքում, յերբ սա կատարվում և պիստակենու հասակավոր ծառերի ծաղկման շրջանում։ Այս ժամանակաշրջանը՝ սկսած ապրիլի վերջերից, տևում և մոտ 15 օր։

Վոռոգվող շրջաններում, փորտեղ աշնանը վոռոգման միջոցով հնարավոր է վաղրագների մեջ հյութաշարժությունն արագացնել, կարելի չէ աշնանը հաջող կերպով աչքապատկաստ կատարել: Սակայն Հայաստանի պայմաններում անհրաժեշտ է այս ուղղությամբ հատուկ ուսումնասիրություններ կատարել:

Աչքապատկաստ կատարելիս վաղրագի կտրվածքը վոչ թե սովորական T-ի, այլ սրա շրջված ձևով (J) պետք է կատարել: Վորպեսզի արտադրվող խեժը կտրվածքի ներքևի ծայրից ազատ հոսել կարողանա, առանց աչքին վնասելու:

Նկ. 2. Հասակավոր ծառի պատվաստման սխեման

բավական լայն շերտով և առանց բնավայտի շերտի: Կտրվածքի մի ծայրը պետք է սուր վերջավորություն ունենա, փորպեսզի հեշտությունը անցկացվի վաղրագի J ձևի կտրվածքի վրա:

Պատվաստելուց հետո անմիջապես պետք է վաղրագները լքել:

Գարնանը լավ պատվաստած աչքերը պատվաստելուց 10 օր հետո սկսում են աճել. այդ ժամանակ վաղրագի ճյուղը 5—7 սմ բարձրության վրա պիտի հեռացնել, իսկ լերը պատվաստ-

Աչքը կապելու համար բամբակե վոլորած թել են ոգտագործում, սրանով շուրջանակի փաթաթում են պատվաստը, բայց վորոշ հեռավորություն վրա, փորպեսզի սրանց միջոտարածություններից խեժն ազատ հոսել կարողանա և չփնտրի պատվաստի աչքերը:

Աչքապատվաստը պետք է կտտարել շատ արագ: Դանակը պետք է հաճախակի մարրել, փորպեսզի պատվաստը խեժով չը կեղտոտվի, հակառակ դեպքում կարող է պատվաստը չկրպչել, կամ շատ ցածր արդյունք տալ:

Աչքերը կտրում են վեղիտատիվ ճյուղերից՝ ողտագործելով նաև տերևաբողբոջները: Աչքը կտրում են

տացուն 2—3 սմ բարձրության և հասնում, պետք է վաղրագի ձևացած մասն ևս ամրողջությունը հեռացնել:

Հաջող կատարված պատվաստները կպչում են 60°/օ-ից վոչ պակաս քանակով:

Աչքապատվաստի փոխարեն ամերիկացիները կտրոնապատվաստի ձևն են կիրառում, սակայն բազմացման այս ձևն ավելի հարմար է հասակավոր ծառեր պատվաստելու դեպքում:

Նկատի առնելով պիստակենու բազմաթիվ առավելությունները՝ յերաշտադիմացկունությունը, ցրտադիմացկունությունը, արժեքավոր պտուղները և այլն, անհրաժեշտ է նշել, վոր Հայաստանի չոր մերձարևադարձային շրջաններում այս կուլտուրայի բազմացման ու տարածման դործը պետք է սկսել առանց հեռաձգելու:

Հայաստանի պայմաններում այս աշխատանքը պետք է տարվի յերկու ուղղությամբ՝ պիստակենու վայրի ծառերը (Ֆիստացիա մուտիկան) պատվաստելու և նոր տնկվածքներ կտղմակերպելու ուղղությամբ:

Ընդորինակելով Ղոթի և Միջին Ասիայի փորձը, Հայաստանում մասնավորապես Ալլահվերդու շրջանում, պիստակենու վայրի ծառերը պատվաստելու գործին խոշոր տեղ պետք է տալ: Այստեղ բավականին տարածված է Ֆիստացիա մուտիկան: Պատվաստելու միջոցով 3—4 տարվա ընթացքում հնարավոր է սրանց վերածել պիստակենու պտղաբերող այգիների:

Վայրի ծառերը հետևյալ կերպ են պատվաստվում. մայր ճյուղերը հիմքից կամ կեսից ետում են. այս կտրվածքներից նույն տարում մեծ քանակությամբ ճյուղեր են աճում, վորոնց վրա և հաջորդ տարվա գարնանն աչքապատվաստ են կատարում:

Հասակավոր ծառերի վրա հնարավոր է նույն ժամանակամիջոցում, պատվաստի ընդունված ձևերի սահմաններում, տարբեր ձևերի կտրոնապատվաստ կատարել: «Կեղեվի սակ» պատվաստը հնարավոր է կատարել 5—10 տարեկան ճյուղերի վրա և անպայման գարնանը:

Կիրառվում է նաև պատվաստի «հառաճուխ» ձևը. այս դեպքում ծառի ճյուղի վրա սեղաձև կտրվածք է արվում, նույն

ձեռք կտրվում է նաև կտրոնն ու հաղցվում ճյուղի կտրու-
վածքին: Կտրոնը 7—8 սմ յերկարութուն և ծայրում աչք է
ունենում: Այս ձևի պատվաստը ևս կատարվում է վաղ դարնանը:

Պրատակենու նոր տնկվածքները վաղ պակաս նշանակութուն
և տեղ պետք է ունենան նաև Միկոյանի, Ղափանի, Գորիսի,
Իջևիկի և մասամբ Աշտարակի շրջաններում, հատկապես այս
շրջանների հողային համապատասխան պայմաններ ունեցող
անջրդի լանջերում:

Սակայն այս նոր սոչխատանքները պետք է սկսել կազմ-
վեցնել ձեռք թե ագրոձեռնարկումների կիրառման և թե սոր-
տերի ընտրության տեսակետից:

Հայաստանի պայմաններին համար ավելի արդյունավետ
պետք է համարել միջին-ասիական սորտերը:

Ավելի քան խորն ուսմասիրելով ու խորացնելով պիսա-
կենու վերաբերյալ յեղած գրականութունն ու հետազոտու-
թյունների տվյալները և անշեղորեն կիրառելով վերը նշված
ագրոցոցմունքները, կարելի կլինի Հայաստանի մերձարևադար-
ձային կուլտուրաների՝ ընկուղենու, նշենու, թզենու, նոնենու
շարքը դասել պիսակենու նման մի թանգարժեք կուլտուրա
ևս, վորն իր ցրտադիմացկունությամբ, յերաշտայիմացկունու-
թյամբ, դեպի հողն առաջադրող ամենասակավ պահանջկոտու-
թյամբ, թանգարժեք պտուղներով և, վոր գլխավորն է, բույսի
բոլոր մասերի սպտազործումով (բնավալտը, խեժը, տերևների
ուսուցքները և այլն) չոր մերձարևադարձային կուլտուրա-
ների մեջ առաջնակարգ տեղ է գրավում:

7.

ՃԱԿՈՆԱԿԱՆ ԱՐՄԱՎԵՆԻ

Ճապոնական արմավենու մշակութունը լայն չափերով առ-
ածված է Զինաստանում և Ճապոնիայում:

Այս կուլտուրայի, ինչպես և մի շարք այլ պտղատու տե-
սակների հայրենիքը պետք է համարել Զինաստանը: Սա վորով
չափով ապացուցվում է նրանով, վոր Ճապոնական արմավենին
վայրի դրությամբ մեծ չափերով աճում է Զինաստանում:

Ճապոնական արմավենին մշակվում է Զինաստանում դեռ
չառ հին ժամանակներից և դարերի պատմութուն ունի:

Ճապոնական արմավենին Զինաստանից մեծ քանակու-
թյամբ բերվել և բաղմացվել է Ճապոնիայում, վորտեղ և ներ-
կայումս սրա կուլտուրական սորտերի թիվը հասնում է
մինչև 800-ի, իսկ Զինաստանում ևս ավելի:

Զինաստանում Ճապոնական արմավենու մշակու թյամբ զբաղ-
վում են նրա հյուսիսային նահանգներում: Ճապոնական արմա-
վենին մեծ չափերով մշակվում է նաև Ասիայի հարավային
յերկրներում:

Այս բույսը Յեվրոպա և Ամերիկա յե բերվել Ճապո-
նիայից:

Անդրիայում 1789 թվին առաջին անգամ ճապոնական արժավենին սկսել են մշակել ջերմաստեղծում, վարտեղից 19-րդ դարի սկզբներում այս կուլտուրան տարվելով Ֆրանսիա՝ լայն չափերով տարածվել է միայն Նույն դարի վերջերում։ Ֆրանսիայից ճապոնական արժավենին անցել է Իտալիա և Ալժիր։ Ճապոնական արժավենու մշակութունն ավելի լայն ծավալ է ստացել Ամերիկայի հյուսիսային նահանգներում։ Արժավենին ալյուտեղ է բերվել Ճապոնիայից։ Ամերիկայի Կալիֆոռնիա և Ֆլորիդա նահանգներում ճապոնական արժավենին մեծ տարածություններ է զբաղեցնում։

ԽՍՀՄ-ում ճապոնական արժավենու մշակութունն ավելի ուշ է սկսվել (1889 թվին)։ Անդրկովկասում արժավենու մշակութունն սկսվել է լեվրոպական լեռերներից՝ խիստ սահմանափակ քանակով ստացված ծառերի մշակությամբ։

Անդրկովկասում այս բույսերը զարգացել են դարձյալ սահմանափակ քանակով՝ Թիֆլիզի բուսաբանական այգում և Սև ծովի ափերի վանքապատկան հողերում։ Ներկայումս ճապոնական արժավենու մշակութունը լայն չափերով տարածվում է վոյ միայն Սև ծովի ափերում, այլև Ադրբեջանում (Լենքորան), Ղոթմի հարավային մասերում և Միջին Ասիայում, վերտեղ ավելի մեծ չափերով ծավալվելու չեն յերկրորդ հնգամյակում։

Հայաստանի մի քանի շրջաններում ևս ճապոնական արժավենին կարող է աճել և հաջող պտուղ տալ։ Այս բույսը Հայաստանում դեռևս դոյութուն չունի։ Սակայն սրա մշակութունը միանգամայն հնարավոր է մեղմ կլիմա ունեցող մեր մի շարք շրջաններում՝ Մեղրիում, Ալլանվերդում, Իջևանում և Միկոյանի ու Գորիսի՝ ցածրադիր, քառուց պաշտպանված վայրերում։ Արժավենու մշակութունը հնարավոր է մեծ բույս այն Ե. Գաննեում, վոսեղ քվեմին ձմռան ցրեից չի տուում։

Ճապոնական արժավենին՝ վորպես միջարևմտադարձային բույս՝ հաջող կերպով մշակվում է մեղմ կլիմայական պայմաններ ունեցող շրջաններում։ Արժավենին սրա հետ միաժամանակ բավական ցրտադիմացկուն է։ դիմանում է—14-ից 15°(Ց)

սառնամանիքներին, անգամ մի քանի փոփոխակներ —18°(Ց) սառնամանիքներից չեն տուժում։

Ճապոնական արժավենին պատկանում է «երեկյան» ընտանիքի դիսոպիրուս ցեղին, վորին պատկանող վայրի տեսակներից հայտնի չեն չորս հիմնական խումբ, վորոնք տնտեսական վորոշ նշանակութուն ունեն։ Այս խմբերը հետևյալներն են։

1. ԿՈՎԿԱՍՅԱՆ ՄԱՆՐԱՊՏՈՒՎ ԱՐՄԱՎԵՆԻ (Իխասպիրուս լոսուս Լ.)

Սրան անվանում են նաև սև արժավենի։ վայրի դրուքյամբ շատ տարածված է Ադրբեջանում՝ Լենքորանում, Թալիշում, Նուբեպես և Վրաստանում, Աջարստանում, Աբխազիայում։ ավելի քիչ չափերով՝ Ղոթմում և Տաշկետում։

Այս արժավենու պտուղները մանր են, դեղձաձև, հաճախ լերկարավուն, սկզբում՝ կանաչավուն գույնի, իսկ լրիվ հասունանալիս՝ դեղնագույն, վորը հեռադալում փոխվում է սև-կապտավունի։ Պտուղները հասունանում են նոյեմբեր ամսում, գործ են ածվում դլխավորապես չորացրած վիճակում։

Անդրկովկասում այս արժավենու պտուղներից դոշար են պատրաստում։ պտուղներն ոգտադործվում են նաև խմորեղեն պատրաստելու համար։ Մեծ չափերով ոգտադործվում է նաև արժավենու փայտանյութը, վորն իր վորակով բավական ամուր փայտի տեսակ է։

Արդյունաբերական պտղաբուծության մեջ արժավենու այս սորտի սերմերը լայն չափերով ոգտադործում են վայրազներ աստանյուղ համար։ սրանց վրա պատվաստում են ճապոնական արժավենու կուլտուրական սորտերը։

2. ԶԻՆԱԿԱՆ ԱՐՄԱՎԵՆԻ («դիասպիրուս սինեզիս»)

Ծագումն ստացել է կենտրոնական Զինաստանից։ մշակության մեջ հայտնի չէ։

3. ՃԱՊՈՆԱԿԱՆ ԱՐՄԱՎԵՆԻ («դիասպիրուս կակի»)

Այս խումբը տնտեսական խոշոր նշանակութուն ունի։ Սրան են պատկանում արժավենու կուլտուրական սորտերը։ Ծառը

բավական խոշոր ե, տերևները սուր-ձվաձև, յերեսից մուգ-կանաչ գույնի, փայլուն, իսկ ներքևից՝ բաց-կանաչ գույնի և թավով պատած:

Տերևներն աշնանը կարմիր գույն են ստանում և թավովում: Թիամյա շվերը շագանակագույն են, ծածկված բաց մոխրագույն կետերով՝ վռայլակներով:

4. ՎԵՐԳԻՆՅԱՆ ԱՐՄԱՎԵՆԻ («դիսպլիդու վերգինյանա»)

Սա արմավենու միակ տեսակն է, վորը ծագումն ստացել է Ամերիկայի Վերգինյան նահանգից:

Վերգինյան արմավենին Ամերիկայում լայն չափերով ոգտագործվում է վորպես արմավենու կուլտուրական սորտերի պատվաստակար չասունանալուց պտուղներն ևս գործածելի են:

Ծառը բավական մեծ է, մոտ 18 մետր բարձրությամբ՝ դեպի ցած ուղղված ճյուղերով. ունի մուգ-կանաչ սուր ելիպաձև տերևներ, վորոնք յերեսից փայլում են, իսկ ներքևից պատած են խիտ թավով: Տերևները թավովում են:

Պտուղները տարբեր մեծությու ունեն, մեծ մասամբ բաց նարնջագույն. մինչև լրիվ հասունացումը պտուղը բավական ստիպ է լինում. պտուղը լրիվ հասունանում է հունվար ամսին:

Ամերիկայում այս արմավենու փայտանյութը լայն չափերով ոգտագործվում է: Լրիվ հասունացած պտուղներից սպիրտ և զարեջուր են պատրաստում. պտուղների միսը ալյուրի հետ խառնելով տարբեր տեսակի թխվածքներ են պատրաստում:

Այս խմբի մեջ աչքի ընկնող, համեմ պտուղներ ունեցող տեսակները ամերիկացիները լայն չափերով սղտագործում են սեյկցիոն նպատակների համար: Սրանցից արդեն ստացվել են մի շարք բարձրորակ կուլտուրական սորտեր:

Ճապոնական արմավենին յերեք տիպի ծաղիկներ ունի՝ իդական, արական և յերկսեռ: Ծառերը ևս յերկու տիպի յեն՝ յերկտուն և միատուն:

Արական ծաղիկներն ունեն չորս պսակաթերթիկ և չաբաբաթակաթերթիկ. սրանք իգական ծաղիկներից մանր են և վարսանդները զարգացած չեն:

Իգական ծաղիկները մեկական են նստած: Ծաղկի սերմնարանը բաղկացած է չորս բնից, վորոնցից յուրաքանչյուրը թաղանթով բաժանված է յերկու մասի և ունի մեկական սերմնարողը:

Յերկսեռ ծաղիկները հաղվագլուտ են. զարգանում են գլխավորապես արական ծաղիկների խմբում:

Արմավենին ծաղկում է մայիսին: Ծաղիկների փոշոտումը կատարվում է մեղուների կամ այլ միջատների միջոցով:

Ճապոնական արմավենու պտուղը նստած երաժակի վրա: Բաժակաթերթիկները տարբեր մեծությու են՝ փոփած կամ յետ չըջված յեզրերով:

Պտուղն ամուր կպած է պողակոթին. վորի շնորհիվ և դիմադրում է ուժեղ քամիներին:

Պտուղներն իրենց ձևով, մեծությամբ և համով տարբեր են. սրանք լինում են կոնաձև, գնդաձև և տափակ ձևի:

Հաճախ արտաքինից պտղի յերկարությամբ բավական խորակոսներ են լինում: Պտուղներն իրենց վերջավորությամբ ևս տարբեր են՝ բուլթ, սուր ծայրով, տափակ: Պտուղները հասունանում են հոկտեմբերին: Լրիվ հասունացումը տեղի է ունենում աշնան վերջին: Արմավենու պտուղները բավական դիմացկուն են: Լրիվ հասունացումը տեղի է ունենում նաև պտուղը քաղելուց հետո (մառաններում) մինչ փետրվար-մարտ ամիսները: Սրանք յերկար ժամանակ կարող են մնալ ծառերի վրա, առանց թավովելու:

Պտղի գույնը կարմրավուն կամ նարնջագույն է լինում և միշտ ծածկված մոխրագույն խիտ փառով:

Մսի գույնը տարբեր է՝ բաց-դեղնից-մուգ դեղին, կարմիր, նուրբիսկ գորշ գույնի: Պտուղը հասունացած վիճակում հյութալի յի, քաղցր, մինչդեռ տհաս վիճակում բավական ստիպ է, անդուրեկան, վորի պատճառով ել շատերին դուր չի գալիս: Հետևապես պտուղները պետք է դործածել լրիվ հասունացած վիճակում, յերբ տապուլթյունն արդեն անցել է: Պտուղներն իրենց մեջ մեծ քանակությամբ շաքար են պարունակում՝ 14 - 17% (ավելի քան դեպի և սալորի մեջ է): Պտղի մեջ

կան նաև յերկաթ և վիտամիններ (մանավանդ վիտամին C-ն)։
Վիտամինների պարունակությունը արմավենին հավասար է
մանգարինին։ Ֆերանիտը և Ճապոնիայում արմավենու
պտուղներն ուղղադրործվում են բժշկական նպատակներով։

Ճապոնական արմավենու արդյունաբերական նշանակու-
թյուն ունեցող բոլոր սորտերն՝ ըստ ամերիկացի մանուշեռ Յունի
հետազոտությունների՝ բաժանվում են յերեք հիմնական խմբի.
այս բաժանումը կատարելուց նա հիմք է ընդունել սորտերի
ծաղիկների կազմությունը։

Նկ. 1. ա, բ—իգական ծաղիկներ
գ, դ—առական ծաղիկներ

Հաշտաբերված սորտե-
րի մի մասն ունեն միայն
իգական, իսկ փոքր մասը՝
միայն առական ծաղիկ-
ներ։ Կան և այնպիսի
սորտեր, վորոնք ունեն
հավասար քանակի և
իգական, և առական ծա-
ղիկներ։

Այս յեղի խմբերը հե-
տևյալն են. 1. մեսու-
կան վարսանդավոր սոր-
տեր (իգական)։ Այս սոր-
տերի մոտ միայն իգա-
կան ծաղիկներն են զար-
գանում։

Ամենաբնական սորտե-
րը, ինչպիսիքն են՝ գո-
շո, ստուբու, խիակումե,
խաչիա և այլն այս խմբի
են պատկանում։

2. Մեսական առեչ-
վավոր սորտեր (առական). ամեն սարի ծաղկում և առական
ծաղիկներ են առիս։ Այս խմբին են պատկանում վենգի մո-
րու, գայլեյի-մառն սորտերը։

3. Փոփոխական առեչվավոր սորտեր. առական ծաղիկներ
են առիս, բայց փոշ ամեն սարի, այլ մեկ-յերկու սարին մեկ
անգամ։

Բայի ծաղիկների այս բաժանումից,
հապոնական արմավենու ծառերն ևս բա-
ժանվում են յերկու խմբի.

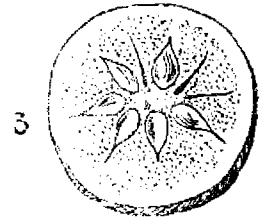
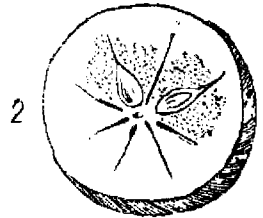
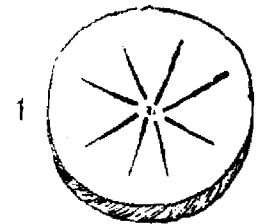
1. իգական ծառեր. կուլտուրական
սորտերից շատերը պատկանում են այս
խմբին։

2. յերկսեռ ծառեր. սրանց վրա
զարգանում են թե առական և թե իգա-
կան ծաղիկները, դիտավորապես՝ արական
ծաղիկները։

Արմավենու սորտերի մեծ մասը
պտղակալում և պտղաբերում է միայն
փոխադարձ փոշոտման դեպքում։ Քանի
վոր արմավենու կուլտուրական սորտերի
թե ծառերը և թե ծաղիկները միատես են.
նոր տնկարիկներ կազմակերպելիս անհրա-
ժեշտ է անսլայման ապահովել սրանց հա-
մապատասխան փոշոտիչ սորտերով։

Ճապոնական արմավենին ունի այն-
պիսի սորտեր ևս, վորոնք պտղաբերում են
նաև առանց փոշոտման՝ «կուսածնու-
թյամբ» (պորտենոկարպիկ ձևով). սա-
կայն սրանք հազվագյուտ են և արտա-
դրական արժեք չունեն։

Ամերիկացի պտղաբուծ Յունն այս
ուղղությունը մի շարք ուսմանսիրությունե-
ներ ունի, վորոնք ապացուցում են ար-
մավենու մի քանի սորտերի «կուսա-
ծնությամբ» պտղաբերությունը։ Շատ հաճախ առական ծաղիկ-
ների կանոնավոր չծաղկելու հետևանքով լրիվ բերք չի ստաց-
վում։ Անգամ տարիներ են լինում, յերբ տնկարիկներում բույ-
րովին բերք չի լինում։

Նկ. 2. 1—պսուղը
զարգացել է առանց
բեղմնավորման, սերմեր
չունի, միսը գունավոր
չէ. 2—բեղմնավորումը
մասամբ կատարվել է
Սերմերի շուրջը գտնվող
միսը գունավորված է.
3—նույնպե բեղմնավո-
րում է կատարվել, միսն
ավելորդովն գունա-
վորված է։

Մշտական և բարձր բերքատվությունն ապահովելու դոր-
ծում խոշոր նշանակություն ունեն փոշոտիչ սորտերը: Սրան-
ցից «գալլեյ» և «փուտսիչ» նշանավոր սորտերն ամեն տարի
բավական կանոնավոր կերպով մեծ քանակությամբ արական
ծաղիկներ են տալիս:

Բեղմնավորված պտուղները լրիվ զարգացած սերմեր են
ունենում: Բեղմնավորված և շատ սերմեր պարունակող պտղի
միսն ափսիս մուգ գունավորում է ունենում, քան քիչ սերմ ու-
նեցող չբեղմնավորված և անդարգացած պտուղների միսը:

Արդյունաբերական տնկարկներում հիմնական և փոշոտիչ
սերմերը պետք է վերջ հարաբերությամբ գտնվողված լինեն՝
այն հաշվով, վոր 7—10 իգական ծառը մեկ փոշոտիչ ունենա:

Հաճախ փոշոտիչ սորտից մի քանի ճյուղ պատվաստում
են իգական ծառի վրա և այս կերպ նույն ծառի վրա ունենա-
լով արական և իգական ծաղիկներ, ապահովում են բեղմնա-
վորումը:

Ճապոնական արմավենու արդյունաբերական հիմնա-
կան սորտեր.—Համարյա բոլոր այն յերկրներում, ուր ճապո-
նական արմավենի չի մշակվում, մասնավորապես Ճապոնիայում,
Չինաստանում և Հյուսիսային Ամերիկայում, գոյություն ունեն
այս կուլտուրայի բազմաթիվ և բազմապիսի սորտեր:

Միայն Ճապոնիայում 800-ից ավելի սորտ է հաշվի առնու-
ված, վորից արդյունաբերական նշանակություն ունեցողների
թիվը հազիվ 90-ի չէ հասնում:

Անդրկովկասում՝ Սև ծովի ափերում ևս բավական սորտեր
են տարածված, սակայն ըստ Վարեցկու 1928 թվի հետադոտու-
թյան, սրանց մեծ մասը վատորակ են, արդյունաբերական ար-
ժեք չունեն և շատ սակավ թվով պլաստի համեղ սորտեր ունեն:

Արմավենու մշակությունն իսպառ բացակայում է Հայաս-
տանում: Համապատասխան կլիմայական, հողային պայմաններ
ունեցող շրջաններում նոր տնկարկներ կազմակերպելիս պետք
է ընդգրկնակել Միության մերձարևադարձային շրջանների
խոշոր փորձն ու հենվել այս ուղղությամբ մինչ այժմ կատար-
ված ուսումնասիրությունների տվյալների վրա:

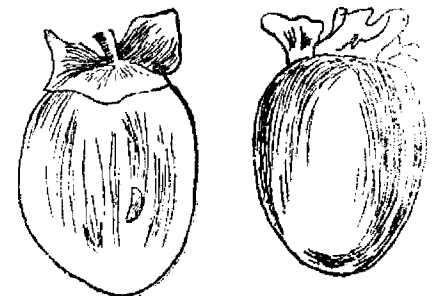
Ներքևում նկարագրվող սորտերն աճում են Սև ծովի
շրջաններում:

Հաշվի առնված բոլոր սորտերն ըստ պտուղների ձևի բա-
վական տարբեր են. սրանք բաժանվում են լերկու հիմնա-
կան խմբի.

1. կալուն սորտեր, վորոնց պտուղների մաի գույնը
փոշոտման հետևանքով չի փոխվում.
2. փոփոխվող սորտեր, վորոնց պտուղների մաի գույնը
փոփոխվում է փոշոտման ազդեցությամբ:

1. ԿԱԼՈՒՆ ՍՈՐՏԵՐ

1. Արմանգ.—Պտուղների մեծությունը փոփոխական է.
պտուղը յերկարավուն դլանաձև, դեղին, կարմրավուն, նուրբ
մաշկ ունի. միսը մուգ-նարնջագույն է, հյութալից, պտուղը
տարբեր քանակությամբ սեր-
մեր ունի: Պտուղները հասու-
նանում են նոյեմբեր ամսում
և պահպանվում մինչ մարտ
ամիսը: Պաղարերում և ամեն
տարի և առատ կերպով Այս
սորտը Սև ծովի ափերում
դոյություն չունի: Հայաստա-
նում կարող է հաջողությամբ
աճել և զարգանալ: Պետք է
մեծ չափերով զարգացնել վորպես առաջակարգ սորտ:

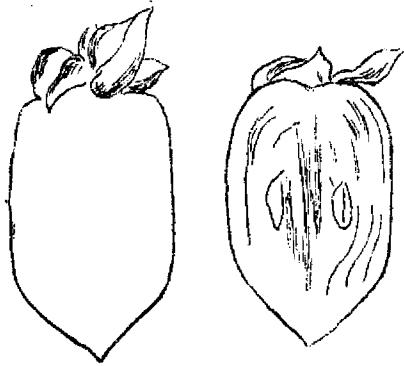
Նկ. 3. «Արմանգ» փոփոխակի
պտուղները

2. Տաուրու.—Պտուղները յերկարավուն, դլանաձև են,
բավական խոշոր (մինչև 100 գրամ քաշով): Միսը բավական
հյութալի չէ, մուգ-նարնջագույն, սերմերը կամ շատ քիչ են լի-
նում, կամ բոլորովին չեն զարգանում:

Պտուղները բավական ուշ են հասունանում՝ դեկտեմբեր
ամսում:

Հայաստանի համեմատաբար շոգ շրջաններում այս սորտի
պտուղներն ափսիս կարճ ժամանակում կարող են հասունանալ:
Բեղմնավորման համար փոշոտիչն անհրաժեշտ է:

3. Տամեհնուսի.—Լախ, կոնաձև պտուղներ ունի, բավական խոշոր (200 գրամ կշռով): Պտուղները նարնջագույն-կարմրավուն են, մոխրագույն, խիտ փառավ պատած: Միսը մուգ-դեղին գույնի լե, հասունանալուց հետո տապուկյունն անցնում է: Պտուղը շատ համեղ է և համարյա սերմեր չունի. կարելի լե ոգտագործել թե թարմ սպառման և թե չորացման նպատակներով: Բեղմնավորման համար փոշոտիչն անհրաժեշտ է:

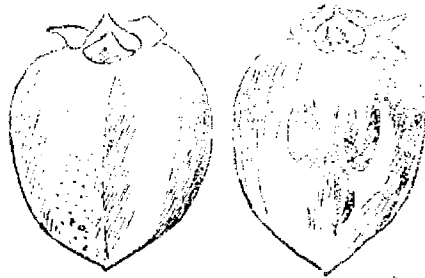
Նկ. 4. «Տամեհնուսի» փոփոխակի պտուղները

ցած վիճակում շատ համեղ. քաղելուց հետո ձմռան ընթացքում լավ պահպանվում է:

Այս սորտի պտուղը, վորպես չոր մրգերի հումուսթ, առաջնակարգ տեղ է բռնում: Պտղաբերության համար փոշոտիչն անհրաժեշտ է:

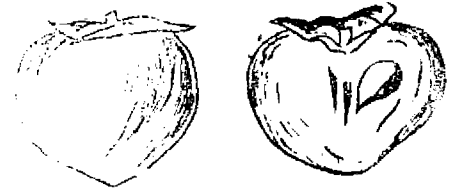
Ճ. Փոռոսիչ.—Այս սորտը պարբերաբար է պտղաբերում (փոշամեն տարի) և շատ սակավ բերք է տալիս, սակայն վորպես փոշոտիչ սորտ սեռե է զարգացնել, քանի վոր ամեն տարի բավական մեծ քանակությամբ արական ծաղիկներ է տալիս:

Պտուղները համեմատաբար ցածր վորակի լեն, միջակ մեծության և դեղին-կարմրավուն գույնի: Ծաղիկնական արմավնու մշակության շրջաններում այս սորտը՝ վորպես հիմնական փոշոտիչ՝ պետք է իր արժանի տեղն ունենա:

Նկ. 5. «Ճ. Փոռոսիչ» փոփոխակի պտուղները

6. Տամապան.—Պտուղները խիտ տափակ ձև ունեն, շատ խոշոր են (մինչև 400 գրամ քաշով), ծածկված կարմիր-նարնջագույն և բավական կոպիտ մաշկով: Միսը բավական հյութալի լե, հասունանալուց շատ դուրեկան համ է ունենում. սերմերը հազվագյուտ դեպքում են պարզանում. շատ բերքատու սորտ է. պտղաբերում է նաև առանց փոշոտման:

Նկ. 6. «Փոռոսիչ» փոփոխակի պտուղները

7. Գոռո.—Այս խմբին են պատկանում մի քանի սորտեր. (գոշո նշանակում է տափակ պտուղներ ունեցող): Պտուղները միջակ մեծության են (200 գրամ քաշով), նարնջագույն, կարմիր գույնի, լրիվ հասունանալուց հետո մոի տապուկյունն անցնում և դուրեկան համ է ունենում. ոգտագործվում է չորացման համար:

8. Տեխումբ.—Տափակ ձևի պտուղներ ունեցող խմբին է պատկանում: Պտուղները մանր կամ միջակ մեծության են, բավական կոպիտ և մուգ-կարմրավուն գույնի մաշկ ունեն: Մեծ քանակությամբ սերմեր ունեն: Միսը բավական հյութալի լե: Պտղաբերության համար անհրաժեշտ է փոշոտիչ սորտ. լրիվ հասունանալուց հետո պտուղները քաղցր, դուրեկան համ են ունենում:

2. ՓՈՓՈԽԱԿԱՆ ՍՈՐՏԵՐ

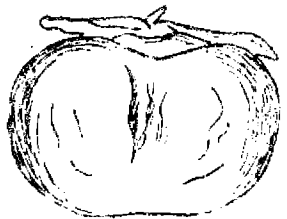
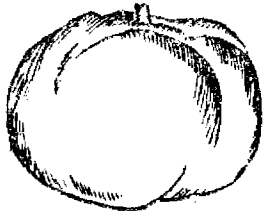
9. Խիակումե.—Ամենաարժեքավոր սորտերից մեկն է ունի բավական խոշոր (մինչև 400 գրամ քաշով), գնդաձև պտուղներ:

Պտղաբերում է և փոշոտմամբ, և առանց փոշոտման: Բեղմնավորված պտուղներն աճելի մուգ գույնի լեն լինում և առանց տապուկյան, անգամ տհաս վիճակում, մինչդեռ չբեղմնավորված, չփոշոտված պտուղները տափակ են լինում և բաց դեղին գույնի: Բարձր բերքատու սորտ է. պտուղները ձմռան ընթացքում լավ պահպանվում են:

10. Մարուս. — Այս անվան տակ ամփոփվում են մի շարք սորտեր, վորոնք գնդաձև պտուղներ ունեն։ Պտուղները միջակ մեծությամբ են, ծածկված կարմրաշագանակագույն, փայլուն և նուրբ մաշկով։ միայն բավական ամուր և սերմեր պարունակող պտուղներն ուտելու համար պիտանի լեն անգամ լրիվ չհասունացած վիճակում։ պտղակալում են նաև առանց փոշոտիչ սորտերի։

11. Սարուսու. — Պտուղները միջակ մեծությամբ են, գնդաձև, բավական չուրջն զգալի կոշեր ունեն։ Պտղաբերելու համար պետք է փոշոտիչ փոփոխակի Պտուղները զուրեկան համ ունեն։ Հյուսիսային Ամերիկայում ստացնակարգ սորտ է համարվում։

Վերը նկարագրած սորտերից զատ, Ուե ծովի ափերին տարածված են արդյունաբերական նշանակություն ունեցող մի շարք սորտեր ևս, ինչպիսին են՝ «Եղբոր-իսի», «Եմոն», «Ջամա Էմմո» և այլն։

Հատկանշական արմավենու բազմացման ձևվեր. — Արմավենին բազմացվում է սերմերով և պատվաստմիջոցով։

Նկ. 7. «Եմոն» փափախակի պտուղներ

Արմավենու բոլոր սորտերի սերմերը խաչաձև փոշոտման արդյունք են, հետևաբար սրանցից ստացված բույսերի սորտերը հատուկ հատկանիշներ չեն պահպանում և այլ հատկանիշներով բազմաթիվ ու բազմապիսի սորտեր են տալիս։

Պատվաստակալ ստանալու համար ոգտագործում են արմավենու բոլոր տեսակների՝ կովկասյան, վերգինյան և ճապոնական սերմերը։

Անդրկովկասում ամենատարածված և ամենաուժեղ վազրագներ տվող տեսակը կովկասյան արմավենին է. սա ունի փնջաձև արմատներ, վերգինյան արմավենին հնարավոր է բազմացնել թե արմատային մացառներով և թե կտրոններով։

Ամերիկացիները շատ հաճախ արմավենու կուլտուրական սորտերը պատվաստում են վերգինյան արմավենու արմատային կտրոնների վրա։

Հաշվի առնելով այն հանգամանքը, վոր արմավենու սերմերը շատ հեշտությամբ են կորցնում իրենց ծլունակությունը, անհրաժեշտ է աշխանը սրանց անմիջապես ստրատիֆիկացիայի յենթարկել (խավաշարել), ձմռան ընթացքում պահել խոնավ ավազի մեջ, ցուրտ տեղում և վաղ գարնանը ցանել։

Յեթե սերմերն ստրատիֆիկացիայի չեն յենթարկված, պետք է շատ կարճ ժամանակով պահել լեռացրած ջրի մեջ և նոր ցանել։

Արմավենու բազմացման դեպքում կիրառվում են թե աչքապատվաստ և թե գարնան կտրոնապատվաստ։

Ըստ դիտահետազոտական փորձերի տվյալների (Արխաղիայի մերձարևադարձային փորձական կայան), անհամեմատ ավելի բարձր արդյունքներ են ստացվում այն դեպքում, յերբ արմավենու բազմացումը կատարվում է գարնանը և կտրոնապատվաստի միջոցով։

Գարնանը կտրոնապատվաստը կատարում են այն ժամանակ, յերբ պատվաստակալի վրա առաջին բողբոջները բացվում են։ Պատվաստի ժամանակաշրջանը տեղում է մոտ յերկու շաբաթ։

Կտրոնով պատվաստը կատարում են թե դարեանը՝ տընկարանում և թե ձմռանը՝ ուղղակի վաշտաճների վրա, ծածկի տակ։ Վերջին դեպքում պատվաստը կատարում են մարտ-ապրիլ ժամանակներում։ Պատվաստած վաշտաճներն ուղղահայաց դիրքով թաղում են ջերմոցներում կամ ջերմատներում, վորտեղ ջերմաստիճանը պետք է 20—25°(Ց)-ի հասնի։

Պատվաստը կպչելուց հետո, գարնանն այս բույսերը փնջում են բաց ջերմոցներում մինչև հաջորդ տարվա գարնանը, վորից հետո անդափովում են մշտական հողամասը։

Տնկարանում պատվաստելու դեպքում պատվաստած վաշտաճների բույլը պետք է տալ այն հաշվով, վոր գետնի մակերեսի վրա մեկ բողբոջից (աչքից) ավելի չմնա։

Այնպես լատսը կատարվում է թե քարանը և թե աշ-
նանը, սակայն վերջին դեպքում՝ պատվաստի կտրվածքներից
կոտիդ հեղուկ (լսեժ) և արտադրվում, փորը խանգարում է
աչքը կպչելուն և սրա հետևանքով կպած պատվաստների թիվը
քիչ է լինում:

Աշնանը աչքապատվաստը (Սև ծովի շրջաններում) պետք
է կատարել սեպտեմբեր-հոկտեմբեր ամիսներին:

Աչքը պետք է պատվաստած լինի արմատավզիկին շատ մոտ:
Պատվաստելու աշխատանքը պետք է կատարել շատ արագ-
աչքն անմիջապես պետք է կապել և այն ել միայն մեկ անգամ:

Աչքը պետք է կտրոնից աչնպես հանել, փոր վրան փայտի
չերտ չմնա, մարուր վիճակում նա շուտ կկպչի վայրագին:

Կտրոնների ընտրությունը հսկայական նշանակություն
ունի. Կտրոնները պետք է կտրել համապատասխան սորտի
առողջ ծառերից: Ծլուղների ընտրությունը պետք է կատարել
պտղաբերության ժամանակ: Աշնանը աչքապատվաստի համար
կտրոնները կտրվում են 10—12 որ պատվաստելուց առաջ:

Փարնան պատվաստի համար կտրոնները նախապատրաստ-
վում են հունվար ամսին: Նախապատրաստված կտրոնները
պետք է լինեն ցուրտ տեղում, խոնավ ավազի մեջ: Ավազը չո-
բանալիս պետք է ժամանակ առ ժամանակ ջրել:

Տնկարանի հետագա խնամքը տարվում է նույն կերպ, ինչ
կերպ պտղատու ալ տեսակների դեպքումն էր: Պատվաստա-
ցունները տնկարանում մնում են մեկ կամ յերկու տարի, փորից
հետո տեղափոխվում են մշտական հողամաս:

Ճապոնական արմավենին բաց, արևոտ հողամասերում հա-
ջող է աճում: Նա խորը, թափանցիկ հողերում լավ է պլու-
ղաբերում: Նորմալ աճեցողության և պտղաբերության համար
արմավենին բավականաչափ խոնավություն է պահանջում. միա-
ժամանակ շատ զգայուն է գետնի հողի մեջ գտնվող ափերից
խոնավությունը: Այս դեպքում նրա վիզետատիվ մասերը խիստ
ուժեղ թափով են աճում, փորից և պտուղների թե փորակա-
պես և թե քանակապես տուժում են:

Վոռուկովի հողերում արմավենին պետք է ջրել այն չափով,
ինչ չափով մյուս պտղատու տեսակները:

Պտղատու ծառերը պտուղների հասունացման շրջանում
պետք է քիչ ջրել. սրանով հնարավոր է նպաստել ճյուղերի
փայտացմանը և պտուղների լրիվ հասունացմանը. հակառակ
պարագայում աշնանն սկսվում է ճյուղերի յերկրորդ աճը, փորնաց
փայտանյութը տհաս մնալով՝ ձմռան և ուշ աշնան ամիսնե-
րին ցրտահարվում է, իսկ պտուղների հասունացումը ձգձգ-
վում և հաճախ անորակ պտուղներ են ստացում:

Մշտական հողամասում ծառերը պետք է տնկել քառակու-
սային սխեմով. այս դեպքում այդու աշխատանքների մե-
քենալացմանը լրիվ հնարավորություններ են տրվում: Ծառերը
պետք է տնկել մեկը մյուսից 5—6 մետր հեռավորության
վրա: Արմավենու այդու հողի մշակությունը կատարվում և պտղա-
տու ալ տեսակների համար ընդունված ձևերով:

Ծառերը կարելի է տնկել թե աշնանը և թե վաղ գար-
նանը. սակայն հաշվի առնելով Հայաստանի մերձարևադարձա-
կին շրջանների վոչ խիստ ձմեռը և կարճատև գարունը՝ ավելի
նպատակահարմար է հիմնականում ծառերը տնկել ուշ աշնանը,
բայց անպայման հասունացած և տերևաթափ չեղած տնկի-
ներով:

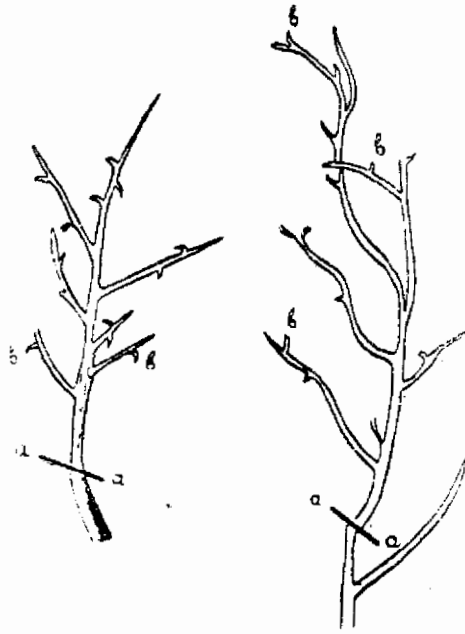
Այգին տնկելուց հետո ծառերն անմիջապես պետք է ջրել:
Արմավենու այդու հողը միշտ պետք է փուխը պահել և
առհասարակ բավարարել խնամքի ու մշակության այն պարո-
պահանջները, փորոք սահմանված են պտղատու այդու համար:

Պարարտացնելու համար զոմաղը և դործաղրվում նույն
չափերով, ինչ չափերով դործաղրվում և պտղատու ալ տեսակի
ծառերի համար, կանաչ պարարտացումը նմանապես լավ է անդ-
րադառնում արմավենու վրա:

Արմավենու հիվանդություններից Սև ծովի շրջաններում
հայտնի է միայն մեկ մակային հիվանդություն (cercospora
caeii). հիվանդությունների և փասսատուների դեմ դիմացկուն
լինելու այս հանգամանքը զգալի չափով հեշտացնում է արմա-
վենու կուլտուրայի խնամքը:

Արմավենու պտուղները զարգանում են միամյա (նախորդ տարվա) շվերի միջին մասի բողբոջներից:

Այն ճյուղերը, վորոնք արվեն մի տարի պտղաբերել են, յերբեք կրկին անուամ չեն պտղաբերում: Արդեն պտղաբերած միամյա կամ յերկամյա ճյուղերն անհրաժեշտ է ամեն տարի հիմքից ամբողջովին հեռացնել:

Նկ. 8. ճապոնական արմավենու եթ սխեման
a—գծերը ցույց են տալիս եթի սեղի.
b—անցյալ տարվա պտուղների կտրերը

ուս, վոր անհրաժեշտ է հատուկ հենարաններով պահպանել ճյուղերը, վորպեսզի բերքի ծանրության տակ չկոտրվեն:

Սորտերի ճիշտ դասավորման և ծառերի լավ խնամքի պայմաններում ճապոնական արմավենին բավական առատ բերք է տալիս: Ըստ Համամիթո թիեռական Բուսաբանական ինստիտուտի տվյալների՝ Սուիտումում «Խիսակումեն» սորտն ամեն տարի 150 կգ ավելի բերք է տալիս: Ըստ ամերիկյան տվյալների՝ «Խաչիա» սորտը յուրաքանչյուր տարի 96 կգ բերք է տալիս:

Ետած մասում հետևյալ տարին տալանում են մի շարք ուժեղ ճյուղեր, վորոնք հաջորդ տարում բավականի հաջող պտղաբերում են: Յեթե այդ ճյուղերը չհամեն, հետագայում սրանց ծաղերից կաճեն ավելի թույլ ճյուղեր, բերքը հետզհետե կկենտրոնանա սաղարթի արտաքին ծաղրամասերում: Թույլ տնող շվերի վրա և սակավ ու անտրակ պտուղներ կստացվեն:

Ճյուղերի ետը կտրելի յե կտտաբել ուղղակի բերքահավաքի ժամանակ:

Արմավենին պտղաբերում է տնկելուց յերկու - յերեք տարի հետո և այնքան ա-

րտադրությունները պետք է քաղել անպայման պտղակոթունի հետ միասին: Յեթե բերքը հեռավոր վայրեր փոխադրելու համար է, պետք է քաղել դեռ ամուր, նոր կարմրած վիճակում և առանց մաշկը փնտռելու: Տեղիում սպառելու դեպքում պտուղները կտրելի յե ծառի վրա թողնել մինչև լրիվ հասունացումը: Բաց գույնի միս ունեցող սորտերն անպայման պետք է պահվեն մինչև լրիվ հասունացումը, վորպեսզի պտղի տապալթյունն անցնի և գործածության համար պիտանի լինի: Մուգ գույնի միս ունեցող սորտերի պտուղները կարմրելուց անմիջապես հետո կտրելի յե գործածել:

Հեռավոր վայրեր փոխադրելու համար պտուղները նախ պետք է վաթաթել թղթի մեջ և ապա հատուկ արկղներում կիպ դասավորել:

Վերջերս Ամերիկայում արմավը պահում են հատուկ սառցարաններում 0°-ից մինչև - 1° ջերմության պայմաններում, վորտեղ նրանք դիմանում են մինչև մարտ ապրիլ ամիսները:

Ձիւնացիներն արմավները ուղղակի պահում են այգիներում պատրաստած առուներում: Վերջիններումս պտուղները սառած վիճակում պահվում են բավական չերկար ժամանակ: Սպառելուց առաջ սառած պտուղները հալեցնում են սառը ջրում, վորից և արմավն իր համը բոլորովին չի կորցնում:

Բավական տարածված է արմավենու պտուղների չորացումն ամբողջական պտուղներով կամ նրա կտրոններով: Չորացած պտուղներն ունեն գեղեցիկ տեսք, դեղին գույն, արտադրում են շաքարի բյուրեղիկների բարակ շերտ և իրենց համով հիշեցնում են չորացրած թուզը:

Նկ. 9. ձյուղի զարգացումն եթից հետո. ետած եթից անած ուժեղ ճյուղեր, վորոնք հաջորդ տարին պտղաբերելու յեն

Ձինաստանում և Ճապոնիայում թարմ և հատկապես չորացրած պտուղները սննդի հիմնական մթերքներից են:

Արմավենու պտուղներից պատրաստում են մուրաբաներ, ըմպելիքներ և պավիլյաններ. ոչ տապրոծում են նաև թթվեցրած վիճակում:

Հաշվի առնելով ճապոնական արմավենու մի շարք կարեւոր տոմսերը՝ բարձր բերքատվությունը, ծառի և պտուղների դիմացկունությունը, ծառի գեղեցիկ արտաքինը՝ այս կուլտուրան պետք է մշակել Հայաստանի մերձարևադարձային շրջաններում, ինչպես խորտնտեսություններում ու կուլտնտեսություններում, նույնպես և կուլտնտեսականների տնամերձ հողամասերում:

Գտն. խմբ.՝ Ա. Յափուրյան, Յե. Նազարյան
○ Տեխ. խմբ.՝ Է. Մուրադյան ○ Լեզվ.
խմբ.՝ Արթ. Գրիգորյան ○ Սրբագրիչ՝
Խ. Այվազյան:

Գլխավ. լիազոր. Ռ. 427, հրատ. Յ 396,
պատվեր Յ 48, տիրած 2000, հանձնվել
և արտադրութ. 1936 թ. հունվարի 19-ին,
ստորագրված է տպագր. 1936 թ. մար-
տի 3-ին, 7 տպ. թերթ. մի տպ. թեր-
թում 25968 տպ. նր.

Գյուղերտաի տպարան, Յերևան, Նալ-
բանյան 11.